

भारत का राजपत्र

The Gazette of India

भारताचे राजपत्र

असाधारण
EXTRAORDINARY
असाधारण

भाग 12 अनुभाग 1
Part XII Section 1
भाग बारा अनुभाग १
प्राधिकार से प्रकाशित
PUBLISHED BY AUTHORITY
प्राधिकाराद्वारे प्रकाशित

सं. ३]	नई दिल्ली, ७ दिसंबर १९९५/१६ अग्रहायण (शक) १९१७	[खण्ड ६
No. ३]	NEW DELHI, 7th DECEMBER 1995/16 AGRAHAYAN (SAKA) 1917	[Vol. 6
मंक ३]	नवी दिल्ली, ७ डिसेंबर १९९५/१६ अग्रहायण (शक) १९१७	[खंड ६

स्वतंत्र संकलन म्हणून फाईल करण्यासाठी या भागाला विगळे पृष्ठ असाक दिले आहेत.

विधि और न्याय मंत्रालय

(विधायी विभाग)

नई दिल्ली, ७ दिसंबर १९९५/१६ अग्रहायण (शक) १९१७

(१) वकिंग जर्नालिस्ट्स (फिक्सेशन ऑफ रेट्स ऑफ वेजेस) एकट, १९५८, (२) बॉन्डेड लेबर (ऑबॉलिशन) एकट, १९७६, (३) वीकली हॉलिडेर एकट, १९४२, (४) फॅक्टरीज एकट, १९४८, (५) ड्रग्स (कंट्रोल) एकट, १९५० के मराठी अनुवाद राष्ट्रपती के प्राधिकार से प्रकाशित किये जाते हैं और ये प्राधिकृत पाठ (केंद्रीय विधि) अधिनियम, १९७३ (१९७३ का ५०) की धारा २ के खण्ड (क) के अधीन उनके मराठी प्राधिकृत पाठ समझे जाएंगे।

MINISTRY OF LAW AND JUSTICE
(LEGISLATIVE DEPARTMENT)

New Delhi, dated 7th December 1995/16 Agrahayan (Saka) 1917

The Translations in Marathi of the (1) The working Journalists (fixation of Rates of wages) Act, 1958, (2) The Bonded Labour System (Abolition) Act, 1976, (3) The weekly Holidays Act, 1942, (4) The factories Act, 1948, (5) The Drugs (control) Act, 1950 are hereby published under the authority of the President and shall be deemed to be the authoritative texts thereof in Marathi under clause (a) of section 2 of the Authoritative Texts (Central Laws) Act, 1973 (50 of 1973).

कारखाना अधिनियम, १९४८

(सन १९४८ चा अधिनियम अंमांक ६३)*

(३१ ऑगस्ट १९४५ रोजी यथाविद्यमान) [२३ सप्टेंबर, १९४८]

कारखान्यातील मजुरांच्या कामाचे विनियमन करण्यासंबंधीचा विधी एकत्र करण्यासाठी व विशेषधित करण्यासाठी अधिनियम.

ज्याअर्थी, कारखान्यातील मजुरांच्या कामाचे विनियमन करण्यासंबंधीचा विधी एकत्र करणे व विशेषधित करणे समयोचित आहे;

त्याअर्थी, याद्वारे पुढीलप्रमाणे अधिनियमित करण्यात येत आहे:—

प्रकरण एक

प्रारंभिक

१. (१) या अधिनियमास 'कारखाना अधिनियम, १९४८' असे म्हणता येईल. संक्षिप्त नाव, [२३ सप्टेंबर, १९४८] [२३ सप्टेंबर, १९४८]
[(२) त्याचा विस्तार * * * * संपूर्ण भारतभर आहे.] विस्तार व प्रारंभ.

(३) तो दिनांक १ एप्रिल, १९४९ रोजी अंमलात येईल.

२. विषय किंवा संदर्भ यामध्ये काहीही प्रतिकूल नसेल तर, या अधिनियमात— निर्वचन.

(क) "प्रौढ" याचा अर्थ, जिच्या वयास अठरावे वर्ष पूर्ण झाले आहे ती व्यक्ती, असा आहे;

(ख) "किशोर" याचा अर्थ, जिच्या वयास पंधरावे वर्ष पूर्ण झाले आहे, परंतु अठरावे वर्ष पूर्ण झालेले नाही ती व्यक्ती, असा आहे;

[(ख) "कॉलेंडर वर्ष" याचा अर्थ, कोणत्याही वर्षात जानेवारीच्या १ तारखेपासून सुरु होणारा वारा महिन्याचा कालावधी, असा आहे;]

(ग) "वाळक" याचा अर्थ, जिच्या वयास पंधरावे वर्ष पूर्ण झालेले नाही ती व्यक्ती, असा आहे;

[(ग) ह्या अधिनियमाच्या कोणत्याही उपबंधांच्या संबंधात "सक्षम व्यक्ती" याचा अर्थ, या अधिनियमाच्या उपबंधांवये कारखान्यामध्ये करणे आवश्यक असतील अशा चाचण्या, तपासण्या, आणि निरीक्षणे पार पाडण्याच्या प्रयोजनार्थ, मुळ्य निरीक्षकाने अशा चाचण्या, तपासण्या आणि निरीक्षणे करण्याच्या दृष्टीने,

(एक) व्यक्तीच्या अहंता आणि अनुभव आणि तिला उपलब्ध असलेल्या सोयी,

(दोन) संस्थेमध्ये कामावर लावलेल्या व्यक्तींच्या अहंता व अनुभव आणि संस्थेत तिला उपलब्ध असलेल्या सोयी,

विचारात घेऊन, मान्यता दिलेली अशी एखादी व्यक्ती किंवा संस्था असा आहे आणि एखाद्या कारखान्याच्या वाबतीत सक्षम व्यक्ती म्हणून एकायेका अधिक व्यक्तींना किंवा संस्थाना मान्यता देता येईल.

(ग्रंथ) "धोक्याची प्रक्रिया" याचा अर्थ, ज्या प्रक्रियेमध्ये विशेष काळजी घेतल्याशिवाय, तीमध्ये वापरण्यात आलेला कच्चा माल किंवा अर्धवट तयार झालेले किंवा तयार झालेले उत्पादन किंवा उप-उत्पादन, गाळ-साळ किंवा सांडपाणी यांमळे,—

(एक) त्या प्रक्रियेत गुंतलेल्या किंवा तिच्याशी रांबंधित असलेल्या व्यक्तींच्या आरोग्यास मोठ्या प्रमाणावर हानी पोहोचल, किंवा

(दोन) सर्व साधारण पर्यावरण प्रदूषण निर्माण होईल,

अशी कोणतीही, पहिल्या अनुसूचीमध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या एखाद्या उद्योगाच्या संबंधातील प्रक्रिया किंवा कार्य असा आहे:

परंतु, राज्य शासन, शासकीय राजपत्रातील, अधिसूचनेद्वारे उक्त अनुसूचीमध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही उद्योगांमध्ये भर घालून, उद्योग गाळून किंवा त्यात फेरवदल करून ती अनुसूची विशेषधित करून शकेल.]

३. उद्देश व कारणे यांचे निवेदन यासाठी, पहा—गेंड्रे अॅफ इंडिया, १९४७, भाग पाच, पृष्ठे ५८०—५८१; प्रवर समितीच्या अहवालासाठी, पहा—गेंड्रे अॅफ इंडिया, १९४८, भाग पाच, पृष्ठे ५५१—५१०, हा अधिनियम, १९६३ चा विनियम ६, कलम २ व अनुसूची एकद्वारे दादरा व नगर हवेलीवर, १९६३ चा विनियम ७, कलम ३ आणि अनुसूची एकद्वारे पांडीचेरीवर; १९६३ चा विनियम ११ याचे कलम ३ आणि अनुसूची यांद्वारे, गोवा, दमण व दीववर आणि १९६५ चा विनियम ८, कलम ३ व अनुसूची यांद्वारे लखदीव, मिनिकॉय व अमीन दीवी वेटांवर विस्तारित करण्यात आला.

२. अनुकूलन आदेश, १९५०, याद्वारे आधीच्या पोटकलमाएवजी हे पोटकलम दाखल करण्यात आले.

३. "जम्बू व काश्मीर राज्यावेरीज" हा मजकूर १९७० चा अधिनियम ५१, कलम २ व अनुसूचीद्वारे (१ सप्टेंबर, १९७१ रोजी व तेज्हापासून) वगळण्यात आला.

४. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम २ द्वारे, हा खड समाविष्ट करण्यात आला.

५. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम २ द्वारे, समाविष्ट करण्यात आला. (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेज्हापासून)

(घ) "अल्पवयीन व्यक्ती" याचा अर्थ, जी एकतर बालक आहे किंवा किशोर आहे ती व्यक्ती, असा आहे;

(इ) "दिवस" याचा अर्थ, मध्यरात्रीपासून सुरु होणारा चौबीस तासांचा कालावधी, असा आहे;

(ज) "आठवडा" याचा अर्थ, शनिवारच्या राती किंवा विशिष्ट विभागासाठी मुऱ्य निरीक्षक, कारखाने, याने लेखी मान्यता दिलेल्या अशा अन्य दिवसाच्या राती मध्यरात्रीपासून सुरु होणारा सात दिवसांचा कालावधी, असा आहे;

(झ) "शक्ती" याचा अर्थ, विशुत शक्ती किंवा जी शक्ती यंत्राद्वारे पारेपित केली जाते व मनुष्यनिमित किंवा प्राणिनिमित नाही अशी अन्य कोणत्याही स्वरूपातील शक्ती, असा आहे;

(ज) "मूळ गतिचालक" याचा अर्थ, कोणतेही इंजिन, गतियंत्र (मोटर) किंवा जे शक्ती निर्माण करते किंवा अन्यथा पुरविते असे इतर साधन, असा आहे;

(झ) "पारेपण यंत्रसामग्री" याचा अर्थ, कोणतीही लाट (शाफ्ट), चाक, ड्रम, कप्पी, कप्पीची यंत्रणा, कप्लिंग, ब्लच, गतिदायक कडीपट्टा (इयरिंग वेल्ट) किंवा ज्याच्याद्वारे मूळ गतिचालकाची गती एखाद्या यंत्रसामग्रीकडे किंवा उपसाधनाकडे पारेपित होते अथवा त्याला मिळते असे अन्य उपसाधन किंवा साधन, असा आहे;

(ज) "यंत्रसामग्री" या संजेत, मूळ गतिचालक, पारेपण यंत्रसामग्री आणि ज्यांच्या सहाय्याने शक्ती निर्माण करण्यात येते, तिचे रूपांतर करण्यात येते, ती पारेपित करण्यात येते किंवा कामी लावण्यात येते अशी इतर सर्व उपसाधने यांचा समावेश आहे;

(इ) "निर्मिति प्रक्रिया" याचा अर्थ,—

(एक) कोणतीही वस्तू किंवा पदार्थ याचा उपयोग, विन्ही, वाहतूक, सुपुर्दंगी किंवा विलहेवाट करण्याच्या हेतूने ती वस्तू किंवा तो पदार्थ तयार करण्याची, त्यात फेरबदल करण्याची, तो दुरुस्त करण्याची, सजवण्याची, सफाईदार करण्याची, बांधण्याची, त्याला तेल घेण्याची, तौ धुण्याची, स्वच्छ करण्याची, फोडण्याची, नष्ट करण्याची किंवा इतर रीतीने त्यावर सस्कार करण्याची किंवा त्यात अनुकूल बदल करून घेण्याची; किंवा

[(दोन) तेल, पाणी, मलप्रवाह अथवा अन्य कोणताही पदार्थ उपसून काढण्याची;
किंवा]

(तीन) शक्ती निर्माण करण्याची, तिचे रूपांतर करण्याची किंवा ती पारेपित करण्याची ; किंवा

[(चार) मुद्रणासाठी खिळे जुळविण्याची, अक्षरमुद्रणाच्या सहाय्याने केलेल्या मुद्रणाची, शिलामुद्रणाची, उत्कीर्ण प्रकाशलेखाची किंवा तत्सम इतर कामाची किंवा पुस्तक बांधणीची;]
[किंवा]

(पाच) जहाजांची किंवा जलयानांची बांधणी करण्याची, फेरवांधणी करण्याची, दुरुस्ती करण्याची, फेरजोडणी करण्याची, तो सफाईदार करण्याची किंवा मोडण्याची; [किंवा]

[(सहा) शीतागारात बोणताही पदार्थ टिकवून किंवा साठवून ठेवण्याची;]

—कोणतीही प्रक्रिया, असा आहे;

(इ) "कामगार" याचा अर्थ, कोणत्याही निर्मितिप्रक्रियेत अथवा निर्मिति प्रक्रियेसाठी उपयोगात आणलेल्या यंत्रसामग्रीचा किंवा परिवास्तचा कोणताही भाग साफ करण्याच्या कामी किंवा निर्मितिप्रक्रियेशी आनुषंगिक किंवा तिच्याशी निर्गित असलेले किंवा निर्मितिप्रक्रियेच्या विषयाशी संबंधित असलेले इतर कोणत्याही प्रकारचे काम करण्यासाठी [प्रत्यक्षपणे किंवा (कंवाटदारासकट) कोणत्याही यंत्रणेद्वारे किंवा यंत्रणेमार्फत प्रमुख नियोक्त्याच्या कल्पत वा नकलत कामावर लावलेला व्यवती, असा आहे; मग तिला पारिश्रमिक देण्यात येत असो किंवा नसो,] [मात्र, यात संघराज्याच्या सशस्त्र सेनेच्या कोणत्याही सदस्याचा समावेश होत नाही] ;

१. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम २ (१) (क) द्वारे, मूळ उपखंड (दोन) ऐवजी हा उपखंड दाखल करण्यात आला.

२. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम २ द्वारे, उपखंड (चार) ऐवजी हा उपखंड दाखल करण्यात आला.

३. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम २ (१) (ख) द्वारे, हा मजकूर समाविष्ट करण्यात आला.

४. वरील अधिनियमाच्या कलम २(१) (ग) द्वारे, हा उपखंड (सहा) समाविष्ट करण्यात आला.

५. वरील अधिनियमाच्या कलम २(२) (क) द्वारे, मूळ मजकूराऐवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

६. वरील अधिनियमाच्या कलम २(२) (ख) द्वारे, हा मजकूर शेवटी समाविष्ट करण्यात आला.

(इ) "कारखाना" याचा अर्थ, ज्या परिवास्तुमध्ये,—

(एक) वहा किंवा त्याहून अधिक कामगार काम करीत असतील किंवा भागील बाबा भाहिन्यांत कोणत्याही दिवशी काम करीत होते, आणि ज्या परिवास्तुच्या कोणत्याही भागात शक्तीच्या सहाय्याने एखादी निर्मितिप्रक्रिया चालविष्यात येत असेल किंवा तशी ती सामान्यपणे चालवली जाते अशी, किंवा

(दोन) वीस किंवा त्याहून अधिक कामगार काम करीत असतील किंवा भागील बाबा भाहिन्यांत कोणत्याही दिवशी काम करीत होते, आणि ज्या परिवास्तुच्या कोणत्याही भागात शक्तीच्या सहाय्यावाचून एखादी निर्मिती प्रक्रिया चालविष्यात येत असेल किंवा तशी ती सामान्यपणे चालवली जाते अशी,

—प्रसीमांसहित परिवास्तु, असा आहे:

परंतु, यात [खाण अधिनियम, १९५२] याच्या प्रवर्तनास अधीन असलेली अशी खाण किंवा १९५२ चा [संबंधारजाच्या संशोधने सेवेच्या मालकोवे फिरते पथक, रेल्वे रनिंग शेड किंवा एखादे हॉटेल, उपहारगृह, ३५. किंवा खाद्यगृह यांचा] समावेश होत नाही;

[१०० स्पष्टीकरण १.]—पा. खंडाच्या प्रयोजनार्थ कामगारांच्या संख्येची संगणना करताना, एका दिवसाच्या [निरनिराळधा गटातील व टप्पाटातील] सर्व कामगार हिंसेबात धरले जातील;]

[स्पष्टीकरण २.—या खंडाच्या प्रयोजनार्थ कोणत्याही परिवास्तुत किंवा तीमधील कोणत्याही भागात जर अशा परिवास्तुत किंवा तीमधील कोणत्याही भागात निर्मितप्रक्रिया चालत नसेल तर, केवळ इलेक्ट्रॉनिक आकडेवारी संस्करण युनिट किंवा संगणक युनिट बसविले आहे, या कारणावरून तो कारखाना आहे, असा त्याचा अन्वयार्थ लावण्यात येणार नाही.]

(द) कारबांग्याचा "कार्यचालक" याचा अर्थ, कारखान्याच्या कारभारावर जिचे अंतिम नियंत्रण असेते तो व्यक्ती, असा आहे, * * * * *

[परंतु,

(एक) भागीदारी संस्था किंवा व्यक्तींना अन्य संघ यांच्या बाबतीत भागीदार व्यक्तीपकी किंवा तिच्या सदस्यांपैकी कोणत्याही एका व्यक्तीला कार्यचालक मानण्यात येईल.

(दोन) कंपनीच्या बाबतीत, कोणत्याही संचालकाला कार्यचालक मानण्यात येईल.

(तीन) केंद्र सरकार किंवा कोणतेही राज्य शासन किंवा कोणतेही स्थानिक प्राधिकरण पांच्या मालकीच्या किंवा त्याच्या नियंत्रणाखालील कारखान्याच्या बाबतीत, केंद्र सरकार, राज्य शासन किंवा स्थानिक प्राधिकरण यांनी कारखान्याचा कारभार चालविष्यासाठी नियुक्त केलेल्या व्यक्तीला किंवा यथास्थिती व्यक्तींना, कार्यचालक मानण्यात येईल.]

[१०१[परंतु आणखी असे की], भाड्याने उपलब्ध असलेल्या सुक्ष्म गोदीमध्ये ज्याची दुरुस्ती चालू आहे किंवा ज्याच्यावर देखभालीचे काम चाललेले आहे, अशा जहाजाच्या बाबतीत,—

(१) गोदीचा मालक हा,—

(क) कलम ६, कलम ७, "[कलम ७ क, कलम ७ ख,] कलम ११ किंवा कलम १२ ;

१. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम २ द्वारे, "भारतीय खाण अधिनियम, १९२३ (१९२३ चा ४)" याएवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

२. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम २(३) (क) द्वारे, "रेल्वे रनिंग शेड" या मजकुराएवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

३. वरील अधिनियमाच्या कलम २(३) (ख) द्वारे, हे स्पष्टीकरण शेवटी समाविष्ट करण्यात आले.

४. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम २ द्वारे, स्पष्टीकरणाला "स्पष्टीकरण-१" असा नवीन क्रमांक दिला (दिनांक १ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

५. वरील अधिनियमाच्या कलम २ द्वारे, मूळ मजकूराएवजी समाविष्ट करण्यात आला.

६. वरील अधिनियमाच्या कलम २ द्वारे, समाविष्ट करण्यात आले (दिनांक १ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

७. वरील अधिनियमाच्या कलम २ द्वारे हा मजकूर वगळण्यात आला (दिनांक १ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

८. १९७६ चा अधिनियम १९१४, कलम २(४) द्वारे, हे परंतुक समाविष्ट करण्यात आले.

९०. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम २ द्वारे, मूळ मजकुराएवजी समाविष्ट करण्यात आला (दिनांक १ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

९१. वरील अधिनियमाच्या कलम २ द्वारे, समाविष्ट करण्यात आला (दिनांक १ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

(ब) जेथवर कलम १७ चा, गोदीमध्ये किंवा गोदीसभोवती पुरेशा आणि योग्य अशा प्रकाश-योजनेची तरतुद करणे आणि ती राखणे याच्याशी संबंध आहे तेथवर ते कलम;

(ग) अशी दुरुस्ती किंवा देखभाल करण्याच्या कामी नेमलेल्या कामगारांच्या संबंधात कलम १८, कलम १९, कलम ४२, कलम ४६, कलम ४७ किंवा कलम ४९,

—याद्वारे किंवा त्याअन्वये उपवंधित केलेल्या कोणत्याही बाबीच्या प्रयोजनार्थ कार्यचालक असल्याचे समजण्यात येईल;

(२) जहाजाचा मालक किंवा त्याचा अभिकर्ता अथवा नौकाधिपती किंवा जहाजाचा अन्य प्रभारी अधिकारी अथवा असा मालक, अभिकर्ता, नौकाधिपती किंवा अन्य प्रभारी अधिकारी याच्यावरोवर दुरुस्तीचे किंवा देखभालीचे काम करण्यासाठी संविदा करणारी अन्य कोणतीही व्यक्ती ही,—

(क) प्रत्यक्ष तिने स्वतः किंवा अन्य कोणत्याही वंशणेडारे किंवा यत्रणेमार्फत कामावर लावलेल्या कामगारांच्या; आणि

(ख) असा मालक, अभिकर्ता, नौकाधिपती किंवा जहाजाचा अन्य प्रभारी अधिकारी अथवा अन्य व्यक्ती यांच्याकडून केल्या जाणाऱ्या अशा दुरुस्तीच्या किंवा देखभालीच्या कामाच्या प्रयोजनार्थ वापरात असलेली यंत्रासमदी, संयंत्र किंवा परिवास्तू,—

—यांच्या संबंधात कलम १६, कलम १४, कलम १६ किंवा कलम १७ (या परंतुकात अन्यथा उपवंधित केले असेल ते खेरीजकळून) किंवा प्रकरण चार (कलम २७ वगळून) किंवा कलम ४३, कलम ४४ किंवा कलम ४५, प्रकरण सहा, प्रकरण सात, प्रकरण आठ किंवा प्रकरण नऊ, किंवा कलम १०८, कलम १०९ किंवा कलम ११० याद्वारे किंवा त्या खाली उपवंधित केलेल्या कोणत्याही बाबीच्या प्रयोजनार्थ, कार्यचालक असल्याचे समजण्यात येईल;]

* * *

(त) "विहित" याचा अर्थ, या अधिनियमाखाली राज्य शासनाने केलेल्या नियमांद्वारे विहित केलेले, असा आहे;

* * *

(द) जेव्हा एकाच प्रकारचे काम दिवसातील निरनिराळ्या कालखंडात काम करणाऱ्या कामगारांच्या दोन किंवा त्याहून अधिक गटांकडून करण्यात येते तेव्हा, अशा गटांपैकी प्रत्येक गटाला "[“गट”] किंवा "टप्पागट"] असे संबोधले जाते आणि अशा कालखंडापैकी प्रत्येक कालखंडाला "पाळी" असे संबोधले जाते.

३. या अधिनियमात दिवसाच्या वेळेसंबंधी केलेले निर्देश हे, ग्रिनिच माध्य वेळेपेक्षा साडेपाच दिवसाच्या वेळेसंबंधी तास पुढे असणाऱ्या भारतीय प्रमाण वेळेसंबंधीचे निर्देश आहेत निर्देश.

परंतु, या क्षेत्रात सर्वसाधारणपणे भारतीय प्रमाण वेळ पाळण्यात येत नाही अशा कोणत्याही क्षेत्रासाठी, राज्य शासनाला,—

(क) ते क्षेत्र विनिर्दिष्ट करणारे,

(ख) त्या क्षेत्रात सर्वसाधारणपणे पाळण्यात येणारी स्थानिक माध्य वेळ निश्चित करणारे, आणि

(ग) त्या क्षेत्रात असलेल्या सर्व कारखान्यात किंवा कोणत्याही कारखान्यात अशी वेळ पाळण्याबद्दल परवानगी देणारे,

—नियम करता येतील.

निरनिराळी खाती "[४. कार्यचालकाने याबाबत अर्ज केला असता [किंवा स्वतःहन] राज्य शासन लेखी आदेशाद्वारे, म्हणजे वेगवेगळे] [आणि त्यास योग्य वाटतील अशा शर्तीच्या अधीनतेन] असा निर्देश देऊ शकेल की, या अधिनियमाच्या कारखाने असल्याचे सर्व किंवा त्यापैकी कोणत्याही प्रयोजनांसाठी कार्यचालकाच्या कारखान्याची अजूत विनिर्दिष्ट केलेली अथवा दोन किंवा निरनिराळी खाती किंवा त्याच्या शाखा या निरनिराळे कारखाने आहेत असे मानण्यात येईल किंवा अजूत अधिक कारखाने विनिर्दिष्ट केलेले कार्यचालकाचे दोन, किंवा अधिक कारखाने हे एकच कारखाना आहे असे मानण्यात म्हणजे एकच येईल.]

कारखाना असल्याचे

जाहीर करण्याचा

अधिकार.

१. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम २ द्वारे, उपखंड (४) वगळण्यात आला (दिनांक १ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

२. अनुकूलन आदेश, १९५० याद्वारे, खंड (थ) वगळण्यात आला.

३. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम २ द्वारे, समाविष्ट करण्यात आला. (दिनांक १ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

४. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम ३ द्वारे, मूळ कलम ४ ऐवजी हे कलम दाखल करण्यात आले.

५. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम ३ द्वारे, समाविष्ट करण्यात आला (दिनांक १ डिसेंबर, १९८७ रोजी तेव्हापासून).

[परंतु कार्यचालकाला आपले म्हणणे मांडण्याची संदी विळ्याखेरीज या कलमान्वये राज्य शासन स्वतःहृष्ट कोणताही आदेश देणार नाही.]

५. कोणत्याही सार्वजनिक आणीबाणीच्या प्रसंगी, राज्य शासन, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचने- सार्वजनिक आणी-द्वारे, त्यास योग्य वाटेल अशा मुदतीकरिता व अशा शर्तीवर, किंवा कोणत्याही कारखान्यास किंवा कोणत्याही बाणीच्या प्रसंगी सूट वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यांना या अधिनियमाच्या [कलम ६७ खेरीजकरून] सर्व किंवा त्यांपैकी देण्याचा अधिकार, कोणत्याही उपर्युक्तासून सूट देऊ शकेल :

परंतु, अशी कोणतीही अधिसूचना एका वेळी तीन महिन्यांहून अधिक मुदतीसाठी काढता येणार नाही.

*[स्पष्टीकरण.—या कलमाच्या प्रयोजनार्थ, “सार्वजनिक आणीबाणी” या, शब्दप्रयोगाचा अर्थ ज्यायोगे भारताची किंवा त्याच्या राज्यक्षेत्रातील कोणत्याही भागाची सुरक्षितता धोक्यात आलेली आहे अशी गंभीर आणीबाणी, असा आहे—मग ती आणीबाणी युद्धामुळे असो किंवा वाहू आक्रमणामुळे असो अथवा अंतर्गत विकोभामुळे असो.]

६. (१) राज्य शासनाला पुढील गोष्टीबाबत नियम करता येतील :—

*[(क) या अधिनियमाच्या प्रयोजनार्थ कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यांचे कारखान्यांना आराखडे मुऱ्य निरीक्षक किंवा राज्य शासन यांच्याकडे सादर करण्यास भाग पाडणे ;] मान्यता देणे,

*[(कू) ज्या जागेवर कारखाना उभारावयाचा असेल त्या जागेसाठी व कोणत्याही कारखालायसने देणे व त्याची विस्तार करण्यासाठी राज्य शासनाची अथवा मुऱ्य निरीक्षकाची आगाडे लेखी परवानगी मिळविष्यास भाग पाडणे ;

(ख) अशा परवानगीकरित येणाऱ्या अर्जाचा विचार करण्यासाठी, आराखडे व तपशीलवारी सादर करण्यास भाग पाडणे ;

(ग) अशा आराखडांचे व तपशीलवारीचे स्वरूप कसे बसावे आणि से कोणी प्रमाणित केले पाहिजेत ते विहित करणे ;

(घ) कारखाने किंवा कोणत्याही वर्गाचे किंवा वर्णनाचे कारखाने यांना नोंदणी व लायसन आवश्यक करणे आणि अशा नोंदणीसाठी व लायसनांसाठी व लायसनांच्या नूतनीकरणासाठी घ्यावयाची फी विहित करणे ;

(ङ) कलम ७ मध्ये विनिर्दिष्ट केलेली नोटीस दिल्याशिवाय कोणतेही लायसन देता कामा नये किंवा त्याचे नूतनीकरण करता काया नये असे फर्माविणे.

(२) पोटकलम (१) चा *[खड (कू)] यामध्ये उल्लेख केलेल्या परवानगीबाबतचा अर्ज व त्या सौकृत त्या पोट कलमाच्या खड (ख) अन्ये केलेल्या नियमानुसार आवश्यक असलेले आराखडे व तपशीलवारी राज्य शासनाकडे किंवा मुऱ्य निरीक्षकाकडे नोंदणी डाकने पाठविल्यानंतर जर, अर्ज अशा रीतीने ज्या तारखेस पाठविला असेल त्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या आत अर्जदाराला कोणताही आदेश देण्यात आला नाही तर, उक्त अर्जात मागण्यात आलेली परवानगी देण्यात आली आहे असे मानण्यात येईल.

(३) राज्य शासन किंवा मुऱ्य निरीक्षक कारखान्याच्या जागेस वांधकामास किंवा त्याचा विस्तार करण्यास किंवा त्याची नोंदणी करण्यास व त्यास लायसन देण्यास परवानगी नाकारील त्याबाबतीत अशी परवानगी नाकारल्याच्या तारखेपासून तीस दिवसांच्या आत अर्जदारास, ज्या निर्णयाच्या विरुद्ध त्यास अपील करावयाचे तो निर्णय जर राज्य शासनाचा असेल तर, केंद्र शासनाकडे, व इतर कोणत्याही बाबतीत राज्य शासनाकडे अपील करता येईल.

१. १९८७ चा अधिनियम २० कलम ३ द्वारे, जादा वाखल करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेहायासून).

२. अनुकूलन आदेश १९५०, याद्वारे हा मजकूर समाविष्ट करण्यात आले.

३. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ३ द्वारे, हे स्पष्टीकरण शेवटी समाविष्ट करण्यात आले.

४. वरील अधिनियमाच्या कलम ४(क) द्वारे हा खंड (कू) ला (कू) असा नवीन क्रमांक

देण्यात आला.

५. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ४(ख) द्वारे, “खंड (कू)” पा मजकुराएकी हा मजकूर वाखल करण्यात आला.

स्पष्टीकरण.—कारखान्यातील एखादे संयंत्र किंवा यंत्रसामग्री बदलून त्याजागी दुसरे संयंत्र किंवा यंत्रसामग्री बसवली किंवा विहित करण्यात येतील अशा भर्यादांच्या आत कोणतेही संयंत्र किंवा यंत्रसामग्री जादा बसवली [असून, अशा प्रकारे पहिले संयंत्र किंवा यंत्रसामग्री बदलून त्याजागी दुसरे संयंत्र किंवा यंत्रसामग्री बसवल्यामुळे किंवा जादा संयंत्र किंवा यंत्रसामग्री बसवल्यामुळे तिच्या सभोवती निर्धोक्पणे काम करण्यासाठी आवश्यक असलेली किमान मोकळी जागा कमी हात नसल्यास अथवा आरोग्यास अपायकारक अशी तिच्यामुळे निराण होणारी किंवा बाहेर टाकली जाणारी वाफ, उज्ज्ञता, रजःकण किंवा घूम यामुळे सभोवतालच्या परिसरावर अनिष्ट परिणाम होता नसेल] तर, केवळ असे संयंत्र किंवा यंत्र सामग्री यांच्या पुनर्स्थापनामुळे किंवा जादा यंत्र वा यंत्रसामग्री बसवल्यामुळे या कलमाच्या अर्थानुसार उक्त कारखान्याचा विस्तार करण्यात आला आहे असे मानले जाणार नाही.

कार्यचालकाने नोटीस

७. (१) कोणत्याही परिवास्तुमध्ये कारखाना चालवण्यास किंवा त्या कामी त्या परिवास्तुचा देणे. वापर करण्यास सुरुवात करण्यापूर्वी कमीत कमी पंधरा दिवस अगोदर कार्यचालक पुढील मजकूर असलेली एक लेखी नोटीस मुळ्य निरीक्षकाकडे पाठवील :—

(क) कारखान्याचे नाव व जागा ;

(ख) कार्यचालकाचे नाव व पत्ता ;

[(ख) कलम ९३ मध्ये उलेख केलेल्या परिवास्तुच्या किंवा इमारतीच्या (प्रसीमा धरण) मालकाचे नाव व पत्ता ;]

(ग) कारखान्यासंबंधीचा पत्रव्यवहार कोणत्या पत्रावर पाठवावा तो पत्ता ;

(घ) (एक) या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या तारखेस अस्तित्वात असलेल्या कारखान्याच्या बाबतीत, मागील बारा महिन्यांत कारखान्यात चालविण्यात आलेल्या, आणि

(दोन) सर्व कारखान्यांच्या बाबतीत, पुढील बारा महिन्यांत कारखान्यात चालवण्यात यावण्याच्या,

—निर्मितिप्रक्रियेचे स्वरूप ;

[(इ) कोणत्याही स्वतंत्र राखीव संयंत्राच्या निर्धारित अशवशक्तीचा समावेश न करता असा कारखान्यात उभारलेली किंवा उभारावयाची एकूण निर्धारित अशवशक्ती ;]

(च) या अधिनियमाच्या प्रयोजनासाठी कारखान्याच्या व्यवस्थापकाचे नाव ;

(छ) कारखान्यात किंती कामगार कामावर लावण्यात येण्याचा संभव आहे तो संख्या ;

(ज) या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या तारखेस अस्तित्वात असलेल्या कारखान्यांच्या बाबतीत, मागील बारा महिन्यांत कामगार लावलेल्या कामगारांची दर दिवशीची सरासरी संख्या ;

(झ) विहित करण्यात येईल असा इतर तपशील.

(२) या अधिनियमाच्या कक्षेत प्रथमच आलेल्या सर्व आस्थापनांच्या बाबतीत, कार्यचालक या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या तारखेपासून [तीस दिवसांच्या आत,] पोटकलम (१) मध्ये नमूद केलेला तपशील असलेली लेखी नोटीस मुळ्य निरीक्षकाकडे पाठवील.

(३) जी निर्मितिप्रक्रिया सामान्यतः वर्षातून एकशेंगीपेक्षा कमी कामाचे दिवस इतका काळे चालवली जाते ती चालवण्याचा कारखान्याचे काम पुन्हा सुरु करण्यापूर्वी त्याचा कार्यचालक पोटकलम (१) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेला तपशील असलेली लेखी नोटीस मुळ्य निरीक्षकाकडे काय सुरु करण्याच्या तारखेच्या [कमीत कमी तीस दिवस आधी] पाठवील.

(४) जेव्हा जेव्हा नवीन व्यवस्थापक नियुक्त करण्यात येईल तेव्हा तेव्हा ज्या तारखेस अशी व्यक्ती कामाची सूक्ते हाती घेईल, त्या तारखेपासून सात दिवसांच्या आत कार्यचालकासा [निरीक्षकाकडे लेखी नोटीस व मुळ्य निरीक्षकाकडे तिची एक प्रत] पाठवाची लागेल.

(५) या मुदतीसाठी कोणत्याही व्यक्तीस कारखान्याचा व्यवस्थापक म्हणून नेपण्यात आले नसेल अशा कोणत्याही मुदतीत किंवा नेपण्यात आलेली व्यक्ती ज्या मुदतीत कारखान्याची व्यवस्था पाहत नसेल अशा कोणत्याही मुदतीत, जी व्यक्ती व्यवस्थापक म्हणून काय करत असल्याचे आढळून येईल अशी कोणतीही व्यक्ती किंवा अशी कोणतीही व्यक्ती आढळून न आल्यास, स्वतः कार्यचालक हा या अधिनियमाच्या प्रयोजनासाठी कारखान्याचा व्यवस्थापक असल्याचे मानप्पात येईल.

१. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ४(ग) ह्यारे, मूळ मजकूरात हा मजकूर जावा दाखल करण्यात आला.

२. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम ४ ह्यारे, हा खंड समाविष्ट करण्यात आला.

३. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ५ ह्यारे, मूळ खंड (३) ऐवजी हा खंड दाखल करण्यात आला.

४. १९४९ चा अधिनियम ४०, कलम ३ व अनुसूची दोन यांदारे, मूळ मजकूराऐवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

५. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम ४ ह्यारे, "मुळ्य निरीक्षकाकडे लेखी नोटीस" या मजकूरऐवजी हा मजकूर समाविष्ट करण्यात आला.

[७ क. (एक) प्रत्येक कार्यचालक, जेथवर वाजवीरीत्या व्यवहार्यं असेल तेथवर, सर्वं कामगारांचे, [कार्यचालकाची ते कारखान्यात काम करीत असतानाचे आरोग्य, सुरक्षितता आणि कल्याणं याबाबत, खातरजमा करून सर्वसाधारण कर्तव्ये.] व्यवहार्यं असेल.

(दोन) पोट-कलम (१) च्या, उपबंधांच्या सर्वसाधारणतेस बाध न येता, असे कर्तव्य ज्या प्रकारणां बाबत असेल त्यात पुढील बाबी असतील :—

(क.) संयंवे आणि आरोग्याच्या दृष्टीने सुरक्षित व धोकाविरहित अशी कारखान्यातील कामाची पद्धती यांबाबत तरतुद करणे व परिरक्षा करणे;

(ख.) कारखान्यामधील वस्तूचा व पदार्थाचा वापर, हाताळणी, साठवण आणि परिवहन, यासंबंधात सुरक्षितता राहावी व आरोग्यास धोका पौचू नये याची खातरजमा करण्यासाठी कारखान्यात व्यवस्था करणे;

(ग.) कामावरील सर्वं कामगारांचे स्वास्थ्य आणि सुरक्षितता यांची सुनिश्चिती करण्यासाठी आवश्यक असेल अशी माहिती, सूचना प्रशिक्षण आणि पर्यवेक्षण यांची तरतुद करणे;

(घ.) कारखान्यामधील कामाची सर्वं स्थळे, आरोग्यास धोका पोचाऱ्यार नाही अशा रीतीने सुरक्षित अवस्थेत राखणे आणि अशा स्थळाकडे जाण्याच्या व तेथून बाहेर पडण्याच्या सुरक्षित व धोकाविरहित मार्गाची तरतुद करणे व ते तसे राखणे;

(इ.) कारखान्यामधील कामगारांसाठी कामाचे वातारण सुरक्षित व आरोग्यास धोकाविरहित राहावे आणि कामाच्या ठिकाणी त्यांच्या कल्याणकरिता पर्याप्त सुविधा व व्यवस्था असावी, यासाठी तरतुद करणे, देखभाल करणे किंवा संनियोगन करणे.

(तीन) विहित करण्यात येतील अशी प्रकारणे खेरीजकरून एरव्ही, प्रत्येक कार्यचालक, कामावरील कामगारांचे आरोग्य आणि सुरक्षितता या संबंधीच्या त्याच्या सर्वसाधारण धोरणाचे आणि ते धोरण अंमलात अणण्यासाठी त्यावेळी अंमलात असलेली संघटना व व्यवस्था यांचे लेखी विवरणपत्र तयार करील व योग्य असेल त्या त्यावेळी त्यात सुधारणा करील आणि ते विवरणपत्र व त्यातील कोणतीही मुद्घारण, विहित करण्यात येईल अशा रीतीने सर्वं कामगारांच्या निदर्शनास आणून देईल.

७ ख. (१) जी व्यक्ती कोणत्याही कारखान्यामध्ये वापरासाठी असलेल्या कोणत्याही वस्तूची कारखान्यातील संकल्पना, निर्मिती, नायात, किंवा पुरवठा करीत असेल, अशी प्रत्येक व्यक्ती—

(क.) जेथवर वाजवीरीत्या व्यवहार्यं असेल तेथवर, अशी खातरजमा करून घेईल की, त्या त्या वस्तू आणि वस्तूची अशा रीतीने संकल्पना व बाधणी केलेली आहे की, तिचा वापर योग्य रीतीने कल्यास पदार्थ यांच्या कामगारांचे आरोग्य सुरक्षित व धोका-रहित राहील ;

(ख.) खंड (ख.) च्या उपबंधांच्या परिणामकारक कार्यान्वयनासाठी आवश्यक वाटतील अशा वापरासंबंधातील इत्यादींची सर्व-चाचण्या व परीक्षा घेईल किंवा त्या घेण्याची व्यवस्था करील ;

(ग.) (एक) कोणत्याही कारखान्यातील वस्तूच्या वापरासंबंधातील ;

(दोन) ज्यासाठी त्या वस्तूचे संकल्पचिन्त तयार केले असेल व चाचणी घेतलेली असेल अशा वापरासंबंधातील ;

(तीन) ती वस्तू असा वापर करण्यासाठी सुरक्षित आहे आणि कामगारांच्या आरोग्यास त्यामुळे धोका नाही, याची खात्री करून घेण्यासाठी आवश्यक असलेल्या शर्तीं संबंधातील, पुरेशी माहिती उपलब्ध होण्याची खात्री करून घेण्यासाठी आवश्यक त्या उपाययोजना करील :

परंतु, जेव्हा एखाद्या वस्तूचे संकल्पचिन्त किंवा निर्मिती भारताबाहेर करण्यात आलेली असेल तेव्हा आयातकाराने पुढील बाबी लक्षात घेणे त्याच्यावर बघनकारक असेल :—

(इ.) ती वस्तू जर भारतात निर्माण करण्यात आली असती तर ती ज्या दर्जाची झाली असती त्याच दर्जाशी अनुरूप अशी ही वस्तू आहे, किंवा

(ख.) जर अशा वस्तूच्या निर्मितीसाठी बाहेरील देशात स्वीकारण्यात आलेले भानक हे भारतात स्वीकारण्यात आलेल्या भानकपेक्षा वरच्या दर्जाची असेल तर ती वस्तू त्या मानकाशी अनुरूप आहे.

(२) कारखान्यात वापरण्यासाठी असलेल्या कोणत्याही वस्तूचे संकल्पचिन्त तयार करण्याचे वा तिची निर्मिती करण्याचे काम जी हाती घेते अशी प्रत्येक व्यक्ती, त्या वस्तूमुळे कामगारांच्या आरोग्यास किंवा सुरक्षिततेस जो धोका उद्भवण्याचा संभव असेल तो धोका शोधून काढण्यासाठी आणि वाजवीरीत्या व्यवहार्यं असेल तेथवर, तो स्वीकारण्यासाठी किंवा कमी करण्यासाठी आवश्यक ते संशोधन करू शकेल किंवा संशोधन करण्याची व्यवस्था करू शकेल.

१. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम ४ द्वारे, ही कलमे समाविष्ट करण्यात आली. (दिनांक १ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेज्ज्ञापासून) मात्र ७४ हे नवीन कलम दिनांक १ जून, १९८८ रोजी व तेज्ज्ञापासून अंमलात आले.

मार्ग बारा—२०व

(३) पोट-कलम (१) व (२) यांतील कोणत्याही गोष्टीचा अर्थ असा लावण्यात येईल की, एखाद्या व्यक्तीने, उक्त पोट-कलमांच्या प्रयोजनासाठी तिने न केलेल्या किंवा तिच्या संगम्यावरूनही व करण्यात आलेल्या चाचणीच्या, तपासणीच्या किंवा संशोधनाच्या निष्कर्षावर अवलंबून राहणे जेथवर, वाजवी ठरत असेल तेथवर ती चाचणी, तपासणी किंवा संशोधन त्या व्यक्तीस पुढी करण्यास भाग पाडले जाईल.

(४) पोट-कलम (१) व (२) यांदारे कोणत्याही व्यक्तीवर लावलेले कोणतेही कर्तव्य तो करीत असलेल्या कामधृताच्या अनुषंगाने केलेल्या गोष्टीना आणि त्याच्या नियंत्रणाखालील वारीना लागू होईल.

(५) जेव्हा एखादी व्यक्ती, एखाद्या वस्तूचे संकल्पचित्र, निर्मिती, आयात किंवा पुरवठा, ती वस्तू योग्यरीत्या वापरली असता मुरक्कित व कामगारांच्या अगोऱ्यास धोकारहित ठरेल, याची शक्य असेल तेथवर, खातरजमा करण्याकरिता उपाययोजना करण्याच्या, अशा वस्तूच्या उपयोगक्त्याकडून देण्यात आलेल्या लेखी हमीपत्राच्या अधारे करीत असेल तेव्हा, त्या वस्तूचे संकल्पचित्र, निर्मिती, आयात किंवा पुरवठा करण्याच्या व्यक्तीला पोट-कलम (१) च्या खंड (क) अन्वये त्या व्यक्तीवर लावण्यात आलेल्या कर्तव्यावून, त्या हमीपत्रात नमूद केलेल्या शर्ती लक्षात घेता, जेथवर शक्य असेल तेथवर, मुक्त करण्याचा परिणाम त्या हमीपत्राद्वारे साधला जाईल.

(६) या कलमाच्या प्रयोजनासाठी, एखादी वस्तू जर, जिने तिचे संकल्पचित्र तयार केले असेल, ती वस्तू निर्माण केली असेल, आयात केली असेल किंवा पुरवली असेल, त्या व्यक्तीने त्या वस्तूच्या वापराबाबत पुरवलेली माहिती किंवा सल्ला लक्षात न घेता वापरली गेली तर ती वस्तू योग्य रीतीने वापरण्यात आली आहे असे मानण्यात येणार नाही.

स्पष्टीकरण.—या कलमाच्या प्रयोजनार्थ “वस्तू” यामध्ये संघटन व यंत्रसामग्री शांचा समावेश होतो.]

प्रकरण दोन

निरीक्षण कर्मचारीवर्ग

निरीक्षक.

(१) राज्य शासन, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे, विहित केलेली अर्हता असलेल्या व्यक्तींना या अधिनियमाच्या प्रयोजनासाठी निरीक्षक म्हणून नियुक्त करू शकेल व त्यास योग्य वाटतील अशा स्थानिक मर्यादा त्यांना नेमून देऊ शकेल.

(२) राज्य शासन, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे, कोणत्याही व्यक्तीस मुख्य निरीक्षक म्हणून नियुक्त करू शकेल आणि ती व्यक्ती या अधिनियमान्वये मुख्य निरीक्षकास प्रदान केलेल्या अधिकारांच्या जोडीला, संपूर्ण राज्यभर निरीक्षकाच्या अधिकारांचाही वापर करील.

[(२क) राज्य शासन, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे, मुख्य निरीक्षकास सहाय्य करण्यासाठी आणि अशा अधिसूचनेत विनिर्दिष्ट करण्यात येतील अशा, मुख्य निरीक्षकाच्या अधिकारांचा वापर करण्यासाठी त्यास योग्य वाटतील इतक्या अपर मुख्य निरीक्षकांची, सह मुख्य निरीक्षकांची व उप मुख्य निरीक्षकांची तसेच अन्य अधिकाच्यांची नियुक्ती करू शकेल.

(२ख) पोट-कलम (२क) अन्वये नियुक्त केलेला प्रत्येक अपर मुख्य निरीक्षक, सह मुख्य निरीक्षक, उप मुख्य निरीक्षक आणि प्रत्येक अन्य अधिकारी, जिच्याद्वारे त्याची नियुक्ती करण्यात आली आहे त्या अधिसूचनेत विनिर्दिष्ट केलेल्या मुख्य निरीक्षकाच्या अधिकाराच्या जोडीला, संपूर्ण राज्यभर, निरीक्षकाच्या अधिकाराचाही वापर करील.]

(३) ज्या कोणत्याही व्यक्तीचा एखाद्या कारखान्यात किंवा त्यात चालविष्यात येणाऱ्या कोणत्याही प्रक्रियेत किंवा धंद्यात किंवा त्या कारखान्यांशी संवेदित असलेल्या कोणत्याही पेटंटात किंवा यंत्रसामग्रीत प्रत्येक किंवा अप्रत्यक्षरीतीने हितसंवंध असेल किंवा तो निर्माण होत असेल, त्या व्यक्तीला पोटकलम (१), पोट-कलम (२), [पोटकलम (२क)] किंवा पोटकलम (५) अन्वये नियुक्त करता येणार नाही किंवा अशा व्यक्तीस अशा रीतीने नियुक्त केले असेल तरु तिळा ते पद धारण करण्याचे चालू ठेवता येणार नाही.

(४) प्रत्येक जिल्हा दंडाधिकारी आपल्या जिल्ह्यापुस्ता निरीक्षक असेल.

(५) राज्य शासन, उपरोक्त अधिसूचनेद्वारे, त्यास योग्य वाटतील अशा लोक पदाधिकारांची, त्यांना प्रत्येकी नेमून देण्यात येतील अशा स्थानिक मर्यादांच्या आत, या अधिनियमाच्या सर्व किंवा कोणत्याही प्रयोजनासाठी अतिरिक्त निरीक्षक म्हणून नियुक्तीही करू शकेल.

(६) ज्या क्षेत्रात एकाहून अधिक निरीक्षक असतील, अशा कोणत्याही क्षेत्रात, राज्य शासनाला, उपरोक्त अधिसूचनेद्वारे, अशा निरीक्षकांनी अनुक्रमे कोणत्या अधिकारांचा वापर केला पाहिजे आणि कोणत्या निरीक्षकांडे विहित केलेल्या नोटिसा पाऊवाव्यात ते जाहीर करता येईल.

१. १९७६ चा अधिनियम ९४, कलम ६ (क) द्वारे, ही पोटकलमे समाविष्ट करण्यात आली.

२. वरील अधिनियमाच्या कलम ६ (ख) द्वारे, हा मजकूर समाविष्ट करण्यात आला.

१८६० चा (७) [या कलमाखाली नियुक्त केलेला प्रत्येक मुख्य निरीक्षक, अपर सुख्य निरीक्षक, सह सुख्य अधिकारी आणि प्रत्येक अन्य अधिकारी] हे भारतीय दंड मंहिता यांते अभियेत असल्यांचे मानव्यास येईल आणि राज्य शासन यावावतीत विनिर्दिष्ट करील अशा प्राधिकाऱ्यास ते पदतः दुर्घट असतील.

९. यावावत केलेल्या कोणत्याही नियमांच्या अधीनतेने, निरीक्षक, त्यास या स्थानिक मर्यादाकरिता निरीक्षकांचे नेमुळे असेल त्या स्थानिक मर्यादांच्या आत;—
अधिकार.

(क) ज्या कोणत्याही जागेचा कारखाना म्हणून उपयोग करण्यात येत असेल किंवा तिचा तसा उपयोग करण्यात येत आहे असे त्यास सकारण वाटल असेल त्या जागेत, शासनाच्या किंवा कोणत्याही स्थानिक किंवा इतर सांबंद्धिक प्राधिकरणाच्या सेवेत असतील व त्यास योग्य बाढतील अशा सहायकांसह [किंवा तज्जामह] प्रवेश करू शकेल;

(द) जागा, संयंत्र, यंत्रसामग्री, वस्तू किंवा पदार्थ यांची तपासणी करू शकेल;

(८) कोणत्याही अपवाहनासंबंधी किंवा विधातक घटनेसंबंधी—मग त्यात शारीरिक जखम, अपेगता झालेली असा वा नसो—चौकशी करील आणि अशा चौकशीसाठी त्यास आवश्यक वाटेल अशा कोणत्याही व्यक्तीची घटनास्थळी किंवा अन्यत्र जवानी घेऊ शकेल;

(घ) कारखान्याशी संबंधित अशी कोणतीही विहित नोंदवही किंवा इतर दस्तऐवज सादर करण्यास फरमावू शकेल;

(इ) या अधिनियमाखालील जो कोणताही अपराध घडला आहे, असे मानव्यात त्यास कारण असेल अशा कोणत्याही अपराधासंबंधात त्यास आवश्यक वाटेल अशी कोणतीही नोंदवही, अभिलेख किंवा इतर दस्तऐवज किंवा त्याचा कोणताही भाग जप्त करू शकेल;

(च) खंड (ख) खालील कोणत्याही तपासणीच्या प्रयोजनार्थ, जेवबर आवश्यक असेल तेथवर, कोणतीही जागा किंवा तिचा कोणताही भाग किंवा त्यात असणारी कोणतीही गोट, तिला (सर्वसाधारणपणे किंवा विशिष्ट बाबीच्यादृष्टीने) धक्का न लावता, आहे तपेच्च ठेवण्याचा कार्यचालकाळा निदेश देऊ शकेल;

(द्य) खंड (ख) खालील कोणत्याही तपासणीसाठी त्यास आवश्यक वाटील अशी मोजमापे आणि छायाचित्रे घेऊ शकेल आणि अशा नोंदी करू शकेल व त्यासाठी कोणतीही आवश्यक उपकरण किंवा साधनसामग्री सोवत नेऊ शकेल;

(ज) एखाद्या जागेमध्ये आढळलेली कोणतीही वस्तू किंवा पदार्थ यामुळे कामगारांच्या आरोग्यास किंवा सुरक्षात्मक धोका पाहेचला आहे किंवा पाहेचण्याचा संभव आहे असे त्यास दिसून आल्यास, त्याचाबतीत तो, ती वस्तू किंवा पदार्थ मोडून टाकण्याचा किंवा त्यावर कोणतीही प्रक्रिया किंवा चाचणी करण्याचा निदेश देऊ शकेल (मात्र, या अधिनियमाची प्रयोजने परं पाडण्यासाठी ती वस्तू किंवा पदार्थ करणे वा नष्ट करणे परिस्थितीनुसुप्त आवश्यक असल्याखेरीज एरव्ही तसे करण्यात येणार नाही), आणि अशा कोणत्याही वस्तूचा किंवा पदार्थाचा किंवा त्याच्या भागाचा कडा घेऊ शकेल व अशी चाचणी घेण्यासाठी आवश्यक असेल तोपर्यंत ती वस्तू किंवा पदार्थ अडकवून ठेवू शकेल.

(म) विहित करण्यात येतील अशा इतर शक्तीचा वापर करू शकेल :]

परंतु, एखाद्या व्यक्तीला गुन्हाचात गोवण्याकडे ज्याचा रोख आहे अशा प्रकारच्या कोणत्याही प्रश्नाचे उत्तर देण्यास किंवा तशा प्रकारचा कोणताही पुरावा देण्यास या कलमान्वये तिला भाग पाडता येणार नाही.

१०. (१) राज्य शासन अर्हताप्राप्त वैद्यक व्यवसायीना, त्यांना प्रत्येकी नेमून देण्यात येईल प्रमाणन शल्य-क्रिया स्थानिक मर्यादांच्या आत किंवा अशा कारखान्यासाठी किंवा कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या चिह्नितसक कारखान्यासाठी या अधिनियमाच्या प्रयोजनार्थ, प्रमाणन शल्यचिकित्सक म्हणून नियुक्त करू शकेल.

(२) प्रमाणन शल्यचिकित्सक, राज्य क्रासनाच्या संमतीने, तो विनिर्दिष्ट करील अशा मुदतीपर्यंत आणि ज्या शर्ती धालणे राज्य शासनाला योग्य वाटेल त्या शर्तीच्या अधीनतेने, कोणत्याही अर्हताप्राप्त वैद्यक व्यवसायीस, या अधिनियमाखालील आपल्या कोणत्याही अधिकारांचा वापर करण्यास प्राधिकृत करू शकेल, आणि या अधिनियमातील प्रमाणन शल्यचिकित्सकासंबंधीच्या उल्लेखांत, कोणत्याही अर्हताप्राप्त वैद्यक व्यवसायीस अशा रीतीने प्राधिकृत केलेले असल्यास, त्याच्या संबंधीच्या उल्लेखांचा समावेश होतो असे मानले जाईल.

१. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ६ (ग) द्वारे, “प्रत्येक मुख्य निरीक्षक आणि निरीक्षक” या मजकुराऐवजी हा मजकुर दाखल करण्यात आला.

२. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम ५ द्वारे, समाविष्ट करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेह्हापासून)

३. वरील अधिनियमाच्या कलम ५ द्वारे, मुळ उपखंडाऐवजी दाखल करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेह्हापासून).

(३) जी कोणतीही व्यक्ती एखाडा कारखान्याचा कार्यचालक असेल किंवा होईल अथवा त्या कारखान्यात किंवा त्यात चालविष्यात येणाऱ्या कोणत्याही प्रक्रियेत किंवा धंडात किंवा त्या कारखान्याशी संबंधित असलेल्या कोणत्याही पेटंटात किंवा यंत्रसामग्रीत प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष रीतीने जिचा हितसंबंध असेल किंवा तो निर्माण होईल किंवा अन्यथा कारखान्याच्या नोकरीत असेल अशा कोणत्याही व्यक्तीस प्रमाणन शल्यचिकित्सक म्हणून नियुक्त करण्यात येणार नाही किंवा प्रमाणन शल्यचिकित्सकाच्या अधिकारांचा वापर करण्यास प्राधिकृत करण्यात येणार नाही किंवा त्या व्यक्तीला अशा रीतीने नियुक्त करण्यात आले असेल किंवा प्राधिकृत करण्यात आले असेल तर, तिला अशा अधिकाराचा वापर करण्याचे बालू ठेवता येणार नाही:

[परंतु, राज्य सासन लेखी आदेशाद्वारे आणि आदेशात निर्दिष्ट करण्यात येतील अशा अर्ताच्या अधीनतेने, कोणत्याही व्यक्तीला किंवा कोणत्याही व्यक्तीच्या वगळा कोणताही कारखाना किंवा कोणत्याही वगळे अथवा वर्णनाचे कारखाने याच्या संबंधात या पोटकलमात असलेल्या उपबंधातून सूट देऊ शकेल.]

(४) प्रमाणन शल्यचिकित्सकाला पुढील बाबीसंबंधी विहित करण्यात येतील अशी कामे पार पाढाची लागतील,—

(क) या अधिनियमान्वये अल्पवयीन व्यक्तीची तपासणी करणे व त्यांना प्रमाणपत्रे देणे;

(ख) कारखान्यामधील विहित करण्यात येतील अशा धोक्याच्या कामात किंवा प्रक्रियात कामावर असलेल्या व्यक्तीची तपासणी करणे;

(ग) या कोणत्याही कारखान्यात किंवा कोणत्याही वर्गाच्या कारखान्यात,—

(एक) माणसे आजारी असल्याचे आढळून आले असून, तेथे चालविष्यात येणाऱ्या निर्मितप्रक्रियेच्या स्वरूपामुळे किंवा कामाच्या इतर विद्यमान परिस्थितीमुळे ती आजारी पडली असे घाटण्यास वाजवी कारण असेल;

(दोन) त्या कारखान्यात चालविष्यात येणाऱ्या निर्मितप्रक्रियेत किंवा त्यां प्रक्रियेत वापरण्यात येणाऱ्या पदार्थात कोणताही बदल केल्यामुळे किंवा कोणत्याही नवीन प्रक्रियेचा अवलंब केल्यामुळे किंवा निर्मितप्रक्रियेत वापरण्यासाठी कोणत्याही नवीन पदार्थाची योजना केल्यामुळे त्या निर्मितप्रक्रियेत कामावर लावलेल्या कामगाराच्या आरोग्याला अपाय होण्याचा संभव असेल;

(तीन) अल्पवयीन व्यक्तीच्या आरोग्याला अपाय होण्याचा संभव असेल, अशा कोणत्याही कामावर त्यांना लावले असेल किंवा लावण्यात येणार असेल;

—अशा कोणत्याही कारखान्याच्या, किंवा कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्याच्या वाबतीत विहित करण्यात येईल अशी वैशक्षीय देखरेख ठेवणे.

स्पष्टीकरण.—या कलमात, “अहंताप्राप्त वैद्यक व्यवसायी” या संज्ञेचा अर्थ, भारतीय वैद्यकीय १९१६ चा ७. पदवी अधिनियम, १९१६, याच्या अनुसूचीत किंवा भारतीय वैद्यक परिषद अधिनियम, १९३३, याच्या १९३३ अनुसूचीत विनिर्दिष्ट केलेल्या प्राधिकरणाने दिलेली अहंता धारण करणारी व्यक्ती, असा होतो. चा २७.

प्रकरण तीन

आरोग्य

स्वच्छता.

११. (१) प्रत्येक कारखाना स्वच्छ राखला पाहिजे आणि कोणतीही मोरी, शौचकृप किंवा इतर वाण यापासून उत्पन्न होण्याच्या दुर्घटीपासून मुक्त ठेवला पाहिजे, आणि विशेषकरून,—

(क) कामाच्या कक्षातील जमिनी व बाके आणि जिने व जाण्यायेण्याचे मार्ग या ठिकाणी साचापारी वाण व कचरा क्षाढळेट करून किंवा इतर कोणत्याही परिणामकारक पद्धतीने दररोज काढून टाकला पाहिजे आणि योग्य रीतीने त्याची विलेवाट लावली पाहिजे;

(ख) कामाच्या प्रत्येक कक्षातील जमीन, प्रत्येक आठवड्यातून कमीत कमी एकदा आवश्यक असेल तेथे अंतुतांगक द्रव्य वापरून, धुऱ्याने किंवा इतर कोणत्याही परिणामकारक रीतीने स्वच्छ केली पाहिजे;

(ग) कोणतीही निर्मितप्रक्रिया चालू असताना जमीन ओली होण्याची शक्यता असून, काही मरवियर्यत त्या ओलीचा निचरा करता येण्यासारखा असेल तेथे, निच्यासाठी परिणामकारक अशी व्यवस्था केली पाहिजे आणि ती नीट राखली पाहिजे;

१. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ७ द्वारे, पोटकलम (३) च्या घेवटी हे परंतुक समाविष्ट करण्यात आले.

२. भाता, भारतीय वैद्यक परिषद अधिनियम, १९५६ (१९५६ चा १०) पृष्ठा.

(६) कक्षांच्या भितीच्या सर्वे आतील बाजू व विभाजक भिती, अशा कक्षांची सर्वे छते किंवा आधे आणि जाण्यायेण्याचे मार्ग व जिने यांच्या सर्वे भिती, बाजू व मार्ग यांना,—

(एक) [धूप्याजोगा जलरंग खेरीजकहन अन्य पक्का रंग दिलेला] असेल किंवा रोगण लावलेले असेल तर, दर पाच वर्षांच्या मुदतीत कमीत कमी एकदा पुन्हा पक्का रंग दिला पाहिजे किंवा पुन्हा रोगण लावले पाहिजे;

[(एक-क) जेव्हा धूप्याजोगा जलरंग दिलेला असेल तेव्हा, दर तीन वर्षांच्या मुदतीत कमीत कमी एकदा अशा रेगाचा किमान एक हात पुन्हा दिला पाहिजे आणि दर याहा महिन्यांच्या मुदतीत किमान एकदा तो धूप्या लावला पाहिजे;]

(दोन) पक्का रंग दिलेला असेल किंवा रोगण लावलेले असेल किंवा त्यांचा पुढीभाग गुळगुळीत व अचिन्द्र असेल तर, विहित करण्यात येईल अशा रीतीने दर चौका महिन्यांच्या मुदतीत कमीत कमी एकदा ते स्वच्छ केले पाहिजेत;

(तीन) इतर कोणत्याही बाबतीत, त्यांना सफेत्याचा किंवा रेगाचा हात दिला पाहिजे, आणि सफेती किंवा रेगाचा प्रत्येक चौका महिन्यांच्या मुदतीत कमीत कमी एकदा केले पाहिजे;

[(छ) सर्वे दरवाजे आणि खिडक्यांच्या औकटी तसेच अन्य लाकडी किंवा धातुच्या औकटी आणि शटर्स यांना पक्का रंग किंवा रोगण लावून ठेवले पाहिजे आणि पक्का रंग किंवा रोगण लावण्याचे काम प्रत्येक पाच वर्षांच्या मुदतीत कमीत कमी एकदा केले गेले पाहिजे;]

(इ) खंड (६) अन्वये आवश्यक असलेल्या प्रक्रिया या तारखांस पार पाढ्यात आल्या असलील त्या तारखा विहित केलेस्था नोंदवहीत नमूद केल्या पाहिजेत.

(२) अर *[कारखान्यात किंवा कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यात किंवा कारखान्याच्या किंवा वर्गाच्या किंवा कोणत्याही वर्णनाच्या कारखान्याच्या कोणत्याही भागात] चालविष्यात येणाऱ्या कामाच्या स्वरूपामुळे कायंचालकाला पोटकलम (१) च्या सर्वे किंवा त्या उपबंधांपकी कोणत्याही उपबंधाचे पालन करणे याच्या नसेल तर, राज्य शासन आदेशाद्वारे असा कारखाना किंवा अशा कोणत्याही वर्गाचे किंवा वर्णनाचे कारखाने यांस *[किंवा त्यांच्या भागास] त्या पोटकलमाच्या उपबंधांपकी कोणत्याही उपबंधांपासून सूट देऊ शकेल आणि असा कारखाना स्वच्छ स्थितीत ठेवण्यासाठी इतर पर्यायी पद्धती विनिर्विष्ट करू शकेल.

१२. *[१ (१) प्रत्येक कारखान्यात, तेथे चालू असलेल्या निर्मितप्रक्रियांमुळे उत्तम होणारा शाळसाळ शाळसाळ व सांडपाणी यांना निरूपद्वारा करण्याच्या दृष्टीने त्यांच्यावर प्रक्रिया करण्यासाठी व त्यांची विठ्ठेवाट लावण्या- सांडपाणी यांची विठ्ठेवाट लावण्ये.

(२) राज्य शासनाला पोटकलम (१) अन्वये करावण्याची व्यवस्था विहित करणारे किंवा पोट कलम (१) ला अनुसरून केलेली व्यवस्था विहित करण्यात येईल अशा प्राधिकांच्यांकडून संभत करून घाणी लागेल असे आवश्यक करणारे नियम करता येतील.

१३. (१) प्रत्येक कारखान्यातील कामाच्या प्रत्येक कक्षात,—

दागुवीजन व तपमान.

(क) ताजी हवा खेळती ठेवून पुरेशा प्रमाणात वायुवीजन, आणि

(ख) तेथील कामगारांना आरामप्रद असे योग्य वातावरण मिळेल व आरोग्यास अपाय हीणार नाही असे तपमान,

उपलब्ध करून देण्यासाठी व राखण्यासाठी परिणामकारक व योग्य व्यवस्था केली पाहिजे आणि विसेबेकरून,—

(एक) भिती व छप्रे ही, जेणेकरून असे तपमान वाढाणार तर नाहीष, परंतु याच्या तेथवर कमी राहील घणाच साहित्यापासून व अशाच तन्हेने अनविसेली असली पाहिजेत;

१. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ८ (१) (क) द्वारे, "पक्का रंग दिलेला" या मजकुरांनी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

२. वरील अधिनियमाच्या कलम ८ (१) (ख) द्वारे, हा उपखंड समाविष्ट करण्यात आला.

३. वरील अधिनियमाच्या कलम ८ (१) (ग) द्वारे, हा खंड समाविष्ट करण्यात आला.

४. वरील अधिनियमाच्या कलम ८ (२) (क) द्वारे, "कारखान्यात" या मजकुराएषजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

५. वरील अधिनियमाच्या कलम ८ (२) (ख) द्वारे, हा मजकूर समाविष्ट करण्यात आला.

६. वरील अधिनियमाच्या कलम ९ (क) द्वारे, आधीच्या पोटकलम (१) ऐवजी हे पोटकलम दाखल करण्यात आले.

(दोन) कारखान्यात् चालविलेप्य कामाच्या स्वरूपासूले अस्याधिक तपमान निर्माण होत असेल किंवा होण्याचा संभव असेल तेथे; त्यापासून कामगारांचे संरक्षण करण्यासाठी, ज्या प्रक्रियेपासून असे तपमान निर्माण होते ती प्रक्रिया कामाच्या कक्षापासून अलग करणे, तापाणारे भाग विसंगतीही करणे किंवा इतर परिणामकारक उपाय योजने, यांसारख्या अवैधार्य असतील असा पुरेणा उपाययोजना केल्या पाहिजेत.

(२) राज्य शासन कोणत्याही कारखान्यासाठी किंवा कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यासाठी किंवा त्याच्या भागांसाठी पुरेशी खेळती हवा व वाजवी तपमान याचे मानक विहित करू शेवेल आणि विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा ठिकाणी व अशा स्थितीत [उचित मापक साधने पुरविष्यात यावीत आणि विहित करण्यात येईल त्याप्रमाणे त्याचा अभिलेख ठेवण्यात यावा] असे निर्देश देऊ शकेल.

(३) जर मुख्य निरीक्षकाला असे आडळून येईल की, कोणत्याही कारखान्यासौल अतिउच्च तपमान, योग्य ती उपाययोजना करून करता येईल, तर तो पौटकलम (२) अन्वये केलेल्या नियमांना वाधून येला, कार्यचालकावर, त्याच्या मते जिचा अंगिकार करण्यात यावा ती उपाययोजना विनिर्दिष्ट करण्यात लेखी आदेश बजावू शकेल आणि विनिर्दिष्ट दिनांकापूर्वी ती उपाययोजना अंमलात आणण्यास फर्मावू शकेल.]

रजळण व धूम.

(१) ज्या कारखान्यात तेथे चालविष्यात येणाऱ्या निर्मितप्रक्रियेमुळे तेथे काम करण्याचा कामगारांना अपायकारक किंवा वासदायक होण्याचा संभव असेल अशा स्वरूपात व अशा प्रमाणात कोणत्याही प्रकारचे रजळण किंवा धूम किंवा इतर अशुद्ध पदार्थ बाहेर पडत असतील, किंवा मोठ्या प्रमाणात कोणत्याही प्रकारचे रजळण साचत असतील अशा प्रत्येक कारखान्यातील कोणत्याही कामाच्या क्रृक्षात ते रजळण, धूम किंवा अशुद्ध पदार्थ इवासावरोबर आत जाऊ नयेत व साचू नयेत म्हणून परिणामकारक उपाययोजना केली पाहिजे आणि या कारणासाठी कोणतेही बहिसर्जक उपसाधन आवश्यक असेल तर, रजळण, धूम किंवा इतर अशुद्ध पदार्थ उत्पन्न होण्याचा जागंच्या शक्य तितक्या जवळ त्या बहिसर्जक उपसाधनाची योजना केली पाहिजे आणि ती जागा शक्य तितकी वंदिस्त असली पाहिजेत.

(२) कोणत्याही कारखान्यात कोणतेही स्थिर अंतर्जवलन इंजिन, त्यापासून निर्माण होणारी अशुद्ध हवा खुल्या वातावरणात समृद्धीची व्यवस्था केलेली असल्याखेरीज चालविता कामा तये आणि कोणत्याही कक्षात तेथे काम करीत असलेल्या कामगारांना अपायकारक होण्याचा संभव असेल असे, अंतर्जवलन इंजिनापासून उत्पन्न होणारा धूम साचू न देण्यासाठी परिणामकारक उपाययोजना केलेली असल्याखेरीज त्या काढावत दुसरे कोणतेही अंतर्जवलन इंजिन चालविता कामा नये.

कृतिम अप्रदीकरण.

(१) ज्या कारखान्यात हवेची आंद्रता कृतिम रीतीने वाढविष्यात येत असेल अशा सर्व कारखान्यांच्या संबंधात, पुढील गोष्टीसंबंधी राज्य शासनाला नियम करता येतील:—

(क) आंद्रतेकरणासाठी मानके विहित करणे;

(ख) हवेची आंद्रता कृतिम रीतीने वाढविष्यासाठी उपयोगात आणावियाच्या पद्धतीचे विनियमन करणे;

(ग) हवेची आंद्रता निश्चित करण्यासाठी विहित केलेल्या चाचव्या बिनचूकरीला पार पाडून त्याची नोंद ठेवण्याविषयी निवेश देणे;

(घ) कामाच्या कक्षासध्ये पुरेशी हवा खेळती राहण्यासाठी व हवा घंड ठेवण्यासाठी ज्या पद्धतीचा अवलंब करावयाचा त्या पद्धती विहित करणे.

(२) ज्या कोणत्याही कारखान्यात हवेची आंद्रता कृतिम रीतीने वाढविष्यात येत अरोल त्या कारखान्यात, त्या प्रयोजनासाठी वापरावयाचे पाणी सार्वजनिक साठाचातून किंवा पिण्याच्या पाण्याच्या इतर सोलामधून घेतले काहिजे किंवा ते अशा रीतीने वापरण्यापूर्वी परिणामकारकरीत्या शुद्ध केले पाहिजे.

(३) आंद्रता वाढविष्यासाठी कारखान्यातै वापरण्यात येणारे जे पाणी पोटकलम (२) अन्वये परिणामकारकरीत्या शुद्ध करणे आवश्यक आहे ते तशा प्रकारे शुद्ध करण्यात येत नाही असे निरीक्षकास दिसून आले तर तो, त्या कारखान्याच्या व्यवस्थापकावर लेखी आदेश बजावून, त्याद्वारे, आपल्या मते ज्या उपाययोजना करणे आवश्यक आहे त्या उपाययोजना त्यात विनिर्दिष्ट करू शकेल व विनिर्दिष्ट केलेल्या तारखपूर्वी त्या अंमलात आणण्यास फर्मावू शकेल.

अतिगदी.

(१) कोणत्याही कारखान्यातैल कोणत्याही कक्षात त्यात कामाकर असलेल्या कामगारांच्या आतुरोग्यास अपायकारक होईल इतकी गर्दी होऊ वेतो कामा नये.

१. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम ६ द्वारे, मूळ मजकाराएवजी समाविष्ट करण्यात आला.
(१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

२. वरील अधिनियमाच्या कलम ६ द्वारे, मूळ पोटकलमाएवजी समाविष्ट करण्यात आला.
(१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

(२) पोटकलम (१) या व्यापकतेस बाब्द न येता, या अधिनियमाच्या प्रारंभाच्या तारखेस अस्तित्वात असलेल्या कारखान्याच्या कामाच्या प्रत्येक कक्षात, कामावर लावलेल्या प्रत्येक कामगारासाठी कमीत कमी [१.९ घनमीटर] आणि या अधिनियमाच्या प्रारंभानंतर बांधलेल्या, कारखान्यातील कामाच्या प्रत्येक कक्षात कामावर लावलेल्या प्रत्येक कामगारासाठी कमीत कमी [१४.२ घनमीटर] जागा असली पाहिजे, आणि या पोटकलमाच्या प्रयोजनांसाठी कवातील जमिनीच्या पातळीपासून [४.२ मीटर-हून] अधिक उंचीवर असलेली कोणतीही जागा हिंसेवात घेतली जाणार नाही.

(३) जर मुख्य निरीक्षकाने लेखी आदेशाद्वारे तसे कर्माविले तर, कारखान्यातील कामाच्या प्रत्येक कक्षात, या कलमाच्या उपबंधानुसार त्या कक्षात जास्तीत जास्त किती कामगार कामावर लावता येतील ती संख्या विनिर्दिष्ट करणारी नोटीस लावली पाहिजे.

(४) कोणत्याही कामाच्या कक्षात, या कलमाच्या उपबंधांचे पालन करणे त्या कक्षात कामावर लावलेल्या कामगारांच्या आरोग्याच्या दृष्टीने अनावश्यक आहे. अशी मुख्य निरीक्षकाची खात्री झाली तर, तो लेखी आदेशाद्वारे, ज्या कोणत्याही शर्ती घालणे त्यास योग्य वाटेल अशा शर्तीच्या अधीनतेने, अशा कोणत्याही कक्षाच्या बाबतीत या कलमाच्या उपबंधापासून सूट देऊ शकेल.

१७. (१) कारखान्यातील ज्या भागात कामगार काम करीत असतील किंवा येन्ना करीत प्रकाशयोजना, असतील, अशा प्रत्येक भागात पुरेशा व योग्य प्रकारचा नैसर्गिक किंवा कृतिम प्रकाश किंवा दोन्ही प्रकारचा प्रकाश मिळण्याची व्यवस्था केली पाहिजे व ती नीट राखली पाहिजे.

(२) प्रत्येक कारखान्यातील कामाच्या कक्षात प्रकाश येण्यासाठी योजलेल्या काचेच्या सर्व खिडक्या व सारी (स्कायलाइट्स) यांने आतील व बाहेरील असे दोहीही पृष्ठभाग स्वच्छ ठेवले पाहिजेत आणि कलम १३, पोटकलम (३) अन्वये केलेल्या कोणत्याही नियमांच्या उपबंधांचे पालन करणे शक्य असेल तेथवर, ते अडथळारहित ठेवले पाहिजेत.

(३) प्रत्येक कारखान्यात,—

(क) प्रकाशाच्या उगमस्थानापासून गवऱ्यापणे अथवा गुळगुळीत किंवा पॉलिश केलेल्या भागावरील परावर्तनामुळे डोळवांवर प्रकाशाची तिरीप येऊ नये म्हणून;

(ख) ज्यायोगे कोणत्याही कामगाराच्या डोळवांवर ताण पडेल किंवा कोणत्याही कामगाराला अपघात होण्याचा घोका निर्माण होईल इतक्या प्रमाणात सावल्या पडू नयेत म्हणून;

—शक्य असेल तेथवर परिणामकारक व्यवस्था केली पाहिजे.

(४) राज्य शासनाला कारखान्यासाठी किंवा कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यांसाठी किंवा कोणत्याही निषितप्रक्रियेसाठी पुरेशा व योग्य अशा प्रकाशयोजनेवे मानक विहित करता येईल.

१८. (१) प्रत्येक कारखान्यात, तेथे कामावर लावलेल्या सर्व कामगारांना योग्य व सोईस्कर होईल त्या ठिकाणी आरोग्यप्रद अशा पिण्याच्या पाण्याचा पुरेशा साठा उपलब्ध करून तो सुस्थितीत पिण्याचे पाणी, ठेवण्यासाठी परिणामकारक व्यवस्था केली पाहिजे.

(२) अशा सर्व ठिकाणी “पिण्याचे पाणी” असे सुवाच्च अक्षरात व कारखान्यात कामावर लावलेल्या बहुसंख्य कामगारांना समजणाच्या भाषेत लिहिले पाहिजे आणि असे कोणतेही ठिकाण हे [कोणतीही धूप्याची जागा, मुतारी, शौचकूप, शुंकीपात्र, मैला किंवा कचरा वाहून नेणारे उघडे गटार किंवा दूषित होण्याचा अन्य कोणताही मार्ग यापासून सहा मीटर] अंतराच्या आत असता कामा नये—मात्र, त्याहून कमी अंतर ठेवण्यास मुख्य निरीक्षकाने लेखी मान्यता दिलेली असेल तर गोष्ट वेगळी.

(३) ज्या कारखान्यात सामान्यपणे अडीचशेपेक्षा अधिक कामगार कामावर लावण्यात येतात अशा प्रत्येक कारखान्यात, उन्हांनेहात पिण्याचे पाणी परिणामकारक साधनांनी थड करण्याची व त्याचे बाटप करण्याची व्यवस्था केली पाहिजे.

(४) राज्य शासनाला सर्व कारखान्याच्या किंवा कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यांच्या संबंधात पोटकलम (१), (२) व (३) यांच्या उपबंधांचे पालन करवून घेण्याबाबत आणि कारखान्यातील पिण्याच्या पाण्याच्या साठाचाची व वाटपाची तपासणी विहित केलेल्या प्राधिकान्याकडून करवून घेण्याबाबत नियम करता येतील.

१९. (१) प्रत्येक कारखान्यात,—

(क) विहित पद्धतीचे शौचकूप व मुताया यांच्यासाठी पुरेशा जागेची व्यवस्था केली शौचकूप व मुताच्या पाहिजे आणि ते अशा सोईस्कर ठिकाणी असावेत की कामगार कारखान्यात असतील तेव्हा कोणत्याही वेळी त्यांना तेथे जाता यावे;

१. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम ७ द्वारे, मूळ मजकुराएवजी दाखल केले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

२. वरील अधिनियमाच्या कलम ८ द्वारे, मूळ मजकुराएवजी दाखल केले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

(ख) पुरुष कामगारांसाठी व स्त्री कामगारांसाठी निरनिराळ्या वंदिस्त कक्षांची सोय केली पाहिजे;

(ग) अशा ठिकाणी पुरेसा प्रकाश व खेळती हवा असली पाहिजे आणि कोणत्याही शौचकृपाकडे किंवा मुतारीकडे जाण्याचा मार्ग, मुद्य निरीक्षकाने खास लेखी सूट दिली नसल्यास, कोणत्याही कामाच्या कक्षाला जोडून असता कामा नये; मात्र, ही दोन्हीदी गोटीमध्ये मोकळी जागा ठेवून किंवा हवेशीर मार्गद्वारे त्वा जोडल्या असतील तर ती गोट वेगळी;

(घ) अशी सर्वे ठिकाणे ही नेहमी स्वच्छ व आरोग्यकारी स्थितीत ठेवली पाहिजेत;

(इ) सफाईगारांना कामावर ठेवले पाहिजे—शौचकूप, मुतान्या व धुण्याच्या जागा स्वच्छ ठेवणे हे त्याचे प्रमुख काम असेल.

(२) ज्या कारखान्यात सामान्यपणे अडीचजोपेक्षा अधिक कामगार कामावर लावण्यात येत असतील अशा प्रत्येक कारखान्यात,—

(क) सर्व शौचकूप व मुतान्या विहित स्वच्छता पद्धतीच्या असल्या पाहिजेत;

(ख) शौचकूपांच्या व मुतान्यांच्या आणि स्वच्छता कक्षांच्या जमिनी आणि जमिनीपासून [९० से. मी.] उंचीपर्यंत भितीच्या आतील वाजू यांचा पष्ठभाग गुळगुळीत, चकचकीत व अभेद्य होण्यासाठी त्यामध्ये झिलईदार फरशा वसवल्या पाहिजेत किंवा त्यांची अन्य प्रकारे ओपवणी केली असली पाहिजे;

(ग) पोट-कलम (१) च्या खंड (१) व (३) च्या उपबंधास वाध न येता, अशारीतीने तयार केलेल्या किंवा ओपवलेल्या जमिनी, भितीचे भाग व स्वच्छताकक्ष आणि शौचकूपांतील व मुतान्यांतील शौचपात्रे योग्य त्या मलनाशक किंवा संसर्गनाशक द्रव्याने किंवा या दोन्ही पदार्थानी वर सात दिवसांच्या मुदतीत कमी एकदा धूतली पाहिजेत व स्वच्छ केली पाहिजेत.

(३) राज्य शासनाला, कोणत्याही कारखान्यात तेथे सामान्यपणे जितके पुरुष व स्त्री कामगार कामावर लावण्यात येतात त्यांच्या संदर्भेच्या प्रमाणात किंवा शौचकूपांची व मुतान्यांची व्यवस्था करावी ते विहित करता येईल आणि तेथे कामावर लावलेल्या कामगारांच्या आरोग्याच्यादृष्टीने कारखान्यांतील स्वच्छतेच्यावत यासंवंधी कामगारांवर वंदनकारक असलेली करत्यागे धरून, त्यास आवश्यक वाटतील अशा आणखी इतर वाबोची तरतूद करता येईल.

युक्तपात्रे.

२०. (१) प्रत्येक कारखान्यात सोईस्कर ठिकाणी पुरेजी युक्तपात्रे ठेवण्याची व्यवस्था केली पाहिजे आणि ती स्वच्छ व आरोग्यकारी स्थितीत ठेवली पाहिजेत.

(२) राज्य शासनाला, कोणत्याही कारखान्यात ठेवावयाच्या युक्तपात्रांचे प्रकार व संख्या व त्यांची जागा विहित करण्यावाबत नियम करता येतील आणि ती पात्रे स्वच्छ व आरोग्यकारी स्थितीत ठेवण्यासंबीच्या आणखी इतर वाबोची तरतूद करता येईल.

(३) कोणत्याही व्यक्तीने, युक्तपात्रांची पुरविलेल्या युक्तपात्रांव्यतिरिक्त कारखान्याच्या परिवास्तूतील इतर ठिकाणी थुकता कामा नये आणि हा उपबंध व त्याच्या उल्लंघनाबाबतची शिक्षा निविष्ट करणारी नोटोंव कारखान्याच्या जागेत ठळकपणे दिसेल अशा योग्य ठिकाणी लावली पाहिजे.

(४) पोटकलम (३) चे उल्लंघन करून जो कोणी थुकेल तो, पाच रुपयांपेक्षा अधिक नसेल इतक्या द्रव्यदंडास पात्र होईल.

प्रकरण चार

सुरक्षितता

पंत्रसामग्रीस कुंपण २१. (१) प्रत्येक कारखान्यातील पुढील यंत्रसामग्रीच्या पुढील निर्देशित भागांना भजवूत बांधणी-चालणे, च्या संरक्षक साधनाचे पक्के कुंपण घातले पाहिजे आणि अशा प्रकारे कुंपण घातलेले यंत्रसामग्रीचे भाग चालू असताना किंवा वापरण्यात येत असताना [या साधनांची सतत देखभाल करण्यात आली पाहिजे आणि ती जागच्या जागी ठेवली पाहिजेत.] ते भाग असे:—

(एक) मूळ गतिचालकाचा (प्राइम मूव्हर) प्रत्येक फिरता भाग व मूळ गतिचालकाला जोडलेले प्रत्येक जडचक (पलाय व्हील), मग मूळ गतिचालक किंवा जडचक इंजिनगृहात असो वा नसो;

(दोन) प्रत्येक पाणचक्की (वॉटर व्हील) व पाण टरबाईन (वॉटर टरबाईन) यांचा माथा पन्हळ (हेड रेस) व पायथा पन्हळ (टेल रेस);

(तीन) खरात यंत्राच्या (लथ) अग्रसंघाबाहेर (हेड स्टॉक) डोकावणारा स्टॉकबारचा कोणताही भाग; आणि

(चार) पुढील यंत्रसामग्रीच्या निर्देशित भागांना पक्के कुंपण घातले असताना कारखान्यात कामावर लावलेल्या प्रत्येक व्यक्तीच्या दर्षीने ते भाग जितके विनधोक बनतील तितकेच विनधोक असणाऱ्या स्थितीत असे भाग असतील किंवा त्यांची बांधणी तशाच प्रकारे करण्यात आली असेल तर ती गोट वगळून,—

१. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम ९ द्वारे, मूळ मजकुराएवजी समाविष्ट केले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

२. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम १०(क) द्वारे, “ती जागच्या जागी राहिली पाहिजेत” या मजकुराएवजी हा मजकूर दावल करण्यात आला.

(क) विद्युतजनित्र (इलेक्ट्रिक जनरेटर), गतिंत्र (मोटर) किंवा चक्रावर्ती परिवर्तक (रोटरी कन्वॉर्टर) याचा प्रत्येक भाग;

(ख) पारेयण यंत्रसामग्रीचा प्रत्येक भाग; आणि

(ग) इतर कोणत्याही यंत्रसामग्रीचा प्रत्येक घोकादायक भाग:

[परंतु, यंत्रसामग्रीचा कोणताही भाग हा उपरोक्तप्रमाणे विनधोक राहील अशा स्थितीत किंवा अशा वाधणीचा आहे किंवा कसे हे ठरविण्याच्या प्रयोजनार्थे,—

(एक) जेव्हा पूर्वोक्त यंत्रसामग्रीचा कोणताही भाग चालू असताना त्याची तपासणी करणे आवश्यक असेल किंवा अशा तपासणीचा परिणाम म्हणून यंत्रसामग्री चालू असताना यंत्रांना वंगण देणे किंवा ती बरोबर बसवणे—ही तपासणी किंवा बरौबर बसवावयाचे काम म्हगजे यंत्रसामग्रीचा तो विशिष्ट भाग चालू असताना करणे आवश्यक असते अशी तपासणी किंवा काम असेल— आवश्यक असेल, किंवा

(दोन) विहित करण्यात येईल अशा (यंत्रसामग्रीचा तो भाग वंद पडण्यामुळे जी प्रक्रिया चालू ठेवण्याच्या कामात मोठ्या प्रमाणात हस्तक्षेप होईल किंवा होण्याची शक्यता असेल असेल अखड चालू राहणारी प्रक्रिया असेलेल्या) प्रक्रियेमध्ये वापरण्यात येणाऱ्या पारेयण यंत्रसामग्रीच्या कोणत्याही भागाच्या बाबतीत यंत्रसामग्रीचा असा भाग चालू असताना त्याची तपासणी करणे किंवा अशा तपासणीचा परिणाम म्हणून यंत्रसामग्री चालू असताना पट्टे चढविणे किंवा सरकविणे किंवा यंत्राना वंगण देणे किंवा ती बरोबर बसवणे आवश्यक असेल अशी तपासणी किंवा काम कलम २२, पोटकलम (१) च्या उपबंधानुसार करण्यात किंवा पार पाडण्यात येत असेल, असा कोणताही प्रसंग हिंशेवात घेतला जाणार नाही.]

(२) राज्य शासन, नियमांदारे, कोणतीही विशिष्ट यंत्रसामग्री किंवा तिचा भाग याबाबत त्याम आवश्यक वाटल अशी अधिक कोणी खबरदारी घ्यावी ते विहित कल शकेल किंवा कामगारांस सुरक्षिततींची हमी देण्याकरिता विहित करण्यात येईल अशा शर्तीच्या अधीनतेने कोणतीही विशिष्ट यंत्रसामग्री किंवा तिचा भाग यास या कलमाच्या उपबंधापासून सूट देऊ शकेल.

२२. (१) [कोणत्याही कारखान्यात कलम २१ मध्ये उल्लेखिलेल्या यंत्रसामग्रीचा कोणताही भाग, यंत्रावर किंवा अशी यंत्रसामग्री चालू असताना तपासणे आवश्यक होईल त्या प्रसंगी, किंवा अशा तपासणीचा परिणाम यंत्राजवळ काम म्हणून अशी यंत्रसामग्री चालू असताना,—

चालू असेलेल्या करणे.

(क) कलम २१, पोट-कलम (१) च्या परंतुकामधील खंड (एक) मध्ये उल्लेखिलेल्या प्रकरणी, यंत्राना वंगण देणे किंवा ती बरोबर बसवणे, किंवा

(ख) पूर्वोक्त परंतुकाच्या खंड (दोन) मध्ये उल्लेखिलेल्या प्रकरणी, कोणतेही कडीपट्टे चढविणे किंवा उत्तराविणे, त्यांसे तेल देणे किंवा ते बरोबर बसवणे,

—आवश्यक होईल त्याप्रसंगी, ज्याचे नांव याबाबत विहित केलेल्या नोंदवहीत नोंदलेले असेल आणि ज्याला त्याच्या नेमणुकीचे प्रमाणपत्र देण्यात आलेले असेल अशा खास प्रशिक्षण मिळालेल्या प्रौढ पुण्य कामगाराने, अगाला व्यवस्थित बसणारे कपडे (हे कपडे त्याला कायंचालकाकडन पुरविण्यात येतील) थालून, अशी तपासणी केली पाहिजे किंवा असे काम पार पाडले पाहिजे आणि तो अशा प्रकारच्या कामात असताना,—

(क) (एक) कडीपट्टचाची रुंदी पंधरा सेंटीमीटरपेक्षा अधिक नाही;

(दोन) कप्पी ही सामान्यपणे गती देण्यासाठी असून नुसते जडचक किंवा तोलचक नाही

(तसे असत्यास त्याबाबतीत कडीपट्टा अनुज्ञेय असणार नाही);

(तीन) पट्टचाचा जोड वाढीने बांधलेला असेल किंवा तो कडीपट्टचाची समपातळीत बाणलेला आहे;

(चार) जोड आणि कप्पीची कंडा यांसह कडीपट्टा चांगल्या दुर्घट स्थितीत आहे;

(पाच) कप्पी आणि कोणतेही पक्के बसवलेले संयंत्र किंवा संरचना यांच्यामध्ये पुरेशी मोकळी जागा आहे;

(सहा) चालकासाठी पायाला पक्का आधार मिळण्याची व आवश्यक तेथे हाताला पक्का आधार मिळण्याची सोय केलेली आहे; आणि

१. १९७६ चा अधिनियम ९४, कलम १० (ख) द्वारे, मूळ परंतुकाएवजी हे परंतुक दाखल करण्यात आले.

२. बरील अधिनियमाच्या कलम ११ द्वारे, पोटकलम (१) मधील प्रारंभीचा मजकूर आणि खंड

(क) याएवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

(सात) पूर्वोक्त अशी कोणतीही तपासणी करण्यासाठी किंवा काम पार पाडण्यासाठी वापरात असलेली कोणतीही खिंडी पक्की वसलेली आहे किंवा बांधून ठेवलेली आहे किंवा दुसऱ्या व्यक्तीने घट्ट धूळ ठेवलेली आहे,

—असे असल्याशिवाय अशा कामगाराने चालत्या कप्पीवरील कडीपट्टा हाताळता कामा नये ;]

(ख) यंत्रसामग्रीला कृपण धालण्यासंबंधी या अधिनियमात असलेल्या इतर कोणत्याही उपबंधास वाध येऊ न देता, कोणतीही फिरती लाट (शाफ्ट), चाती, चाक किंवा दंतचक्र यावर वसवलेला प्रत्येक पेचविळा (सेट स्कू), वोल्ट व. कळ आणि अशा कामगारांचा इतर प्रकारे ज्याच्याणी संपर्क येण्याचा संभव असेल अशी सर्व कंटकचक्रे (स्पर), सपिलयले (बर्म) आणि इतर गतिमान दंतुर किंवा घर्षण गिअरसाधने यांस, असा संपर्क येऊ नये म्हणून पक्के कृपण धालण्यात आले पाहिजे.

^१[(२) कोणत्याही स्वीस किंवा अल्पवयीन व्यक्तीस, मूळ गतिचालक किंवा कोणतीही पारेषण यंत्रसामग्री चालू असताना, अशा मूळ गतिचालकाचा किंवा पारेषण यंत्रसामग्रीचा कोणताही भाग साफ करण्याचे, त्यात तेल धालण्याचे किंवा तो जागच्या जागी आणून वसविण्याचे काम, अथवा, कोणत्याही यंत्राचा कोणताही भाग साफ करताना, त्यात तेल धालताना किंवा तो जागच्या जागी आणून वसविताना त्या स्वीस किंवा अल्पवयीन व्यक्तीस त्या यंत्राच्या किंवा कोणत्याही संलग्न यंत्राच्या कोणत्याही फिरत्या भागापासून इजा होण्याचा धोका असेल तर, तिला तो भाग साफ करण्याचे, त्यात तेल धालण्याचे किंवा तो जागच्या जागी आणून वसविण्याचे काम करण्याची परवानगी देता कामा नये.]

(३) राज्य शासन, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे, कोणत्याही विनिर्दिष्ट कारखान्यात किंवा कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यात यंत्राचे विशिष्ट भाग, ते चालू असताना, कोणत्याही व्यक्तीकडून साफ केले जाण्यास, त्याना तेल दिले जाण्यास किंवा जागच्या जागी आणून वसवले जाण्यास मनाई करू शकेल.

योक्याच्या यंत्रावर

२३. (१) कोणत्याही अल्पवयीन ^१[व्यक्तीस] ज्या यंत्रास हे कलम लागू आहे अशा यंत्राच्या संबंधात अवयीन व्यक्तींना उत्पन्न होणारा धोका आणि ध्यावणाची खवरदारी पाविष्याची तिला संपूर्ण शिक्षण मिळाल्याशिवाय आणि,—

कामावर लावणे.

(क) त्या यंत्रावर काम करण्याचे पुरेसे प्रशिक्षण मिळाल्याशिवाय, किंवा

(ख) त्या यंत्राचे संपूर्ण ज्ञान व अनुभव असलेल्या व्यक्तीची तिच्यावर पुरेशी देखरेख असल्याशिवाय,

—अशा कोणत्याही यंत्रावर ^१[काम करण्यास भाग पाडण्यात येणार नाही किंवा परवानगी दिली जाणार नाही.]

(२) राज्य शासनाच्या मते पूर्वोक्त आवश्यकतांचे पालन केल्याशिवाय ज्यांवर अल्पवयीन व्यक्तींनी काम करता कामा नये अशी धोक्याच्या स्वरूपाची यंत्रे म्हणून राज्य शासन विहित करील अशा यंत्राना हे पोटकलम (१) लागू असेल.

२४. (१) प्रत्येक कारखान्यात,—

(क) योग्य स्ट्राईंकिंग गिअर किंवा इतर कार्यक्षम यांत्रिक साधने यांची व्यवस्था केली पाहिजे, ती नीट राखली पाहिजेत आणि पारेषण यंत्रासामग्रीचा भाग असलेल्या, पक्क्या वसविलेल्या व सुट्ट्या कप्पांकडे व कप्पांपासून दूर गतिदायक पट्टे हलविण्यासाठी त्यांचा उपयोग केला पाहिजे आणि पक्क्या वसविलेल्या कप्पीवर पट्टा पाठीमारे सरकण्यास प्रतिबंध होईल अंशा रीतीने अशा स्ट्राईंकिंग गिअरची किंवा यांत्रिक साधनांची रचना केली पाहिजे, ती अशा ठिकाणी वसविली पाहिजेत व ती अशा रीतीने नीट राखली पाहिजेत;

(ख) गतिदायक पट्टे जेव्हा वापरात नसतील तेव्हा, चालू असलेल्या दांडयांवर ते स्थिरावता किंवा फिरविता कामा नयेत.

(२) प्रत्येक कारखान्यात कामाच्या प्रत्येक कक्षात, निकडीच्या प्रसंगी, चालू असलेल्या यंत्रसामग्रीतील वीजप्रवाह बंद करण्यासाठी योग्य साधनांची व्यवस्था केली पाहिजे व ती नीट राखली पाहिजेत :

परंतु, या अधिनियमाच्या प्रारंभापूर्वी चालू असलेल्या कारखान्यांच्या बाबतीत या पोटकलमाचे उपबंध हे कामाच्या ज्या कक्षांत वीज ही शक्ती (पॉवर) म्हणून वापरण्यात देत असेल केवळ अशाच कक्षाना लागू होतील.

^१[(३) जे साधन अनवधानाने “बंद” स्थितीतून “चालू” स्थितीमध्ये बदलले जाऊ शकते अशा साधनांची कारखान्यामध्ये वीजप्रवाह बंद करण्यासाठी व्यवस्था करण्यात आली असेल तेथे, ते साधन जिला जोडलेले असेल ती पारेषण यंत्रसामग्री किंवा इतर यंत्रे चुकून चालू केली जाऊ नयेत यासाठी ते साधन सुरक्षित स्थितीत पाशित (लॉक) करून ठेवण्याची व्यवस्था करण्यात आली पाहिजे.]

१. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम ६ द्वारे, पोटकलम (२) ऐवजी हे पोटकलम दाखल करण्यात आले.

२. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम १० द्वारे, मूळ मजकुराएवजी दाखल केले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

३. १९७६ चा अधिनियम ९४, कलम १२ द्वारे, पोटकलम (२) नंतर हे पोटकलम समाप्तिशील करण्यात आले.

२५. कोणत्याही कारखान्यातील स्वयंचलित यंत्राचा कोणताही फिरता भाग व त्यावर वाहन स्वयंचलित यंत्रे नेण्यात येणारे कोणताही सामान ज्या जागेऱून जात असेल त्या जागी जर कोणतीही व्यक्ती, ती कामावर असताना किंवा अन्यथा येणा करण्याचा संभव असेल तर, अशा यंत्राच्या त्या भागाची व त्या सामानाची बाहेसून आत किंवा आतून वाहेर फिरण्याची विक्षेपणी यंत्राचे अंग नसलेल्या कोणत्याही कायम स्वरूपाच्या बांधकामापासून [४५ से. मी.] अंतराच्या परिसरात असता कामा नव्ये:

परंतु, मुख्य निरीक्षक, या अधिनियमाच्या प्रारंभापूर्वी उभारलेले जे यंत्र या कलमाच्या आवश्यकतां- नुसार नसल अशा एखाद्या यंत्राचा वापर, सुरक्षिततेच्या दृष्टीने त्यास ज्या शर्ती लादणे योग्य वाटेल अशा शर्तीवर काळ देण्यास परवानगी देऊ शकेल.

२६. (१) शक्तीच्या सहाय्याने चालणाऱ्या आणि या अधिनियमाच्या प्रारंभानंतर कोणत्याही नवीन यंत्रसामग्रीला कारखान्यात उभारलेल्या सर्व यंत्रातील— आवरण घालणे.

(क.) कोणतीही फिरती लाट (शापट), चाती (रिपडल), चांक (व्हील) किंवा दंतचक्र (पिनियन) यावर बसवलेला प्रत्येक गेडखिला (सेट स्कू), बेल्ट किंवा वळ (की) धोकादायक ठरणार नाही अशा रीतीने आत वसविली पाहिजे, त्यावर आवरण घातले पाहिजे किंवा अन्यथा परिणामकारक रीतीने सुरक्षित ठेवली पाहिजे;

(ख.) यंत्र चालू असताना जी दारवार जागेच्या जागी आणून वसविणे आवश्यक नसते अशी सर्व कंटकचक्र, (स्वर), सर्पिलयते (वर्म) व इतर प्रकारचे दंतूर किंवा धर्षण गिरारसाधने (गिरणिंग) यांना, ती पूर्णपणे आवरण घातल्याप्रमाणे सुरक्षित राहतील अशा जागी नसतील तर, पूर्णपणे आवरण घातले पाहिजे.

(२) जो कोणी व्यक्ती, [पोटकलम (१) च्या उपबंधानुसार किंवा पोटकलम (३) अन्यथे केलेल्या कोणत्याही नियमानुसार] नसणारी, शक्तीच्या सहाय्याने चालणारी कोणतीही यंत्रसामग्री कारखान्यात उपयोग वरण्यासाठी विकील किंवा भाड्याने देईल किंवा विक्रेत्याचा किंवा भाड्याने देण्याच्या अभिकर्ता म्हणून विक्रावयास किंवा भाड्याने द्यावयास लावील किंवा विक्रण्यासाठी किंवा भाड्याने देण्यासाठी पैदा करील ती व्यक्ती, तीन महिनेपर्यंत असू शेकळ इतक्या मुदतीच्या कारावासास, किंवा पाचजे रुपयांपर्यंत असू शेकळ इतक्या द्रव्यदंडास, किंवा दोन्ही शिक्षास पावू होईल.

[(३) राज्य शासनास, कोणत्याही विशिष्ट यंत्राच्या किंवा विशिष्ट वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या यंत्रांच्या इतर कोणत्याही धोकादायक भागासंबंधात, अशांवारी कोणती खबरदारी घ्यावी ते विनिर्दिष्ट करणारे नियम करता येतील.]

२७. कोणत्याही स्वीस किंवा बालकास कापूस दावणी कारखान्याच्या ज्या कोणत्याही भागात कापूस खोलणी कापूस खोलणी यंत्र चालू असेल त्या भागात कामावर लावता येणार नाही:

परंतु, कापूस खोलणी यंत्राचे भरणद्वारा (फीड एन्ड), ज्या खोलीत असेल ती खोली व निकासद्वारा स्त्रियांस (डिलीव्हरी एंड) थांच्यामध्ये, छपरापर्यंत, किंवा एखाद्या विवक्षित निरीक्षक लेखी विनिर्दिष्ट वरील व बालकांस कामावर अशा उंचीपर्यंत विभाजक भिंत घातलेली असेल तर, विभाजक भिंतीच्या ज्या बाजूस भरणद्वारा असेल त्या लावण्यास मनाई. बाजूकडे स्वित्या व मुळे हाणी कामावर लावता येईल.

२८. (१) प्रत्येक कारखान्यातील,— पालणे व लिपट.

(क.) प्रत्येक पालणा व लिपट ही,—

(एक) चांगल्या यांत्रिक रस्तेची, उत्कृष्ट सामग्रीपासून केलेली व पुरेशी वळकट असली पाहिजे;

(दोन) त्यांची योग्य तन्हेने देखभाल करण्यात आली पाहिजे व प्रत्येक सहा महिन्यांच्या मुदतीत कमी एकदा सक्षम वळतीने त्यांची संपूर्ण तपासणी केली पाहिजे आणि अशा प्रत्येक तपासणीचा विहित करण्यात येईल असा तपशील असणारी एक नोंदवही ठेवली पाहिजे;

(ख.) प्रत्येक पालण्याचा व लिपटचा मार्ग हा, दरवाजे असलेले कुंपण घालून पुरेशा प्रमाणात संरक्षित केला पाहिजे आणि पालण्याची किंवा लिपटची व अशा प्रत्येक कुंपणाची अशा तन्हेने रचना केली पाहिजे की, त्यायेगे पालण्याच्या विपटचा किंवा लिपटचा कोणताही भाग व कोणतीही स्थिर संरचना किंवा किंवा भांग यामध्ये कोणतीही व्यक्ती किंवा वस्तू अडजता कामा नव्ये;

(ग.) प्रत्येक पालणा किंवा लिपट ही सुरक्षित कार्यार्थ किंती कमाल भार उचलू शेकळ ते त्यावर स्पष्टपणे लिहिण्यात आले पाहिजे, आणि अशा भारापेक्षा अधिक भार त्यातून वाहन नेता कामानव्ये;

(घ.) भाणसाना नेण्यासाठी उपयोग करण्यात येणाऱ्या प्रत्येक पालण्याच्या किंवा लिपटच्या पिजव्याला (केज) ज्या बाजूकडे उत्तरण्याची सेत्य केलेली असेल त्या प्रत्येक बाजूला दरवाजा केलेला असला पाहिजे;

१. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम ११ द्वारे, मूळ मजकुराएवजी दाखल करण्यात आले (१ डिसेंबर १९८७ रोजी व तेह्वापासून).

२. १९५४ चा अधिनियम २५, याच्या कलम ७ द्वारे, "पोटकलम (१) च्या उपबंधानुसार" या मंजुकुराएवजी हा मजकुर दाखल करण्यात आला.

३. वरील अधिनियमाच्या कलम ७ द्वारे, पोटकलम (३) ऐवजी हे पोटकलम दाखल करण्यात आले.

(इ) पाल्यामधून किंवा लिफ्टमधून बाहेर पडण्याच्या जागी पिजरा असल्याशिवाय, दरवाजा उघडू शकणार नाही आणि दरवाजा बंद केल्याखेरीज पिजरा हळू शकणार नाही अशी सोय करून घेण्यासाठी खंड (ख) किंवा खंड (घ) मध्ये उल्लेख केलेल्या प्रत्येक दरवाजाला आंतरणाशक किंवा इतर कार्यक्रम साधनाची योजना केली असली पाहिजे.

(२) भाषसांना नेण्यासाठी उपयोग करण्यात येणाऱ्या आणि या अधिनियमाच्या प्रारंभानंतर कारखान्यात बसवलेल्या किंवा पुनर्बांधणी केलेल्या पाल्यांना व लिफ्टसना पुढील आणखी आवश्यक बाबी लागू असतील :—

(क) जेथे पिजरा दोरखंडावर किंवा साखळदंडावर चालत असेल तेथे, पिजर्याशी व संतुलन भाराशी स्वतंत्रपणे जोडलेले कमीत कमी दोन दोरखंड किंवा दोन साखळदंड असले पाहिजेत, आणि जोडलेल्या भागांसह प्रत्येक दोरखंड किंवा साखळदंड पिजर्याचे संपूर्ण वजन व त्यातील कमाल भार वाहून नेण्याइतका मजबूत असला पाहिजे;

(ख) दोरखंड, साखळदंड किंवा त्याला जोडलेले भाग तुटल्यास त्या प्रसंगी, पिजरा व त्यातील कमाल भार सांभाल्यास समर्थ अशा कार्यक्रम साधनाची योजना केली पाहिजे व ती साधने मुस्थितीत ठेवली पाहिजेत;

(ग) पिजरा मयविच्या बाहेर जाण्यास प्रतिवंध करण्यासाठी कार्यक्रम स्वयंचलित साधनाची व्यवस्था केली पाहिजे व ते सुस्थितीत ठेवले पाहिजे.

(३) एखाद्या कारखान्यात या अधिनियमाच्या प्रारंभापूर्वी बसवलेला जो पाल्या किंवा लिफ्ट पोटकलम (१) च्या उपबंधांचे पूर्णपणे पालन होईल अशा प्रकारची नसेल, अशा कोणत्याही पाल्याचा किंवा लिफ्टचा उपयोग चालू ठेवण्यास मुख्य निरीक्षक सुरक्षिततेच्या दृष्टीने ज्या शर्ती लादणे त्यास योग्य वाटेल अशा शर्तीवर पस्वानगी देऊ शकेल.

(४) कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या पाल्याच्या किंवा लिफ्टच्या संबंधात पोटकलम (१) व (२) यांच्यातील कोणतीही आवश्यक बाब असलात आणणे गैरवाजवी होईल असे जर राज्य शासनाचे मत असेल तर, ते आदेशाद्वारे अशी आवश्यक बाब अशा वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या पाल्यांना किंवा लिफ्टसना लागू होणार नाही असा निर्देश देऊ शकेल.

[स्पष्टीकरण.—या कलमाच्या प्रयोजनार्थ, ज्या उचलयावाची किंवा उपयंत्राची, दिशा किंवा हालचाल मार्गदर्शकाद्वारे किंवा भार्गदर्शकाद्वारे निर्बंधित केलेली आहे, अशा उचलयावाला किंवा उपयंत्राला चौथरा किंवा पिजरा असल्याखेरीज त्याला पाल्या किंवा लिफ्ट समजण्यात येणार नाही.]

चिलयंत्रे, साखळदंड, १२९. (१) कोणत्याही कारखान्यात माणसे, माल किंवा सामान उचलण्याच्या किंवा उत्तरविष्याच्या रखंड व उचल-प्रयोजनासाठी असलेले प्रत्येक उचलयंत्र (पाल्या व लिफ्ट खेरीज करून इतर प्रकारचे) आणि प्रत्येक गार. साखळदंड, दोरखंड व उचलतेगार (लिफ्टिंग टॅगल) यांच्या बाबतीत पुढील उपबंधांचे पालन केले पाहिजे :—

(क) प्रत्येक उचलयंत्राचे वर्किंग गिअर धरून—मग ते स्थिर बसविलेले असो किंवा चल असो—सर्व भाग व प्रत्येक साखळदंड व दोरखंड किंवा उचलतेगार,—

(एक) चांगल्या बांधणीचे, उत्कृष्ट सांमग्रीचे व पुरेसे बळकट व निर्दोष असले पाहिजेत;

(दोन) योग्य तन्हेने राखलेले असले पाहिजेत; आणि

(तीन) प्रत्येक बारा महिन्यांच्या मुदतीत कमीत कमी एकदा किंवा मुख्य निरीक्षक लेखी विनिर्दिष्ट करील अशा ठराविक कालांतरणाग्यिक सक्षम व्यक्तीकडून पूर्णपणे तपासून घेण्यात आले पाहिजेत, आणि अशा प्रत्येक तपासणीचा विहित करण्यात येईल असा तपशील असणारी एक नोंदवही ठेवली पाहिजे;

(ख) कोणत्याही उचलयंत्रावर व कोणताही साखळदंड, दोरखंड किंवा उचलतेगार यावर चाचणीच्या प्रयोजनान्वयतिरिक्त अन्यथा, सुरक्षित कार्यार्थ असलेल्या भारापेक्षा अधिक भार लादता कामा नये व असा सुरक्षित कार्यार्थ असलेला भार अशा यंत्रावर स्पष्टपणे लिहिलेला असला पाहिजे व त्यावर ओळखता घेण्यासाठी निशाणी असली पाहिजे व तो विहित केलेल्या नोंदवहीत रीतसर नोंदवलेला असला पाहिजे, आणि जेथे असे करणे व्यवहार्य नसेल तेथे, वापरात असलेल्या प्रत्येक प्रकारच्या व आकाराच्या उचलयंत्राचा किंवा साखळदंडाचा, दोरखंडाचा किंवा उचलतेगाराचा सुरक्षित कार्यार्थ असलेला भार दर्शविणारा तक्ता त्या परिवास्तुमधील प्रमुख ठिकाणी लावला पाहिजे;

१. १९८९ चा अधिनियम २०, कलम १२, द्वारे समाविष्ट करण्यात आले (दिनांक १ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

२. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम ८ द्वारे, मूळ कलम २९ ऐवजी हे कलम दाखल करण्यात आले.

(ग) कोणतीही व्यक्ती, तिळा यारीचा धक्का लागण्याचा संभव असेल अशा कोणत्याही जागेत फिरत्या यारीच्या चाकाच्या मार्गावर किंवा त्या मार्गाजवळ कामावर लावण्यात आली असेल तेव्हा किंवा काम करील असेल तेव्हा, अशा जागेपासून [सहा स्टारच्या] आत यारी न पोहोचण्याची खबरदारी घेण्यासाठी परिणामकारक उपाययोजना केली पाहिजे.

(२) राज्य शासनास, कारखान्यात वापरल्या जाणाऱ्या कोणत्याही उचलयंत्राच्या किंवा कोणत्याही साखळदंडाच्या, दोरखंडाच्या किंवा उचलतेगाराच्या संवंधात,—

(क) या कलमात नमद केलेल्या आवश्यक गोष्टीच्या जोडीला ज्यांचे पालन केले पाहिजे अशा आणखी आवश्यक गोष्टी विहित करणारे;

(ख) या कलमातील सर्व किंवा त्यांपैकी कोणत्याही आवश्यक गोष्टीचे पालन करणे राज्य शासनाच्या मते अनावश्यक किंवा अव्यवहार्य असेल तेव्हा, अशा सर्व किंवा त्यांपैकी कोणत्याही गोष्टीचे पालन करण्यावाबत सूट देणारे;

नियम करता येतील.

(३) या कलमाच्या प्रयोजनासाठी, उचलयंत्राची किंवा साखळदंडाची, दोरखंडाची किंवा उचल तेगाराची प्रत्यक्ष तपासणी ही तपासलेले भाग सुरक्षित असल्यावदल निश्चित खात्री करून घेण्यासाठी परिस्थितीनुसार शक्य असेल तेव्ही काढ्यापूर्वक आणि आवश्यक असल्यास इतर साधनांनी व गिअरचे भाग सुटे करून केलेली असेल तर, अशी तपासणी संपूर्णपणे करण्यात आली आहे असे समजण्यात येईल.

स्पष्टीकरण.—या कलमात,—

(क) “उचलयंत्र” याचा अर्थ, यारी (क्रेन), खेकडा (क्रॅब), यंत्री रहाट (विच), टीगल, कप्प्यांची चौकट (पुली ब्लॅक), तिपाईशारी चक्र (जिन व्हील), परिवाहित्र (ट्रॅन्सपोर्टर) किंवा धावपट्टी (रनवे), असा होतो;

[(ख) “उचलतेगार” याचा अर्थ, उचलयंत्राच्या साझाने व्यक्तीना किंवा मालाला वर किंवा खाली नेण्या-आणण्यासाठी वापरण्यात येणारे अचल किंवा चल असे, कोणत्याही साखळीचे ओळकंबे, दोराचे ओळकंबे, आकडा, यंत्री सापळा, भोवरकड्या, कप्लिंग, खोबण, चिमटे, धानी (ट्रे) किंवा त्यासरखे उपयंत्र, असा आहे.]]

३०. (१) [प्रत्येक कारखान्यात] घारणाची प्रक्रिया चालवली जाते अशा प्रत्येक कक्षात वर्तुळाकार फिरणारी प्रत्येक घासणी वगडाचा किंवा घर्षक चक्राचा सुरक्षित कार्यार्थ कमळ परिधीय वेग, चाक ज्यावर यंत्रसामग्री बसवले आहे त्या लाटेचा (शॅफ्ट) किंवा चतोतीचा वेग, आणि असा सुरक्षित कार्यार्थ परिधीय वेग साधण्यासाठी आवश्यक असा त्या लाटेवरील किंवा चतोतीवरील कप्प्योचा व्यास दर्शनियारी नोटीस, वापरात असलेल्या प्रत्येक यंत्रावर कायमची चिकटवण्यात किंवा त्याच्या जवळपास लावून ठेवण्यात आली पाहिजे.

(२) पोटकलम (१) खालील नोटिशीमध्ये दर्शविलेल्या वेगांपेक्षा अधिक वेग देता कामा नये.

(३) वरुळाकार फिरणारे प्रत्येक पात्र, पिजरा, टोपनी, जडचक (फ्लाय व्हील), कप्पी, चकती किंवा शक्तीच्या सहाय्याने चालणारे तसेम उपयंत्र याचा सुरक्षित कार्यार्थ परिधीय वेग वाढविला जाणार नाही अशी खात्रीलायक व्यवस्था करण्यासाठी प्रत्येक कारखान्यात परिणामकारक उपाय योजण्यात पाहिजेत.

३१. [(१) कोणत्याही कारखान्यात, कोणतेही संयंत्र किंवा यंत्रसामग्री किंवा तिचा कोणताही दाब संयंत्र भाग येत असेल तर, असे संयंत्र, यंत्रसामग्री किंवा तिचा भाग चालवताना तो सुरक्षिततेच्या संयोगेका अधिक दाबावर चालविला जाणार नाही याची खात्रजमा करण्यासाठी परिणामकारक उपाय योजण्यात येतील.]

(२) राज्य शासनास, पोटकलम (१) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या स्वरूपाच्या कोणत्याही संयंत्राची किंवा यंत्राची तपासणी करण्याची किंवा चाचणी घेण्याची व्यवस्था करण्याबाबत आणि कोणत्याही कारखान्यात किंवा कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यात याबाबत राज्य शासनाच्या मते आवश्यक असतील अशा इतर सुरक्षाविषयक उपाययोजना विहित करण्याबाबत नियम करता येतील.

१. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम १३ द्वारे, मूळ मजकुराएवजी घातले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

२. वरील अधिनियमाच्या कलम १३ द्वारे, मूळ खंडाएवजी दाखल करण्यात आला (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

३. वरील अधिनियमाच्या कलम १४ द्वारे, मूळ मजकुराएवजी दाखल करण्यात आला (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

४. वरील अधिनियमाच्या कलम १६ द्वारे, मूळ पोटकलमाएवजी दाखल करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

[३] (३) राज्य शासन, नियमांद्वारे, त्वांत विनिर्दिष्ट करण्यात येतील अशा शर्तीच्या अधीनतेन, पोटकलम (१) मध्ये उरुविकलेत्या कोणत्याही संबंधाच्या किंवा यंत्रामध्येच्या कोणत्याही भागाला या कलमाच्या उपबंधांपासून सूट देऊ शकेल.]

मजले, जमिनी, जिने
व प्रवेशमार्ग.

३२. प्रत्येक कारखान्यात,—

(क) सर्व मजले, जमिनी, पायऱ्या, जिने, मार्ग व मार्गिका मजबूत वांदणीच्या व सुस्थितीत ठेवलेल्या असल्या पाहिजेत, [अणि त्यांच्यामध्ये कोणतेही अडयले व ज्यामुळे माणसे घस्र शक्तील असे पदार्थ नसले पाहिजेत,] आणि सुरक्षिततेची खावीलायक व्यवस्था करणे आवश्यक असेल तेच्छा, पायऱ्या, जिने, मार्ग व मार्गिका यांचा उपयोग करताना धरावयासाठी मजबूत कठड्यांची सोबत केली पाहिजे;

(ख) ज्या ठिकाणी कोणत्याही व्यक्तीला कोणत्याही वेळी काम करणे भाग असेल अशा ठिकाणी वाजवी रीत्या व्यवहार्य असेल तेथवर, सुरक्षित प्रवेशमार्गांची योजना करून ते सुस्थितीत राखले पाहिजेत;

[४] (ग) जेहा कोणत्याही व्यक्तीला, जिवर ती एडू शकेल इतक्या उंचावून काम करावे लागते तेच्छा जेथवर व्यवहार्य असेल तेथवर, तेवें कुंपण घाळून किंवा अन्य व्यवस्था करून ते तथें काम करणाऱ्या व्यक्तीच्या सुरक्षिततेची खातरजमा करण्याची तरतुद करण्यात येईल.]

फरशीमधील खड्डे,
डबरे, विवरे, वर्गेरे.
इडबरे, विवरे, वर्गेरे.

३३. (१) प्रत्येक कारखान्यात, जमिनीत किंवा एखादा फरशीवर कायम बसविलेले पात्र, (सम्पूर्ण), टाकी, खड्डा किंवा विवर हे त्याचा खोलीमुळे, स्थितिस्थानामुळे, रचनेमुळे किंवा तीत असलेल्या वस्तुमुळे धोकादायक झाले असेहा किंवा होण्याचा संभव असेल तर, ते सुरक्षितपणे झाकले पाहिजे किंवा त्याला पक्के कृपण घातले पाहिजे.

(२) राज्य शासन, लेखी आंदेशांद्वारे, विहित करण्यात येईल अशा शर्तीवर, कोणतेही पात्र, डबरे, टाकी, खड्डा किंवा विवर हांच्या संबंधात, कोणत्याही कारखान्यास किंवा कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यास या कलमाच्या उपबंधांचे पालन करण्यावाबत सूट देऊ शकेल.

अति वजनाची ओळी.

३४. (१) कोणत्याही कारखान्यात, कोणत्याही व्यक्तीस, तिला इजा होण्याचा संभव असेल असे अति वजनाचे कोणतेही ओळी उचलण्याच्या, वाढून नेण्याच्या किंवा हलवण्याच्या कामावर लावता कामा नये.

(२) राज्य शासनास, कारखान्यात किंवा कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यात किंवा कोणत्याही विनिर्दिष्ट केलेल्या प्रक्रियेत कामावर लावलेले प्रौढ पुरुष, प्रौढ स्त्रिया, किशोरवयीन मळे व बालके यांजकडन किंवा कमाल वजनाची ओळी उचलण्यात, वाढून नेण्यात किंवा हलवण्यात यावीत हे विहित करणारे नियम करता येतील.

डोलधांचे संरक्षण.

३५. विहित करण्यात येईल अशी जी निर्मितिकिंवा एखादा कारखान्यात चालत असेल त्या प्रक्रियेत,—

(क) अशा प्रक्रियेच्या ओधात उडालेल्या कणांती किंवा तुकड्यांनी डोलधांना इजा होण्याचा धोका असेल तर, किंवा

(ख) अति प्रखर उजेडाकडे पहावे लागल्यामुळे डोलधांना धोका योहोचत असेल तर, अशा निर्मिति प्रक्रियेच्या बाबतीत, राज्य शासन, नियमांद्वारे, त्या प्रक्रियेत किंवा त्या ठिकाणाच्या अगदी जवळ, कामावर लावलेल्या व्यक्तीच्या संरक्षणासाठी परिणामकारक पडव्याची किंवा योग्य गांगल पुरविण्याची व्यवस्था करणे आवश्यक करू शकेल.

अपायकारक धूम, वायू इत्यादी यांच्या कोणताही धातक वायू, धूम, वाफ किंवा धूल असण्याचा संभव असेल असा कोणताही कक्ष, टाकी, पिप, बाबतीत खड्डा, धुरांडे किंवा इतर बंदिस्त जागा यात कोणत्याही व्यक्तीला, पुरेशा आकाराच्या मॅन्होलची किंवा बाळगावयाची बाहेर पडण्यासाठी दुसऱ्या परिणामकारक साधनाची व्यवस्था केली असल्यावेरीज, प्रवेश करण्यास भाग सावधगिरी पाडण्यात येणार नाही किंवा प्रवेश करण्याची परवानगी देण्यात येणार नाही.

१. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम १३ द्वारे, पोटकलम (२) नंतर हे पोटकलम समाविष्ट करण्यात आले.

२. वरील अधिनियमाच्या कलम १४ (१) द्वारे, खंड (क) मधील “असल्या पाहिजेत” या मजकुरानंतर हा मजकूर समाविष्ट करण्यात आले.

३. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम १६ द्वारे, मूळ खंड (ग) ऐवजी घातले.

४. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम १७ द्वारे, मूळ कलमाएवजी समाविष्ट करण्यात आले. (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेहवापासून).

(२) पोटकलम (१) मध्ये निर्देश केल्याप्रमाणे, कोणत्याही कारखान्यातील कोणत्याही बंदिस्त जागेत, तीत असलेला कोणताही वायू, धूम, वाफ किंवा धूल यांचे प्रमाण अनुजेव मर्यादित्या आत आण- घ्याच्या दृष्टीने ती काढून टाकण्यासाठी व ती पुढ्हा आत येऊ न देण्यासाठी शक्य असतील ते सर्व उपाय करण्यात येईपर्यंत, व एकत्र—

(क) अशा जागेत घातेक वायू, धूम, वाफ आणि धूल नसून ती जागा व्यक्तीनी प्रवेश करण्यास योग्य आहे, अशा अर्थाचे सक्षम व्यक्तीने, तिने स्वतः घेतलेल्या चाचणीवर अधिकारलेले, लेखी प्रमाणपत्र दिलेले असल्याशिवाय; किंवा

(ख) कामगाराने शोग्य असा शवशन उपकरणांचं परिधान केलेला असल्याशिवाय व एका दोरीला पक्का बांधलेला पट्टा परिधान केला असून त्याचे मोकळे टोक बंदिस्त जागेवाहेर उध्या असलेल्या व्यक्तीने धरलेले असल्याशिवाय;

कोणत्याही व्यक्तीला प्रवेश करण्यास भाग पाडण्यात येणार नाही किंवा प्रवेश करण्याची परवानगी देण्यात येणार नाही.]

[३६क. कोणत्याही कारखान्यात,—

(क) कोणताही कोणठ, टाकी, पिप, खड्डा, नळ, धुरांडे किंवा इतर बंदिस्त जागा यात हातवाही सुरक्षिततेसाठी पुरेशा साधनांची व्यवस्था केल्याशिवाय,] चोवौस व्होल्टपेक्षा अधिक व्होल्टता (व्होल्टेज) विजेच्या दिव्याच्या असलेला हातवाही विजेचा दिवा किंवा विजेचे इतर कोणतेही उपसाधन वापरण्यास परवानगी देता वापरावाबाबत कामा नये; आणि

(ख) असा कोणठ, टाकी, पिप, खड्डा, नळ, धुरांडे किंवा इतर बंदिस्त जागा यात कोणताही ज्वालाग्राही वायू, गॅस, धूम किंवा रजळकण असण्याची शक्यता असेल अशा वावतीत, तेथे ज्वालारोधी (फ्लेमप्रूफ) रचना असलेल्या दिव्याव्यतिरिक्त कोणताही दिवा किंवा वृत्ती वापरण्याची परवानगी देता कामा नये.]

३७. (१) कोणत्याही कारखान्यात, कोणत्याही निर्मिती प्रक्रियेमुळे, प्रज्वलन (इग्नीशन) होताच स्फोट होण्याचा संभव असेल, अशा स्वरूपाचे व अशा प्रमाणात कोणतेही रजळकण, वायू, धूम किंवा वाफ निर्माण होत असेल तेथे,—

(क) त्या प्रक्रियेत वापरण्यात येणाऱ्या संयंत्राला किंवा यंत्रसामग्रीला परिणामकारक कुंपण स्फोटक किंवा ज्वालाग्राही धूळ, घालून;

(ख) असे रजळकण, वायू, धूम किंवा वाफ वाहेर घालवून किंवा ती साचण्यास प्रतिबंध वायू, वैरे, करून;

(ग) प्रज्वलनाची शक्यता असेल अशी सर्व प्रकारची साधने वगळून, किंवा त्यांस परिणाम-कारक कुंपण घालून;

—असा स्फोट होण्यास प्रतिबंध करण्यासाठी शक्य असतील ते सर्व उपाय योजले पाहिजेत.

(२) कोणत्याही कारखान्यात पोटकलम (१) मध्ये उल्लेख केलेल्या अशा कोणत्याही प्रक्रियेत वापरण्यात येणाऱ्या संयंत्राची किंवा यंत्रसामग्रीची रचना वर उल्लेखिलेल्या स्फोटामुळे तो दाव निर्माण होण्याचा संभव असेल त्या दावापुढे ते संयंत्र किंवा ती यंत्रसामग्री टिकाव धरील, अशा प्रकारची नसेल तेथे, असे संयंत्र किंवा यंत्रसामग्री यात चोक, वाधिका (बॅकल), निकासचिद्र यांची किंवा इतर परिणाम-कारक उप साधनाची योजना करून स्फोटाचा फलाव व परिणाम यांना प्रतिबंध करण्यासाठी शक्य असतील ते सर्व उपाय योजले पाहिजेत.

(३) एखाद्या कारखान्यातील संयंत्राच्या किंवा यंत्रसामग्रीच्या कोणत्याही भागात वातावरणीय दाबापेक्षा अधिक दाबाखाली कोणताही स्फोटक किंवा ज्वालाग्राही वायू किंवा वाफ असेल तेथे, पुढील उपबंधांचे अनुसरण केल्यावेरीज अन्यथा तो भाग उघडता कामा नये:—

(क) त्या भागाला जोडलेल्या कोणत्याही नळाच्या कोणत्याही साध्याची खिळणी किंवा त्या भागात उघडण्याचा कोणत्याही मुखावरील झाकणाची खिळणी सैल करण्यापूर्वी, त्या भागातील किंवा अशा कोणत्याही नळामधील वायूचा किंवा वाफेचा प्रवाह, वंद झडपेच्या सहाय्याने (स्टॉप हॉल्क) किंवा इतर साधनाने परिणामकारक, रीतीने थांबविला पाहिजे;

(ख) उपरोक्तप्रमाणे अशी कोणतीही खिळणी काढून टाकण्यापूर्वी, त्या भागातील किंवा नळातील वायूचा किंवा वाफेचा दाव वातावरणीय दाबाइतका कमी करण्यासाठी शक्य असतील तेवढे सर्व उपाय योजले पाहिजेत;

१. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम १६ द्वारे, कलम ३६ नंतर हे कलम समाचिष्ट करण्यात आले.

२. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम १८ द्वारे, हा मजकूर समाचिष्ट करण्यात आला.
(तांक १ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेह्वापासून).

(ग) उपरोक्तप्रमाणे अशी कोणतीही खिळणी सेल करण्यात किंवा काढून टाकण्यात आली असेल तरे, ती खिळणी पुढी वट्ट जोडण्यात किंवा, प्रकरणपरत्वे, पुढी वसविण्यात वैईपर्वंत कोणताही स्फोटक अगर ज्वालाप्राही वायू किंवा वाफ यंत्राच्या त्या भागात किंवा नळामध्ये जाण्यास प्रतिबंध व्हावा यासाठी परिणामकारक उपाय योजले पाहिजेत:

परंतु, खुल्या हवेत उभारलेल्या संयंत्राच्या किंवा यंत्रामधीच्या बाबतीत, या पोटकलमाचे उपबंध लागू होणार नाहीत.

(४) ज्या कोणत्याही संयंत्रामध्ये, टाळीमध्ये किंवा पात्रामध्ये कोणताही स्फोटक अगर ज्वालाप्राही पदार्थ असेल किंवा पूर्वी ठेवलेला असेल जशा कोणत्याही संयंत्रामधील, टाळीमधील किंवा पात्रामधील तो पदार्थ आणि त्यापासून निर्माण होणारा धूम नाहीसा करण्यासाठी किंवा असा पदार्थ आणि त्यापासून निर्माण होणारा धूम अस्फोटक किंवा अंजवलमधील करण्यासाठी पुरेशा उपाययोजना केलेल्या असल्यावेरीज कोणत्याही कारखान्यात, त्या संवंतावर, टाळीवर किंवा पात्रावर, उण्यात देण्याची प्रक्रिया अंतर्भूत असलेल्या वेल्डिंगच्या, पिलेने झाळण्याच्या (वेजिगच्या), झाळणीच्या (सॉल्डरिंगच्या) किंवा कांपण्याच्या (कटिगच्या) प्रक्रिया करता कामा नवेत, आणि असा कोणताही पदार्थ अशा कोणत्याही प्रक्रियेनंतर असे संयंत्र, टाळी किंवा पात्र यात, तो पेट घेण्यावर धोका उद्भवगार नाही इतके ते खंड होईपर्यंत जाऊ देता कामा नवे.

(५) राज्य शासन, नियमांहारे विहित करण्यात येतील, अशा शर्तीवर, कोणत्याही कारखान्यास किंवा कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यांना, या कलमाच्या सर्व किंवा कोणत्याही उपबंधापासून सूट देऊ शकेल.

आगीच्या प्रसंगी [३८. (१) प्रत्येक कारखान्यामध्ये आतील बाजूस व बाहेरील बाजूस आगोचा उद्रेक आणि सावधगिरी.

(क) आगीच्या प्रसंगी, सर्व व्यक्तीना बाहेर पडण्यास सुरक्षित साधनांची, आणि

(ख) आग विद्युविण्याकरिता आवश्यक साधनांची व सुविधांची, तरतूद करण्याकरिता व त्या सज्ज ठेवण्याकरिता, सर्व व्यवहार्य उपाययोजना करण्यात येतील.

(२) प्रत्येक कारखान्यातील सर्व कामगारांना आगीच्या प्रसंगी सुटका करून ध्यावदाच्या साधनांची माहिती आहे व अशा प्रसंगी अनुसरातयाच्या पद्धतीचे पुरेसे प्रगिक्षण द्याना देण्यात आले आहे याची खातरजमा करण्यासाठी परिणामकारक उपाय योजण्यात येतील.

(३) राज्य शासन, कोणत्याही कारखान्याच्या किंवा कारखान्याच्या वर्गाच्या किंवा कोणत्याही वर्णनाच्या कारखान्याच्या संबंधात, पोट-कलम (१) आणि (२) चे उपबंध अंमलात आणण्यासाठी उपाय योजण्यात भाग पाडणारे नियम कडू शकेल.

(४) खंड (क) च्या पोट-कलम (१) चा खंड (क) किंवा पोट-कलम (२) यामध्ये काहीही प्रतर्भूत असेले तरी, जर मुख्य निरीक्षकावे कारखान्यात चालणाऱ्या कामाचे स्वरूप, अशा कारखान्याचे बांधकाम, जीवितास किंवा सुरक्षिततेस संबंधात विशेष धोका, किंवा इतर कोणतीही परिस्थिती विचारात घेतल्यानंतर असे मत झाले की, पोट-कलम (१) चा खंड (क) किंवा पोट-कलम (२) याच्या प्रयोजनार्थ, कारखान्यात करण्यात आलेली व्यवस्था मग ती विहित केल्यानुसार असो वा नसो पुरेशी नाही, तर ती लेखी आदेशाद्वारे, त्यात विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा दिनांकांपूर्वी कारखान्यामध्ये, त्यास आवश्यक व रास्त बाटील अशा जादा उपायांची व्यवस्था करण्यात यावी, असे फर्मावू शकेल.]

सदोष भागांची ३९. कारखान्यातील कोणतीही इनारत किंवा इमारतीचा भाग किंवा रस्त्यांचा, यंत्रामधीचा तपशीलवारी किंवा संयंत्राचा कोणताही भाग हा, मानवी जीवितास किंवा सुरक्षिततेस धोका पोहोचेल अशा स्थितीत देण्यास किंवा असल्याचे निरीक्षकास दिसून आले तर, तो कारखान्याच्या [कार्यचालकावर किंवा व्यवस्थापकावर त्यांच्या मजबूतीची किंवा दोघावर] लेखी आदेश बजावून, विनिर्दिष्ट केलेल्या तारखेपूर्वी,—

चाचणी घेण्यास

फर्माविण्याचा
अधिकार

(क) अशी इमारत, रस्ते, यंत्रामधी, किंवा संयंत्र यांचा सुरक्षितपणे उपयोग करता येईल किंवा काय हे निश्चित करण्याताठी आवश्यक असतील अशी आरेखने, तपशीलवारी आणि इतर तपशील सादर करण्यास, किंवा

(ख) आदेशात विनिर्दिष्ट करण्यात येईल अशा रितीने चाचणी करून तिचा निष्कर्ष निरीक्षकास कळविण्यास,
—फर्मावू शकेल.

१. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम १९ द्वारे, मूळ कलमाएवजी समाविष्ट करण्यात आले (दिनांक १ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेहापासून.)

२. १९७६ चा अधिनियम ९४, कलम १८ द्वारे, “व्यवस्थापक” या शब्दाएवजी हे शब्द दाखल करण्यात आले.

४०. (१) कारखान्यातील कोणतीही इमारत किंवा इमारतीचा भाग किंवा रस्त्यांचा, यंत्र-इमारतीची व यंत्र-सामग्रीचा किंवा संयंत्राचा कोणताही भाग हा, मानवी जीवितास किंवा सुरक्षिततेस धोका पोहोचेल अशा सामग्रीची स्थितीत असल्याचे निरीक्षकास दिसून आले तर, त्यास या उपाययोजना करणे त्याच्या भते आवश्यक सुरक्षितता आहे त्या उपाययोजना विनिर्दिष्ट करणारा आणि अशा उपाययोजना विनिर्दिष्ट करण्यात आलेल्या तारखेपूर्वी अंमलात आणण्यारा फर्माविणारा लेखी आदेश कारखान्याच्या [कार्यालयाकावर किंवा व्यवस्थापकावर किंवा दोघांवर] बजावता येईल.

(२) कारखान्यातील कोणतीही इमारतीचा किंवा इमारतीच्या भागाचा किंवा रस्त्यांच्या, यंत्र-सामग्रीच्या किंवा संयंत्राच्या कोणतीही भागाचा उपयोग केल्यामुळे मानवी जीवितास किंवा सुरक्षिततेस निकटवर्ती धोका आहे असे जर निरीक्षकास दिसून आले तर, त्यास तो भाग यथोचितरीत्या ढुस्त करण्यात येईपर्यंत किंवा वदलण्यात येईपर्यंत त्याचा उपयोग करण्यास याचाई करणारा लेखी आदेश कारखान्याच्या व्यवस्थापकावर बजावता येईल.

[४०क. कारखान्यातील कोणतीही इमारतीचा किंवा इमारतीच्या भागाचा किंवा रस्त्यांच्या, यंत्र-सामग्रीच्या किंवा संयंत्राच्या कोणतीही भागाचा उपयोग केल्यामुळे मानवी जीवितास किंवा सुरक्षिततेस निकटवर्ती धोका आहे असे जर निरीक्षकास दिसून आले तर, त्यास तो भाग यथोचितरीत्या ढुस्त करण्यात येईपर्यंत किंवा वदलण्यात येईपर्यंत त्याचा उपयोग करण्यास याचाई करणारा लेखी आदेश कारखान्याच्या व्यवस्थापकावर बजावता येईल.

४०ख. (१) (एक) जेथे सर्वसाधारणपणे एक हजार किंवा त्याहून अधिक कामगार कामावर सुरक्षा अधिकारी, लाघव्यात येतात, किंवा

(दोन) ज्या निमिती प्रक्रियेमध्ये किंवा कामात, राज्य शासनाच्या भते, कारखान्यात कामावर लावलेल्या व्यक्तीना शारीरिक इजा पोहोचण्याचा, विषवाधा होण्याचा किंवा रोग होण्याचा धोका किंवा आरोग्यास इतर कोणताही धोका संभवतो अशी कोणतीही निमिती प्रक्रिया किंवा काम जेथे चालवण्यात येत असेल,

—अशा प्रत्येक कारखान्यात, राज्य शासनाने शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे, त्या अधिसूचनेत विनिर्दिष्ट करण्यात येतील इतक्या सुरक्षा अधिकाऱ्यांची नियुक्ती करण्यास फर्माविले तर, कार्यालयास तसे करावे लागेल.

[(२) सुरक्षा अधिकाऱ्यांची कर्तव्ये, अर्हता व सेवेच्या शर्ती राज्य शासन विहित करील अशा असतील.]

४१. राज्य शासनास, कोणतीही कारखान्यात किंवा कोणतीही वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या या प्रकरणास पूरक कारखान्यामध्ये कामावर लावलेल्या व्यक्तीना सुरक्षिततेची हजी देण्यासाठी, त्यास आवश्यक वाटतील म्हणून नियम अशा आणखी काही [साधनांची व उपाययोजनांची] व्यवस्था करण्यास भाग पाठण्याबाबत नियम करण्याचा अधिकार करता येतील.

प्रकरण चार क

धोक्याच्या प्रक्रियेशी संबंधित उपचर्य

४१ क. (१) राज्य शासन, धोक्याची प्रक्रिया अंतर्भूत असेलेल्या कारखान्याच्या प्रारंभिक स्थाना-स्थल मूल्यन साठी किंवा अशा कोणतीही कारखान्याच्या विलारासाठी परजातीली यागण्याकरिता केलेला अर्ज विचारात ठरवणाऱ्या विष्याबाबत सल्ला देण्याच्या प्रयोजनार्थ स्थलमूल्यन समिती नियुक्त करू शकेल व त्यात— समितीची स्थापना.

(क) राज्याचा मुख्य निरीक्षक, जो त्या लिहिलाचा अध्यक्ष असेल;

(ख) जल (प्रदुषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) अभियंत्र, १९७४ याच्या कलम ३ अन्वये केंद्र सरकारने नियुक्त केलेल्या केंद्रीय जल प्रदुषण प्रतिबंध व नियंत्रण मंडळाचा एक प्रतिनिधी;

१. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम १८ द्वारे, “व्यवस्थापकावर” या शब्दाएवजी हे शब्द दाखल करण्यात आले.

२. वरील अधिनियमाच्या कलम १९ द्वारे, कलम ४० नंतर ४०क व ४०ख ही कलमे समाविष्ट करण्यात आली.

३. वरील अधिनियमाच्या कलम २० द्वारे, “साधनांची” या शब्दाएवजी हे शब्द समाविष्ट करण्यात आले.

४. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम २० हारे, हे वकरण समाविष्ट करण्यात आले. (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून) (मात्र नवीन कलम ४०-व हे १ जून, १९८८ रोजी व तेव्हापासून अंमलात आले).

- (ग) वायू (प्रदुषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) अधिनियम, १९८१ याच्या कलम ३ मध्ये १९८१ चा १४. उसलेखिलेल्या केंद्रीय वायू प्रदुषण प्रतिबंध व नियंत्रण मंडळाचा प्रतिनिधी;
- (घ) जल (प्रदुषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) अधिनियम, १९७४ याच्या कलम ४ अन्वये १९७४ चा ६. नियुक्त केलेला राज्य मंडळाचा प्रतिनिधी;
- (ङ) वायू (प्रदुषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) अधिनियम, १९८१ याच्या कलम ५ मध्ये निवेशिलेल्या राज्य वायू प्रदुषण प्रतिबंध व नियंत्रण मंडळाचा प्रतिनिधी;
- (च) राज्याच्या पर्यावरण विभागाचा प्रतिनिधी;
- (च) भारत सरकारचा हवामान शास्त्रीय विभागाचा प्रतिनिधी;
- (ज) व्यावसायिक आरोग्याच्या थेवातील तज; आणि
- (झ) राज्य शासनाच्या नगररचना विभागाचा प्रतिनिधी;
- आणि राज्य शासनाने स्वीकृत केलेले पात्रपेक्षा अधिक नसतील असे पुढील अन्य सदस्य.
- (एक) कारखान्यामध्ये चालणाऱ्या धोक्यात्म्या प्रक्रियेचे विशेष ज्ञान असलेला शास्त्रज्ञ;
- (दोन) ज्ञाच्या अधिकारितेत कारखाना स्थापित आला आहे अशा स्थानिक प्राधिकारणाचा प्रतिनिधी;
- (तीन) राज्य शासनाला योग्य वाटतील अशा तीनपेक्षा अधिक नसतील इतक्या अन्य व्यक्ती.
- (२) धोक्याची प्रक्रिया अंतर्भूत असलेल्या कारखान्याच्या स्थापनेसाठी केलेल्या अर्जाची स्थळ मूल्यन समिती तपासणी करील आणि विहित नमुद्यातील असा अर्ज मिळाल्यापासून नववद दिवसांच्या कालावधीच्या आत राज्य शासनाकडे आपली शिफारस करील.
- (३) केंद्र सरकारच्या मालकीच्या किंवा नियंत्रणाखालील एखाद्या कारखान्याच्या संबंधातील प्रक्रिया असेल ते किंवा, केंद्र सरकारच्या मालकीच्या किंवा नियंत्रणाखालील एखाद्या महामंडळाच्या किंवा कंपनीच्या संबंधातील कोणतीही प्रक्रिया असेल तेच्हा केंद्र सरकारद्वारे त्या समितीचा सदस्य म्हणून नाम-निर्देशित केलेला प्रतिनिधी, राज्य शासन स्वीकृत करून घेईल.
- (४) धोक्याची प्रक्रिया अंतर्भूत असलेल्या कारखान्याच्या स्थापनेसाठी किंवा विस्तारासाठी अर्ज करणाऱ्या व्यक्तीकडून कोणतीही माहिती मागविण्याचा स्थळमूल्यन समितीला अधिकार असेल.
- (५) धोक्याची प्रक्रिया अंतर्भूत असलेल्या कारखान्याच्या स्थापनेसाठी किंवा विस्तारासाठी राज्य शासनाने अर्जास मान्यता दिली असेल तेथे अर्जदारास, जल (प्रदुषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम, १९७४ चा ६. १९७४ आणि वायू (प्रदुषण व नियंत्रण) अधिनियम, १९८१ अन्वये स्थापन झालेल्या केंद्रीय मंडळाची १९८१ चा १४. किंवा राज्य मंडळाची आणखी मंजूरी मिळविण्याची आवश्यकता असणार नाही.

कायंचालकाने ४१ ख. (१) धोक्याची प्रक्रिया अंतर्भूत असलेल्या अशा प्रत्येक कारखान्याचा कार्यचालक, माहिती उघड करणे विहित केलेल्या रीतीने, धोक्यासंबंधीची तसेच आरोग्यास असलेल्या धोक्यासंबंधीची सर्व माहिती, आणि सक्तीने असणे निमिती, परिवहन, साठवण व अन्य प्रक्रिया करताना, त्यातील सामग्री किंवा पदार्थ हाताळल्यामुळे किंवा त्यांच्या संपर्कात आल्याने उद्भवणाऱ्या अशा धोक्यावर मात करण्यासाठी करावयाच्या उपाययोजना कारखान्यात कामाला असलेल्या कामगारांना, मुळ निरीक्षकाला आणि ज्याच्या अधिकारितेत असा कारखाना असेल त्या स्थानिक प्राधिकरणाला व असपासच्या सर्वसाधारण जनतेला उघड करील.

(२) धोक्याची प्रक्रिया अंतर्भूत असलेल्या कारखान्याची नोंदणी करतेवेळी कायंचालक त्या कारखान्यात काम करणाऱ्या कर्मचाऱ्यांचे आरोग्य आणि सुरक्षितता यांच्या बाबतीतील धोरण तपशीलवार नमूद करील, आणि ते धोरण मुळ निरीक्षकास आणि स्थानिक प्राधिकरणास कळवील आणि त्यानंतर विहित करण्यात येईल एवढचा कालांतराने उक्त धारणात कोणतीही वदल केल्यास त्याबाबत मुळ निरीक्षकास आणि स्थानिक प्राधिकरणास कळवील.

(३) पोटकलम (१) अन्वये पुरविलेल्या माहितीमध्ये, टाकाऊ पदार्थाचे परिमाण, विशिष्ट वर्णन आणि इतर गुणधर्म यांची आणि त्यांची विलेक्षण लावण्याची रीत थांची अचूक माहिती समाविष्ट करील.

(४) मुळ निरीक्षकाच्या मान्यतेने प्रत्येक कायंचालक त्याच्या कारखान्याकरिता, स्थळनिहाय आणीवाणी योजना आणि अनर्थ निवारणाची तपशीलवार उपाययोजना तयार करील आणि अपघाताच्या प्रसंगी करावयाच्या धुरक्षा विषयक उपाययोजनेची त्या कारखान्यात नोकरीला असलेल्या कामगारांना आणि कारखान्याच्या आसपास राहील असलेल्या सामान्य जनतेला माहिती देईल.

(५) कारखान्याचा प्रत्येक कायंचालक,—

(क) कारखाना (विशेषान) अधिनियम, १९८७ याच्या प्रारंभी अशा कारखान्यात धोक्याच्या प्रक्रियेचे काम होत असेल तर अशा प्रारंभापासून तीस दिवसांच्या कालावधीत; आणि

(ख) अशा प्रारंभानंतर कोणत्याही वेळी तो कारखाना धोक्याच्या प्रक्रियेचे काम सुरु करणार असेल तर अशा प्रक्रियेच्या प्रारंभापासून तीस दिवसांच्या कालावधीच्या आत, विहित केलेल्या नमुद्यात व तसा रीतीने त्या प्रक्रियेचे स्वरूप आणि तपशील मुळ निरीक्षकाला कळवील.

(६) जेव्हा कारखान्याचा कोणताही कार्यचालक पोटकलम (५) च्या उपवंधाचे व्यतिक्रमण करील, तेव्हा पोटकलम (६) अन्वये अशा कारखान्याला दिले गेलेले लायकन, या अधिनियमाच्या उपवंधान्वये त्या कार्यचालकाला कोणतीही शास्ती देण्यात आली असली तरीही, रद्दबातल, ठरण्यास पाळ असेल.

(७) धोक्याची प्रक्रिया अंतर्भूत असलेल्या कारखान्याचा कार्यचालक, मुऱ्य निरीक्षकाच्या पूर्व-मान्यतेने, कारखान्याच्या आतील भागात, धोकावायक पदार्थ हाताळण्यासाठी, वापरण्यासाठी त्याचे परिवहन करण्यासाठी आणि साठवण करण्यासाठी आणि अशा पदार्थाची कारखान्याच्या बाहेर विलेवाट लावण्यासाठी, अनुसरावाचे उपाय ठरवून देईल आणि कामगारांमध्ये कारखान्याच्या सान्निध्यात राहत असलेल्या सामान्य जनतेमध्ये ते उपाय विहित केलेल्या रीतीने प्रभिद्ध करील.

४१ ग. कोणतीही धोक्याची प्रक्रिया अंतर्भूत असलेल्या कारखान्याचा प्रत्येक कार्यचालक, — धोक्याच्या

(क) कारखान्यातील जो कोणी कामगार, निर्माण करण्यात येणारे, साठवलेले, हाताळण्यात प्रक्रियेसंबंधात येणारे, किंवा परिवहन केले जाणारे कोणतेही रसायन, विधारी पदार्थ किंवा अन्य कोणताही कार्यचालकाची हानीकारक पदार्थ यांच्या सान्निध्यात येत असेल त्या कामगाराच्या आरोग्यविषयक नोंदी, किंवा विवक्षित प्रकरणपरत्वे, वैद्यकीय नोंदी अचूकणे ठेवील आणि अशा नोंदी, विहित करण्यात येतील अशा जबाबदारी शर्तीच्या अधीनतेने कामगारांना पाहण्यासाठी खुल्या असतील;

(ख) यांच्याकडे धोकादायक पदार्थ हाताळण्याची अहंता आणि अनुभव आहे आणि या कारखान्याच्या आत अशा हाताळणीच्या कामावर देखरेख करण्यास आणि कामाच्या जागी कामगारांच्या संरक्षणासाठी आवश्यक त्या सुविधा विहित केलेल्या रीतीने पुरविण्यास सक्षम आहेत, अशा व्यक्तीची नियुक्ती करील:

परतु, अशा नियुक्त केलेल्या व्यक्तीची अहंता आणि अनुभव याविषयी काही प्रश्न उद्भवल्यास मुऱ्य निरीक्षकाचा निर्णय अंतिम राहील;

(ग) प्रत्येक कामगाराच्या वैद्यकीय परीक्षेसाठी,—

(क) धोक्याचे पदार्थ हाताळण्याचे किंवा त्याच्याशी संबंधित प्रक्रिया करण्याचे काम त्या कामगाराकडे सोपविण्यापूर्वी, आणि

(ख) अशा कामावर तो असताना व असे काम करण्याचे वंद केल्यावर, बारा महिन्यांपेक्षा अधिक नसेल इतक्या कालांतराने व विहित करण्यात येईल अशा रीतीने तरतूद करील.

४१ घ. (१) धोक्याची प्रक्रिया जेथे चालते अशा कारखान्याच्या संबंधात असाधारण परिस्थिती चौकशी समिती उद्भवल्यास, केंद्र शासन, त्या कारखान्यात कामावर असलेल्या कामगारांच्या आरोग्याबाबत आणि सुरक्षा-नेमण्याची केंद्र बाबत विहित केलेल्या उपाययोजना किंवा मानके स्वीकारण्यात कोणतीही चूक किंवा हयग्रथ झाली शासनाची शक्ती, असल्यास किंवा अशा चुकीमुळे वा हयग्रथीमुळे बाधा पोचलेल्या किंवा पोचण्याची शक्ती असलेल्या सर्वसामान्य जनतेच्या आरोग्याबाबत आणि सुरक्षेबाबत विहित केलेल्या उपाययोजना किंवा मानके स्वीकारण्यात कोणतीही चूक किंवा हयग्रथ झाल्यास त्याची कारणे योधून काढण्याच्या दृष्टीने, आणि अशा कारखान्यात किंवा अन्यत तशा प्रकारची असाधारण परिस्थिती भविष्यात पुढी उद्भवू नये म्हणून प्रतिवध करण्याच्या दृष्टीने त्या कारखान्यात अनुसरण्यात येणाऱ्या आरोग्यविषयक व सुरक्षा-विषयक मानकांबाबत चौकशी करण्यासाठी चौकशी समिती नियुक्त करू शकेल.

(२) पोटकलम (१) अन्वये नियुक्त केलेल्या समितीमध्ये एक अध्यक्ष व दोन इतर सदस्य असतील आणि समितीचे विचारार्थ विषय आणि तिच्या सदस्यांचा पदावधी प्रसंगाच्या आवश्यकतेनुसार केंद्र शासनाकडून निर्धारित करण्यात येईल त्याप्रमाणे असेल.

(३) समितीची शिफारस सल्ल्याच्या स्वरूपाची असेल.

४१ ङ. (१) जेथे केंद्र शासनाची अशी खात्री झाली असेल की, धोक्याची प्रक्रिया किंवा धोक्या-आणीबाणीविषयक च्या प्रक्रियेच्या वर्गासंबंधात कोणतीही सुरक्षिततेची मानके विहित करण्यात आलेली नाहीत, किंवा जेथे मानके अशी मानके अपुरी आहेत, तेथे केंद्र शासन, कारखाना सल्लागार सेवा व कामगार संस्था महाराष्ट्रालक यांस किंवा धोक्याच्या प्रक्रियेबाबतच्या सुरक्षा विषयक मानकांसंबंधातील प्रकरणामध्ये तज्ज असणाऱ्या कोणत्याही संस्थेस, अशा धोक्याच्या प्रक्रियेसंबंधात, योग्य ती मानके अंमलात आणण्यासाठी आणीबाणी-विषयक मानके ठरवून देण्याचा निर्देश देऊ शकेल.

(२) पोटकलम (१) अन्वये ठरवून दिलेली आणीबाणीविषयक मानके, या अधिनियमाच्ये तयार केलेल्या नियमात अंतर्भूत केली जाईपर्यंत ती या अधिनियमाच्ये तयार केलेल्या नियमात जणु काही समाविष्ट असल्याप्रमाणे अंमलात आणण्याजोगी असतील व तशीच परिणामक असतील.

४१ च. (१) कोणत्याही कारखान्यातील निर्मिती प्रक्रियेसधील (मग ती धोक्याची असो किंवा रसायने आणि अन्य प्रकारची असो) रासायनिक पदार्थाच्या उद्भासनाची कमाल अनुज्ञेय मर्यादा दुसऱ्या अनुसूचीमध्ये विषारी पदार्थ यांच्या निर्देशिलेल्या मूल्याइतकी असेल.

उद्भासनाची
अनुज्ञेय मर्यादा.

(२) विज्ञान थेवानील कोणतीही तज्ज संस्था किंवा तज्ज व्यक्ती यांच्याकडून मिळालेले कोणतेही शास्त्रीय सिद्धान्त अंसाधात आणथाच्या प्रयोगनार्थ, केंद्र शासन, सासर्कारी राजपत्रातील अधिसूचनेवृत्ती, कोणत्याही वेळी, उक्त अनुसूचीमध्ये योग्य तो बदल करू शकेल.

शुद्धा व्यवस्थेमधील ४१ छ. (१) जेथे धोक्याची प्रतिया चाल असते, किंवा जेथे धोक्याचे पदार्थ वापरले किंवा कामगारांचा हाताळे जातात अशा प्रत्येक कारखान्यातील कार्यचालक, तेथील कामगारांचा ठिकाणी योग्य तो सुरक्षा सहभाग आणि आरोग्य राखण्याकरिता आणि व्यवस्थापन यांच्यात सहकाऱ्याची भावना वाढविण्यासाठी अणिं त्यासंदर्भात केलेल्या उपाययोजनांचा नियतकांलिक आढाऊ घेण्यासाठी कामगारांचे आणि व्यवस्थापनाचे समान संवेत प्रतिनिधी असलेली एक सुरक्षा समिती स्थापन करील:

परंतु, राज्य शासन, लेखी आदेशाद्वारे आणि नमूद करण्यात येतील अशा कारणांसाठी, कोणत्याही कारखान्याचा किंवा कारखान्याच्या वर्गाच्या कार्यचालकास अशी समिती स्थापन करण्यापासून सूट देऊ शकेल.

(२) सुरक्षा समितीची रचना, तिच्या सदस्यांचा कालावधी आणि त्यांचे अधिकार व कर्तव्य, विहित केल्याप्रमाणे असतील.

निकटवर्ती धोक्या- ४१ ज. (१) जेव्हा धोक्याच्या प्रक्रियेचे काम करणाऱ्या कोणत्याही कारखान्यान कामावर संवंधी इशारा असलेल्या कामगारांना वाजवीरीत्या अशी धास्ती वाटत असेल की, एखाद्या अपघातामुळे त्यांच्या देण्याचा जीवास आणि आरोग्यास निकटवर्ती काळात धोका निर्मिण होण्याची शक्यता आहे, तेव्हा ते ती गोष्ट, कामगारांचा कार्यचालकाच्या, एजंटांच्या किंवा कारखान्याची प्रभारी असलेल्या संबंधित प्रक्रियेची प्रत्यक्षपणे किंवा अधिकार सुरक्षा समितीमधील तिच्या प्रतिनिधीमार्फत प्रभारी असलेल्या इतर कोणत्याही व्यक्तीच्या निदर्शनास आणून देऊ शकतील आणि त्याचेव्ही ती गोष्ट निरीक्षकांच्या निदर्शनास आणून देऊ शकतील.

(२) कार्यचालक, एजंट, व्यवस्थापक किंवा कारखान्याची वा प्रक्रियेची प्रभारी व्यक्ती यांची जर असा निकटवर्ती धोका असल्याबद्दल खाली झाली तर त्यावाबत ताबडतोव उपाययोजनासक कारबाई करणे आणि केलेल्या कारबाईचा अहवाल तात्काळ जवळच्या निरीक्षकाकडे पाठविणे हे त्यांचे कर्तव्य असेल.

(३) जर कामगारांना धास्ती वाटत असल्याप्रमाणे कोणताही निकटवर्ती धोका असल्याबद्दल कार्यचालक, एजंट, व्यवस्थापक किंवा पोटकलम (२) मध्ये निर्देशिलेली प्रभारी व्यक्ती यांची खाली पटली नसली तरीमुद्दा, ते सदर प्रकरण तात्काळ जवळच्या निरीक्षकाकडे पाठवतील व असा निकटवर्ती धोका आहे किंवा कसे या प्रश्नावरील त्याचा निर्णय अंतिम असेल.]

प्रकरण पाच

कल्याण काढ्य

धुण्याच्या सोयी.

४२. (१) प्रत्येक कारखान्यात,—

- (क) तेथील कामगारांच्या उपयोगासाठी पुरेसा व योग्य प्रकारच्या धुण्याच्या सोयींची व्यवस्था केली पाहिजे व त्या नेहमी सुस्थितीत ठेवल्या पाहिजेत;
- (ख) पुरुष व स्त्री कामगारांच्या उपयोगासाठी स्वतंत्र व पुरेसा आडोसा असलेल्या जागेची व्यवस्था केली पाहिजे;
- (ग) अशा सोयी केलेल्या जागेत सोयीस्करपणे जाता आले पाहिजे व त्या जागा स्वच्छ ठेवल्या पाहिजेत.

(२) राज्य शासन, कोणत्याही कारखान्याच्या किंवा कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्गनाच्या कारखान्यांच्या किंवा कोणत्याही निर्मिती प्रक्रियेच्या संबंधात, धुण्याच्या पुरेसा व योग्य सोयीची मानके विहित करू शकेल.

कपडे ठेवण्यासाठी ४३. राज्य शासनास, कोणत्याही कारखान्याच्या किंवा कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्गनाच्या सुकविण्यासाठी कारखान्यांच्या संबंधात, कामाच्या वेळी न शाळाव्रताचे कपडे ठेवण्यासाठी व ओले कपडे सुकविण्यासाठी सोयी. योग्य जागाची व्यवस्था करण्यास भाग पाडण्यावाबत नियम करता येतील.

वसण्याच्या सोयी. ४४. (१) प्रत्येक कारखान्यात, ज्यांना उभे राहून काम करावे लागते अशा सर्व कामगारांसाठी, त्याच्या कामाच्या दरम्यान विश्रांतीची जी कोणतोही संधी मिळेल तिचा त्यांना फायदा घेता यावा म्हणून, वसण्यासाठी योग्य व्यवस्था केली पाहिजे व ती नोट राखली पाहिजे.

(२) कोणत्याही कारखान्यात, एखादा विशिष्ट निर्मिती प्रक्रियेत कामास लागलेले किंवा एखाद्या विशिष्ट क्रमात काम करणे कामगार आपले काम वसलेल्या स्थितीत कार्यक्रम रीतीने करू शकतील असे जर मुद्दा निरीक्षकाचे मत असेल तर, ती लेखी आदेशाद्वारे, अशा कारखान्याच्या कार्यचालकास अशा रीतीने कामास लागलेल्या किंवा काम करात असलेल्या सर्व कामगारांसाठी व्यवहार्य असेल अशी वसण्याची सोय विनिर्दिष्ट तारखेपूर्वी करण्यास फर्मावू शकेल.

(३) राज्य शासनास, शासकीय राजपत्रतील अधिसूचनेद्वारे, पोटकलम (१) वे उपबंध है एखाद्या विनिर्दिष्ट कारखान्यास किंवा एखाद्या वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यास किंवा एखाद्या विनिर्दिष्ट निर्मिती प्रक्रियेस लागू होणार नाहीत असे जाहीर करता येईल.

४५. (१) प्रत्येक कारखान्यात, सर्व कामाच्या वेळांत चटकन मिळू शकतील अशा विहित वस्तू प्रथमोपचाराची असलेल्या प्रथमोपचाराच्या पेट्या किंवा कपाटे पुरवली पाहिजेत व ती सुस्थितीत ठेवली पाहिजेत आणि साधने पुरवावयाच्या व राखावयाच्या अशा पेट्यांची किंवा कपाटाची संख्या, कारखान्यात सामान्यतः [कोणत्याही एका वेळी] कामावर लावण्यात आलेल्या दर दीडणे कामगारांसाठी किमान एक एकदी असावी.

[(२) प्रथमोपचाराकूऱ्या पेटीत किंवा कपाटात विहित वस्तूखेरीज इतर काहीही ठेवता कामा नये.

(३) प्रत्येक प्रथमोपचाराची पेटी किंवा कपाट है, [राज्य शासनाने सामान्यता दिलेले प्रथमोपचाराचे प्रभाणपत्र घेतलेल्या] व कारखान्याच्या कामाच्या वेळांत नेहमी चटकन भेटू शकेल अशा स्वतंत्र जबाबदार व्यक्तीच्या ताब्यात ठेवले पाहिजे.]

*[(४)] जेथे "[सामान्यतः] पांचपेक्षा अधिक कामगार [कामावर लावण्यात येतात] अशा प्रत्येक कारखान्यास, विहित केलेली साधनसामग्री ठेवलेल्या आणि विहित करण्यात येईल अशा वैद्यकीय व शुश्रूषा कम्तीचारी वर्गाच्या ताब्यात असलेल्या विहित आकाराच्या उपचार कक्षाची व्यवस्था केली पाहिजे व ती सुस्थितीत ठेवला पाहिजे. [आणि कारखान्याच्या कामाच्या वेळी या सोरी नेहमी चटकन उपलब्ध करून देण्यात आल्या पाहिजेत.]

४६. (१) राज्य शासनास, जेथे अडीच्येपेक्षा अधिक कामगार सामान्यतः कामावर लावण्यात आहारण्यूहे येतात अशा कोणत्याही विनिर्दिष्ट कारखान्यात कामगारांच्या उपयोगासाठी एका किंवा अनेक आहार-गृहांची व्यवस्था करण्यास व ती चालवण्यास कार्यचालकाला फर्मविणारे नियम करता येतील.

(२) पुर्ववर्ती अधिकाराच्या व्यापकतेला वाढा न येता अशा नियमांद्वारे पुढील गोष्टीसाठी उपबंध करता येतील,—

(क) कोणत्या तारखेपर्यंत अशा आहारण्यूहाची व्यवस्था केली पाहिजे;

(ख) आहारण्यूहाची रचना, जागा, फर्मिचर व इतर साधनसामग्री यांच्या बाबतीतील मानके;

(ग) त्या ठिकाणी खाण्यासाठी पुरवावयाचे खाद्यपदार्थ व त्याबद्दल आकारावयाचे दर;

(घ) आहारण्यूहासाठी व्यवस्थापन समिती स्थापन करणे आणि आहारण्यूहाच्या व्यवस्थापक वर्गीत कामगारांना प्रतिनिधित्व देणे;

*[(व्य) खाद्यपदार्थांची किमत ठरवताना जो खर्च हिशेबात घ्यायचा नसतो व जो नियोक्त्याला सोसावा लागतो अशा आहारण्यूह चालवावयाच्या व खचाच्या वाबी;]

(इ) विहित करण्यात येतील अशा शर्तीवर खंड (ग) अन्वये नियम करण्याचा अधिकार खुल्या निरीक्षकाला प्रदान करणे.

४७. (१) जेथे सामान्यतः दीडपेक्षा अधिक कामगार कामावर लावण्यात येतात अशा प्रत्येक निवासाच्या जागा, कारखान्यात, कामगारांच्या उपयोगासाठी पुरेशा व योग्य निवासाच्या जागांची किंवा विश्रांतीकक्षांची विश्रांतीकक्ष आणि जेथे कामगार घरू आणलेले जेवण घडू शकतील व पिण्याच्या पाण्याची सोरी असेल अशा सोरी-भोजनकक्ष स्कर भोजनकक्षांची व्यवस्था केली पाहिजे व ते सुस्थितीत ठेवले पाहिजेत.

परंतु, कलम ४६ च्या उपबंधानुसार चालवावयाचे कोणतेही आहारण्यूह्या पोटकलमाच्या आवश्यक वाबीचा एक भाग म्हणून समजण्यात येईल:

परंतु आणखी असे की, जेथे भोजनकक्ष असेल अशा कारखान्यात कोणत्याही कामगाराने कामाच्या कक्षात कोणतेही खाद्यपदार्थ खाता कामा नयेत.

(२) पोटकलम (१) अन्वये तरतुद करावयाच्या निवासाच्या जागा किंवा विश्रांतीकक्ष किंवा भोजनकक्ष यांत पुरेशा प्रकाश व खेळती हळा असली पाहिजे आणि ते थंड व स्वच्छ ठेवण्यात आले पाहिजेत.

१. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम ९ द्वारे, हा मजकूर समाविष्ट करण्यात आला.

२. वरील अधिनियमाच्या कलम ९ द्वारे, मूळ पोटकलम (२) ऐवजी ही पोटकलमे दाखल करण्यात आली.

३. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम २१(क) द्वारे, "प्रथमोपचारात प्रशिक्षित असलेल्या" या मजकुराऐवजी, हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

४. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम ९ द्वारे, पोटकलम (३) ला पोटकलम (४) अशा नवीन कमाक देण्यात आला.

५. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम २१ (ख) (एक) द्वारे, हा मजकूर समाविष्ट करण्यात आला.

६. वरील अधिनियमाच्या कलम २१ (ख) (दोन) द्वारे, हा मजकूर समाविष्ट करण्यात आला.

७. वरील अधिनियमाच्या कलम २२ द्वारे, खंड (घ) नंतर हा खंड समाविष्ट करण्यात आला.

(३) राज्य शासन,—

(क) या कलमान्वये त्यांची व्यवस्था करावयाची अशा निवाच्याच्या जागा, विश्रोतीक्षण आणि भोजनकक्ष यांची रचना, जागा, फक्तिचर व इतर साधनसामग्री यांचा दर्जा विहित करू शकेल;

(ख) शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे, कोणत्याही कारखान्याला किंवा कोणत्याही वर्गांच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यांना या कलमान्वया आवश्यक बाबीपासून सूट देऊ शकेल.

पाठ्याप्रे. ४८. (१) जेथे सामान्यतः [तीसपेक्षा] अधिक स्वीकारामगार कामावर लावण्यात येतात अशा प्रत्येक कारखान्यात, अशा स्थिरांच्या सहा वर्षांच्या आतील व्याच्या बालकांच्या उपयोगासाठी योग्य अशी एखादी खोली किंवा खोल्या पुरवल्या पाहिजेत व त्या सुस्थिरीत ठेवल्या पाहिजेत.

(२) अशा या खोल्यांत पुरेशा जागेची सोयी असली पाहिजे व त्यांनं पुरेशा प्रकाश व खेळती हवा असली पाहिजे, त्या स्वच्छ व आरोग्यदायक स्थिरीत ठेवल्या पाहिजेत आणि त्या बालके व अर्धके यांच्या मुगोपनाचे प्रशिक्षण वेतलेल्या स्निग्धांच्या ताड्यात असल्या पाहिजेत.

(३) राज्य शासनास पुढील प्रकारचे नियम करता येतील:—

(क) या कलमान्वये पुरवावयाच्या खोल्या कोठे असाव्यात ते आणि त्यांची रचना, जागा, फक्तिचर व इतर साधनसामग्री या संबंधात मानके विहित करणारे;

(ख) ज्या कारखान्यास हे कलम लागू असेल त्या कारखान्यात, स्वीकारामगारांच्या बालकांची काळजी घेण्यासाठी, त्यांचे कपडे धूण्याच्या व बदलण्याच्या सोयी धून, इतर आणखी सोयी पुरविणे आवश्यक करणारे;

(ग) कोणत्याही कारखान्यात अशा बालकांसाठी सोफत दूध किंवा अल्पोपाहार किंवा दोन्ही पुरवणे आवश्यक करणारे;

(घ) कोणत्याही कारखान्यात अशा बालकांच्या माता त्या बालकांना आवश्यक तितक्या काळांतरागणिक दूध पाज शकतील अशा सोयी उपलब्ध केल्या जाव्यात असे आवश्यक करणारे.

कल्याणकार्य

४९. (१) जेथे सामान्यतः पाचशे किंवा त्यापेक्षा अधिक कामगार कामावर लावण्यात येतात अधिकारी, अशा कोणत्याही कारखान्यात, कार्यालयालाई विहित करण्यात येतील इतके कल्याणकार्य अधिकारी नेमले पाहिजेत.

(२) राज्य शासनास, पोटकलम (१) अन्वये नेमलेल्या अधिकान्यांची कर्तव्ये, अर्हता व त्यांच्या सेवेच्या शर्ती विहित करता येतील.

या प्रकरणास पूरक म्हणून नियम करण्याचा अधिकार.

५०. राज्य शासनास पुढील प्रकारचे नियम करता येतील:—

(क) कोणत्याही कारखान्यास किंवा कोणत्याही वर्गांच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यांना या प्रकरणाच्या उपबंधांपैकी कोणत्याही उपबंधाचे पालन करण्यापासून सूट द्यावयाची झाली तर कामगारांच्या कल्याणासाठी विहित करण्यात येईल अशी पर्याप्ती व्यवस्था त्या कारखान्यानी केली पाहिजे अशा शर्तीवर तशी सूट देणारे;

(ख) कोणत्याही कारखान्यात किंवा कोणत्याही वर्गांच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यांत तेथे कामगार लावलेल्या कामगारांच्या प्रतिनिधींना कामगारांच्या कल्याणकार्य व्यवस्थेशी संलग्न करून घ्यावे असे आवश्यक करणारे.

प्रकरण सहा

प्रौढ व्यवस्थाचे कामाचे तास

आठवड्यांचे तास. ५१. कोणत्याही प्रौढ कामगारास कारखान्यात कोणत्याही आठवड्यात अठडेचाळीस तासाहून अधिक तास काम करावयास लावता येणार नाही किंवा तशी मुभा देता येणार नाही.

आठवडी मुट्ठ्या. ५२. (१) कोणत्याही प्रौढ कामगारास आठवड्याच्या पहिल्या दिवशी (त्याचा यात यापुढे 'उक्त दिवस' असा उल्लेख केला आहे) कारखान्यात काम करावयास लाववयाचे किंवा तशी मुभा यायची झाली तर,—

(क) त्यास उक्त दिवसाच्या लगतपूर्वीच्या किंवा लगतनंतरच्या तीन दिवसांपैकी एक संबंध दिवस सुटी मिळालेली आहे किंवा मिळणार आहे, आणि

(ख) कारखान्याच्या व्यवस्थापकाने, उक्त दिवस किंवा घंड (क) अन्वये द्यावयाची बदली सुटी यांपैकी जो आधीचा असेल त्या दिवसापूर्वी,—

(एक) त्या कामगाराला उक्त दिवशी काम करावयास लावण्याचा आपला उद्देश असल्याची आणि त्याएवजी द्यावयाच्या बदली सुटीसंबंधीची नोटीस निरीक्षकाच्या कार्यालयात दिलेली आहे, आणि

(दोन) त्या कारखान्यात तशा अर्थाची नोटीस लावलेली आहे,

—असे आल्याकिंवाच त्याला याप्रमाणे उक्त दिवशी काम करावयास लावता येणार नाही किंवा तजी मुभा देता येणार नाही :

परंतु, ज्यायोगे मध्ये सर्वधं दिवसाची सुटी न मिळता यागोपाठ दहा दिवसांहन अधिक दिवसांपर्यंत कोणत्याही कामगारास काम करावे लागेल असा कोणताही दिवश वडली सुटी म्हणून देता येणार नाही.

(२) पोटकलम (१) अन्वये दिलेल्या नोटीस ह्या, उक्त दिवस किंवा रद्द करावयाचा सुटीचा दिवस या बोहोंपकी जो आधीचा असेल त्या दिवसांतीची वेणाऱ्या दिवसांपेक्षा अधिक उशीरा होणार नाही अशा वेताने निरीक्षकाच्या कार्यालयात एक नोटीस देऊन आणि कारखान्यात एक नोटीस लावून रद्द करता येतील.

(३) जेव्हा पोटकलम (१) मधील उपबंधानसार कोणत्याही कामगाराने उक्त दिवशी काम केले असेल व त्या दिवसाच्या लगतातीच्या तीन दिवसांपेकी एका दिवशी त्यास सुटी मिळाली असेल तेव्हा, तो उक्त दिवस त्याचे आठवड्याचे कामाचे तास मोजण्यास्या प्रयोजनासाठी मार्गील आठवड्यात समाविष्ट करावा लागेल.

५३. (१) या अधिनियमाच्या उपबंधांच्ये एखाद्या कारखान्याला किंवा त्या कारखान्यातील भरपाई सुटधा, कामगाराना कलम ५२ च्या उपबंधांपासून सूट देणारा आदेश दिल्यामुळे किंवा नियम केल्यामुळे, जर त्या कलमाच्या पोटकलम (१) अन्वये ज्यांसाठी उपबंध करण्यात आला आहे अशा आठवडी सुटधांपकी कोणत्याही सुटधाना एखाद्या कामगारास मुकाबे लागले तर, अशा रीतीने त्याचे सुटीचे जितके दिवस फुकट गेले असतील तितके भरपाई सुटीचे दिवस, या महिन्यात त्यास सुटधा देय होत्या त्या महिन्यात किंवा त्या महिन्याच्या लगतनंतरच्या दोन महिन्यांत त्यास द्यावे लागतील.

(२) ज्यांच्यासाठी पोटकलम (१) मध्ये उपबंध केलेला आहे अशा सुटधा कशा रीतीने देण्यात याव्यात ते राज्य शासनाला विहित करता येईल.

५४. कलम ५१ च्या उपबंधांच्या अधीनतेने, कोणत्याही प्रौढ कामगारास कारखान्यात कोणत्याही दररोजचे कामाचे दिवशी नक्त तासांहन अधिक तास काम करावयास लावता येणार नाही किंवा तशी मुभा देता येणार नाही : तास.

[परंतु, मुख्य निरीक्षकाच्या पूर्वमान्यतेच्या अधीनतेने, या कलमात विनिर्दिष्ट केलेले दररोजचे कामाचे जास्तीत जास्त तास पाळी बदलण्याच्या दृष्टीने सोयीचे व्हावे म्हणून वाढविता येतील.]

५५. [(१) प्रत्येक दिवशी कारखान्यात प्रौढ कामगारांच्या [कामाचे अवधी] अशा रीतीने विश्रांतीसाठी ठरविण्यात यावेत की, कोणताही अवधी पाच तासांपेक्षा जास्त अमणार नाही आणि कोणत्याही कामगारास मध्यंतरे, निवान अर्धा तास तरी विश्रांतीचे मध्यंतर मिळाल्यावाचून पाच तासांहन अधिक वेळ काम करावे लागणार नाही.

[(२) राज्य शासन किंवा राज्य शासनाच्या नियंत्रणाच्या अधीनतेने मुख्य निरीक्षक, लेखी आदेशांदारे व त्यात विनिर्दिष्ट केलेल्या कारणांसाठी कोणत्याही कारखान्यास पोटकलम (१) च्या उपबंधांपासून सूट देऊ शकेल; —मात्र, एखाद्या कामगाराने मध्यंतर न घेता करावयाच्या कामाचे एकूण तास सहायेक्षा अधिक होऊ नयेत.]

५६. कारखान्यातील प्रौढ कामगारांच्या कामाचे अवधी अशा त-हेते योजले जावेत की, कलम कार्यकाल विस्तार ५५ खालील त्याच्या विश्रांतीच्या मध्यंतरासह त्यांचा विस्तार कोणत्याही दिवशी साडेदहा तासांहन अधिक होणार नाही :

परंतु, मुख्य निरीक्षकास, कारण लेखी विनिर्दिष्ट करून त्यासाठी [कार्यकाल विस्तार बारा तासा-पर्यंत] वाढविता येईल.

५७. कारखान्यातील एखादा कामगार मध्यरात्रीनंतरही बालू गाहणाऱ्या पाळीवर काम करीत रात्रपाळथा. असेल तर,—

(क) कलमे ५२ व ५३ यांच्या प्रयोजनांसाठी, त्या कामगारांच्या बाबतीत, एका संपूर्ण दिवसाची सुटी याचा अर्थ, त्याची पाळी संपेल त्या वेळेपासून सुरु होणारा लागेपाठ चौकीस तासांचा अवधी, असा होईल;

१. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम १० द्वारे, हा मजकूर जादा दाखल करण्यात आला.

२. वरील अधिनियमाच्या कलम ११ द्वारे, कलम ५५ ला त्या कलमाचे पोटकलम (१) असा नवीन क्रमांक देण्यात आला.

३. १९४९ चा अधिनियम ४०, कलम ३ व असूसूची दोन यांदारे, “अवधी” या अम्बदेवजी हे शब्द दाखल करण्यात आले.

४. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम ११ द्वारे, हे पोटकलम जादा दाखल करण्यात आले.

५. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम २४ द्वारे, “कार्यकाल विस्तार बारा तास इतका” या मजकूराएवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

(ख) त्याच्या बाबतीत पुढील दिवस म्हणजे अशी पाळी संपेल त्या वेळेपासून सुरु होणारा चौबीस तासांचा अवधी, असे समजायात येईल आणि मध्यरात्रीनंतर त्याने जितके तास काम केले असेल तितके तास आधीच्या दिवसात मोजायात येतील.

परस्परव्यापी ५८. (१) कोणत्याही कारखान्यात, कामगारांच्या एकाहून अधिक टप्पागटास एकाच वेळी एकाच पाळीस मनाई प्रकारचे काम कामगारांना करावे लागेल अशा पाळी पद्धतीने काम चालविता येणार नाही.

[(२) राज्य शासन किंवा राज्य शासनाच्या नियंत्रणाच्या अधीनतेने सुख्य निरीक्षक, लेखी आदेशाद्वारे व त्यात विनिर्दिष्ट केलेल्या कारणाकरिता, त्यास इष्ट वाटतील अशा शर्तीवर, कोणत्याही कारखान्यास किंवा कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यांस किंवा कारखान्यातील कोणत्याही खात्यास किंवा उप शाखेस किंवा त्यातील कोणत्याही प्रवर्गाच्या किंवा प्रकारच्या कामगारांस पोटकलम (१) च्या उपबंधांपासून सूट देऊ शकेल.]

अतिकालिक कामा- ५९. (१) जेव्हा कोणत्याही कारखान्यात कामगाराला कोणत्याही दिवशी नऊ तासांपेक्षा अधिक बद्दल जादा वेतन तास किंवा कोणत्याही आठवड्यात अळूचाळीस तासांहून अधिक तास काम करावे लागेल तेव्हा, त्यास अतिकालिक कामाबद्दल त्याच्या सामान्य वेतन दराच्या दुप्पट दराने वेतन मिळण्याचा हक्क असेल.

[(२) पोटकलम (१) च्या प्रयोजनांकरिता "सामान्य वेतन दर" याचा अर्थ, मूळ वेतन अधिक कामगाराला अन्नधान्य व इतर वस्तू सवलतीच्या दराने विकल्पामुळे त्याला उपार्जित होणाऱ्या फायद्याचे रोख सममूल्य धरून, कामगारांना त्या त्या वेळी जे भर्ते मिळण्याचा हक्क असेल ते भर्ते, असा होतो; परंतु, त्यात बोनसचा आणि अतिकालिक कामाबद्दलच्या वेतनाचा समावेश होत नाही.

(३) एद्वाद्या कारखान्यातील कोणत्याही कामगाराना कामावारी दराच्या तन्त्रावर वेतन देण्यात येत असेल तेव्हा, ज्यावेळी अतिकालिक काम करण्यात आले होते त्या कॅलेंडर महिन्याच्या लगतपूर्वीच्या महिन्यामध्ये ज्या दिवशी कामगारांनी तेच किंवा तसेच काम प्रत्यक्षात पार पाडले असेल त्या दिवसांच्या त्याच्या पूर्ण वेळ कमाईच्या दिनिक सरासरीशी वेळेवारी दर हा सममूल्य असल्याचे मानायात येईल आणि असे वेळेवारी दर हे त्या कामगारांचे सामान्य वेतन दर असल्याचे मानायात येईल :

परंतु, ज्याने निकटपूर्वीच्या कॅलेंडर महिन्यात तसेच किंवा तशा प्रकारचे काम केले नसेल अशा कामगाराच्या बाबतीत, वेळेवारी दर हा ज्या आठवड्यात अतिकालिक काम करण्यात आले त्या आठवड्यात त्याने प्रत्यक्षात जितके दिवस काम केले असेल तितक्या दिवसांच्या त्याच्या कमाईच्या दिनिक सरासरीशी सममूल्य असल्याचे मानले जाईल.

स्पष्टीकरण.—या पोटकलमाच्या प्रयोजनांसाठी, ज्या दिवशी कामगाराने प्रत्यक्षात काम केले त्या दिवसांच्या कमाईची संगणना करताना, कामगाराला अन्नधान्य व इतर वस्तू सवलतीच्या दराने विकल्पामुळे त्याला उपार्जित होणाऱ्या फायद्याचे सममूल्य धरून, कामगारास त्या त्या वेळी जे भर्ते मिळण्याचा हक्क असेल ते भर्ते समाविष्ट करावे लागतील परंतु त्यात कोणत्याही बोनसचा किंवा ज्या कालावधीच्या संदर्भात कमाईची संगणना करण्यात येत असेल त्या कालावधीसाठी प्रदेश असलेल्या अतिकालिक कामाबद्दलच्या वेतनाचा समावेश होणार नाही.]

[(४) कामगाराला अन्नधान्य व इतर वस्तू सवलतीच्या दराने विकल्पामुळे त्याला उपार्जित होणाऱ्या फायद्याचे रोख सममूल्य हे, जेव्हा जेव्हा विहित करण्यात येईल तेव्हा तेव्हा एका प्रमाण कुटुंबास जास्तीत जास्त जितके अन्नधान्य व इतर वस्तू अनुज्ञेय असतील तितक्या कमाल मर्यादिच्या आधारे संगणित केले जाईल.

स्पष्टीकरण१.—"प्रमाण कुटुंब" याचा अर्थ, कामगार, त्याचा किंवा तिचा विवाहसाथी आणि चौदा वर्षांखालील वयाची दोन मुळे मिळून एकूण तीन प्रौढ उपभोग युनिटांचे बनलेले कुटुंब, असा होतो.

स्पष्टीकरण२.—"प्रौढ उपभोग युनिट" याचा अर्थ, चौदा वर्षांवरील वयाच्या पुरुषास लागणारे उपभोग युनिट, असा होतो, आणि चौदा वर्षांवरील वयाच्या स्त्रीसाठी आणि चौदा वर्षांखालील वयाच्या मुलासाठी लागणारे उपभोग युनिट हे प्रौढ उपभोग युनिटाच्या अनुक्रमे ८ व ६ या दरांनी परिणित केले जाईल.

१. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम १२ द्वारे, मूळ पोटकलम (२) ऐवजी हे पोटकलम दाखल करण्यात आले.

२. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम २५ द्वारे, पोटकलमे (२) व (३) ऐवजी ही पोटकलमे दाखल करण्यात आली.

३. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम १३ द्वारे, पोटकलम (४) ऐवजी ही पोटकलमे दाखल करण्यात आली.

(५) राज्य शासन,—

- (क) कामगाराला अवधीन्य व इतर वस्तु सवलतोच्चा दराने विकल्पाभुले त्याला उपार्जित होणाऱ्या कायद्याचे रोख सममूल्य कामा रीतीने संगणित करावे; आणि
- (ख) या कलमाच्या उपबंधांचे पालन करण्याच्या प्रयोजनासाठी कारखान्याभव्ये कोणत्या नोंदवह्या गाखाव्या;
- ते विहित करणारे नियम करू शकेल.]

६०. ज्या कोणत्याही दिवशी एखादा प्रौढ कामगार कोणत्याही कारखान्यात आधीच काम करीत दोन ठिकाणी कामास असेल, त्यास त्याच दिवशी इतर कोणत्याही कारखान्यात काम करावयास लावता येणार नाही किंवा लावण्यावर निर्बंध तशी मुधा देता येणार नाही,—मात्र, विहित करण्यात येईल अशी परिस्थिती याला अपवाद असेल.

६१. (१) प्रत्येक दिवशी कोणकोणत्या अवधीमध्ये प्रौढ कामगारांना काम करावे लागेल ते प्रौढ कामगारांकरिता स्पष्टपणे दर्शविणारी, प्रौढ कामगारांच्या कामाच्या अवधींबाबतची नोटीस, कलम १०८, पोटकलम (२) कामाच्या अवधीं-मधील उपबंधांनुसार प्रत्येक कारखान्यात लावावी लागेल व ती बिनचूक ठेवावी लागेल.

बाबतची नोटीस.

(२) पोटकलम (१) अन्वये आवश्यक असलेल्या नोटिशीत दर्शवावयाचे अवधी या कलमातील पुढील उपबंधांनुसार आगाऊ निश्चित करावे लागतील आणि त्या अवधींत कामगारांना काम करावे लागल्यास, तशा कामामुळे कलमे ५१, ५२, ५४, [५५, ५६ व ५८] यांतील उपबंधांपैकी कोणत्याही उपबंधांचे व्यतिक्रमण होणार नाही अशा प्रकारचे ते असावे लागतील.

(३) कारखान्यातील सर्व प्रौढ कामगारांना सारख्याच अवधीमध्ये काम करावे लागणार असेल तेथे, कारखान्याच्या व्यवस्थापकाला ते अवधी अशा कामगारांच्या वाबतीत सरसकट ठरवावे लागतील.

(४) कारखान्यातील सर्व प्रौढ कामगारांना सारख्याच अवधीमध्ये काम करावे लागणार नसेल तेथे। कारखान्याच्या व्यवस्थापकाला त्यांच्या कामाच्या स्वरूपानुसार त्यांचे गट करून वर्गीकरण करावे लागेल आणि प्रत्येक गटातील कामगारांची संख्या दरवावी लागेल.

(५) ज्या ज्या गटाला पाळी पद्धतीने काम करावे लागत नाही, अशा प्रत्येक गटासाठी कारखान्याच्या व्यवस्थापकाला त्या गटास केव्हा केव्हा काम करावे लागणार असेल त्या वेळा ठरवाव्या लागतील.

(६) कोणत्याही गटास पाळी पद्धतीने काम करावे लागणार असेल, आणि त्याचे टप्पागट (रिले) आगाऊ ठरविलेल्या नियतकालिक पाळीबदलास अधीन राहणार नसतील तेथे, कारखान्याच्या व्यवस्थापकाला कोणकोणत्या अवधीत त्या गटाच्या प्रत्येक टप्पागटास काम करावे लागेल ते ठरवावे लागेल.

(७) कोणत्याही गटास पाळी पद्धतीने काम करावयाचे असेल, आणि त्याचे टप्पागट आगाऊ ठरविलेल्या नियतकालिक पाळीबदलास अधीन राहावयाचे असतील तेथे, कारखान्याच्या व्यवस्थापकाला अशा प्रकारे पाळीयोजना तयार करावी लागेल की जेणेकरून कोणत्याही दिवशी कोणत्याही टप्पागटाला कोणकोणत्या अवधीमध्ये काम करावे लागणार आणि त्या दिवशी कोणत्या वेळी कोणता टप्पागट काम करणार आहे हे कळू शकेल.

(८) राज्य शासनास, पोटकलम (१) अन्वये आवश्यक असलेल्या नोटिशीचे नमुने आणि ती कशा रीतीने डेवण्यात आली पाहिजे ते विहित करता येईल.

(९) या अधिनियमाच्या प्रारंभानंतर काम सुरू करणाऱ्या कारखान्याच्या वाबतीत पोटकलम (१) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या नोटिशीच्या दोन प्रती, ज्या दिवशी कारखान्यात काम सुरू करण्यात येणार असेल त्या दिवसपूर्वी निरीक्षकांडे पाठवाव्या लागतील.

(१०) कोणत्याही कारखान्यातील कामाच्या पद्धतीत जेणेकरून पोटकलम (१) मध्ये उल्लेख केलेल्या नोटिशीत बदल करणे आवश्यक होईल अशा तळ्हेचा कोणताही बदल करण्याचा विचार असल्यास बदल करण्यापूर्वी त्यासबधीच्या दोन प्रती निरीक्षकास पाठवून ते कळवावे लागेल आणि माझील बदलाच्या तारखेपासून एक आठवडा उलटून जाईपैरंत निरीक्षकाच्या पूर्वमंजुरीशिवाय असा कोणताही बदल करता येणार नाही.

६२. (१) प्रत्येक कारखान्याच्या व्यवस्थापकाला प्रौढ कामगारांची एक नोंदवही राखावी लागेल प्रौढ कामगारांची व ती कामाच्या वेळेत किंवा कारखान्यात कोणतेही काम चालू असेल तेव्हा सर्व वेळी निरीक्षकाला नोंदवही. उपलब्ध झाली पाहिजे आणि तीत पुढील गोष्टी दर्शविल्या पाहिजेत:—

- (क) कारखान्यातील प्रत्येक प्रौढ कामगाराचे नाव;
- (ख) त्याच्या कामाचे स्वरूप;
- (ग) त्याचा समावेश असेल असा कोणताही गट असल्यास, तो गट;

१. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम १४ द्वारे, “५५ व ५६” या मजकुराएवजी हा मजकुर बाखल करण्यात आला.

(ब) त्याचा गट पाली पद्धतीने काम करणीत असेल तेव्हा, त्याल नेमून देण्यात आलेला उपपागट;

(इ) विहित करण्यात येईल असा इतर तपशील:

परंतु, कारखान्याच्या नित्याच्या कामाचा भाग म्हणून राखण्यात वेणाच्या कोणत्याही हजेरीपक्का-वरून किंवा नोंदवहीवरून कारखान्यातील कोणत्याही किंवा सर्व कामगारांचावत या कलमाखाली आवश्यक असलेला तपशील मिळ शकतो असे निरीक्षकांचे मत असेल तर, तो लेखी आवेसाद्वारे असे हजेरीपक्का किंवा अशी नोंदवही तेवढ्या मर्यादिपर्यंत त्या कारखान्यातील प्रौढ कामगारांच्या नोंदवहीएवजी राखण्यात याची अशी नोंदवही म्हणून समजाय्यात याची असा निदेश देऊ शकेल.

[(१क) कोणत्याही प्रौढ कामगारांच्या नावाची व इतर तपशीलाची नोंद प्रौढ कामगारांच्या नोंदवहीत करण्यात आल्याएवजी, त्याला कोणत्याही कारखान्यात काम करावधास लावता येणार नाही किंवा तशी मुभा देता येणार नाही.]

(२) राज्य शासनास, प्रौढ कामगारांच्या नोंदवहीचा नमूना, ती कशा रीतीने ठेवली पाहिजे ती रीत आणि किंती मुदतीपर्यंत ती जपून ठेवली पाहिजे ती मुदत या गोष्टी विहित करतां येतील.

कामाचे तास हे, कलम ६३. कोणत्याही कारखान्यात कोणत्याही प्रौढ कामगारास, प्रौढ कामगारांसाठी कामाच्या ६१ खालील नोटीम अवधींसंबंधी त्या कारखान्यात लावलेली नोटीस आणि कारखान्यातील प्रौढ कामगारांच्या नोंदवहीत त्याच्या व कलम ६२ खालील नावासमोर आगाऊ करण्यात आलेल्या नोंदी यास अनुसून असेल ते खेरीजकरून एरव्ही काम करावधास नोंदवही या दोहोशी लावता येणार नाही किंवा तशी मुभा देता येणार नाही.

अनुरूप असणे.

सूट देण्यावावत नियम ६४. (१) राज्य शासनास, एखादा कारखान्यात कोणत्या व्यक्ती पर्यवेक्षी किंवा व्यवस्थापकीय करण्याचा अधिकार पदे धारण करीत आहेत किंवा गोपनीय स्वरूपाचे काम करण्याच्या पदावर नेमलेल्या आहेत असे समजावे, ते ठरवणारे [किंवा मुख्य निरीक्षकाच्या मते अशा नियमाद्वारे व्याख्या करण्यात आलेल्या व्यक्ती खेरीज-करून अन्य कौणतीही व्यक्ती कारखान्यात पर्यवेक्षी किंवा व्यवस्थापकीय पदे धारण करीत असेल किंवा गोपनीय स्वरूपाचे काम करण्याच्या पदावर नेमलेली असेल तर, अशी व्यक्ती असे पद धारण करणारी किंवा अशा रीतीने नेमलेली व्यक्ती म्हणून घोषित करण्याचे अधिकार मुख्य निरीक्षकाला प्रदान करणारे] नियम करता येतील आणि कलम ६६, पोटकलम (१), खंड (ब) चे उपबंध आणि त्या पोटकलमाच्या परंतुकाचे उपबंध खेरीजकरून, या प्रकरणाचे इतर उपबंध, अशा रीतीने व्याख्या केलेल्या [किंवा घोषित केलेल्या] कोणत्याही व्यक्तीस लागू असणार नाहीत :

[परंतु, अशा रीतीने व्याख्या करण्यात आलेल्या किंवा घोषित करण्यात आलेल्या व्यक्तीचा सामान्य वेतन दर [वेळोवेळी सुधारण्यात आल्याप्रमाणेच्या वेतन प्रदान अधिनियम, १९३६ ह्याच्या कलम १ पोटकलम ६ ह्यात विनिदिष्ट केलेल्या वेतन स्पर्धिपेक्षा अधिक नसेल.] त्या वावतीत, अशी व्यक्ती कलम ५९ खालील अतिकालिक कामाच्या संबंधातील जादा वेतनास हक्कदार असेल.]

(२) राज्य शासनास, कारखान्यातील प्रौढ कामगारांसाठी नियम करून, अशा नियमाद्वारे विहित करण्यात येईल तेथवर व अशा विहित शर्तीच्या अधीनतेने, पुढीलप्रमाणे सूट देण्याचा उपबंध करता येईल —

(क) निकटीच्या दुरुस्त्या करण्याच्या कामावर लावलेल्या कामगारांना कलमे ५१, ५२, ५४, ५५ व ५६ च्या उपबंधापासून ;

(ख) जे कोणतेही पूर्वतयारीचे किंवा पूरक स्वरूपाचे काम, कारखान्याच्या सर्वसाधारण कामाकरिता नेमून विलेल्या सर्वांतीच्या वाहेर जाऊन करणे अपरिहार्य असेल त्या कामावर लावलेल्या कामगारांना, कलमे ५१, ५४, ५५ व ५६ च्या उपबंधापासून ;

(ग) जे काम अपरिहार्यपणे इतके वारंवार खडीत होणारे असेल की, कामावर असताना ज्या मध्यंतरामध्ये कामगार काम करीत नाहीत ती मध्यंतरे कलम ५५ अन्वये अगर तदनुसार आवश्यक असलेल्या विश्रांतीच्या मध्यंतरग्रहन सामान्यतः अधिक असतील, अशा कामावर लावलेल्या कामगारांना कलमे ५१, ५४, ५५ व ५६ च्या उपबंधापासून ;

(घ) जे काम तांत्रिक कारणासाठी ** * * * सतत चालू ठेवलेच पाहिजे अशा कोणत्याही कामावर लावलेल्या कामगारांना, कलमे ५१, ५२, ५४, ५५ व ५६ च्या उपबंधापासून ;

१. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम २६ द्वारे, हे पोटकलम जादा दाखल करण्यात आले.

२. वरील अधिनियमाच्या कलम २७ (क) (एक) द्वारे, हा मजकूर समाविष्ट करण्यात आला.

३. वरील अधिनियमाच्या कलम २७ (क) (दोन) द्वारे, हा मजकूर समाविष्ट करण्यात आला.

४. वरील अधिनियमाच्या कलम २७ (क) (तीन) द्वारे, हे परंतुक समाविष्ट करण्यात आले.

५. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम २१ द्वारे, मुळ मजकूराएवजी समाविष्ट करण्यात आला

(१ डिसेंबर, १९८३ रोजी व तेव्हापासून).

६. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम १५ द्वारे, "दिवसभर" हा मजकूर वगळण्यात आला.

(इ) जे जिनस दररोज वनवये पाहिजेत किंवा पुरविले पाहिजेत असे अस्यावश्यक जिन्स तयार करण्याच्या किंवा पुरविण्याच्या कामावर लावलेल्या कामगारांना [कलम ५१ व कलम ५२ च्या] उपबंधांपासून;

(च) जी निसिती प्रकिंया उराविक हंगाम वेरीजकरून इतर वेळी करता येणे शक्य नाही अशी प्रकिंया करण्याच्या कामावर लावलेल्या कामगारांना, [कलम ५१, कलम ५२ व कलम ५४ च्या] उपबंधांपासून;

(छ) निसर्गाच्या लहरीवर अवलंबून असणाऱ्या वेळीवेळी इतर वेळी जी निसिती प्रकिंया करता येणे शक्य नसेल अशी प्रकिंया करण्याच्या कामावर लावलेल्या कामगारांना, कलम ५२ व ५५ च्या उपबंधांपासून;

(ज) ईंजिनधरे किंवा बायपगृहे यांमध्ये काम करण्याच्या किंवा गक्तिमंवळाचे किंवा पारेषण पंत्रसामग्रीचे काम पाहण्याच्या कामावर लावलेल्या कामगारांना, [कलम ५१ व कलम ५२ च्या] उपबंधांपासून;

[(झ) वृत्तपत्रे ठापण्याच्या कामावर लावलेल्या ज्या कामगारांना यंत्रामग्री वंद पडल्यापुढे कामाशिवाय वमून राहावे लागत असेल अशा कामगारांना कलमे ५१, ५४ व ५६ च्या उपबंधांपासून];

१८६७ चा २५.

स्पष्टीकरण.—या खंडातील “वृत्तपत्र” या संजेळा मुद्रण व पुस्तक-नोंदणी अधिनियम, १८६७ यात नेमून दिल्याप्रमाणे तोच अर्थ आहे;

(अ) रेल्वेच्या वाधिणीमध्ये [किंवा लॉन्यांमध्ये किंवा मालभोटारींमध्ये माल चढवण्याच्या किंवा त्यातून माल उतरवण्याच्या कामावर लावलेल्या कामगारांना, कलमे ५१, ५२, ५४, ५५ व ५६ च्या उपबंधांपासून];

[(इ) राज्य शासनाने शासकीय राजपत्रात राष्ट्रीय महत्वाचे काम म्हणून अधिसूचित केलेल्या कोणत्याही कामावर लावलेल्या कामगारांना, कलमे ५१, ५२, ५४, ५५ किंवा ५६ च्या उपबंधांपासून].

(३) कोणतीही सूट देण्याचा उपबंध करण्याकरिता पोटकलम (२) अन्वये केलेल्या नियमांत, कलम ६१ च्या उपबंधांपासून जी कोणतीही आनुषंगिक सूट देणे राज्य शासनास इष्ट वाटेल अशी सूट ते ठरवील अशा शर्तीवर देण्याबदलही उपबंध करता येईल.

[(४) ह्या कलमान्वये नियम करताना, राज्य शासनास, पोटकलम (२), खंड (क) खालील सूट देण्याची बाब खेरीजकरून एरबी, अतिकालिक कामाने तास धरून, कामाच्या खालील मर्यादा अधिक वाढविता येणार नाहीत, म्हणजे—

(एक) कोणत्याही दिवाणी कामाचे एकूण तास वहा तासपेक्षा अधिक असता कामा नयेत;

(दोन) विशंतीची मध्यंतरे धरून कर्यकालविस्तार कोणत्याही एका दिवाणी वारा तासपेक्षा अधिक असता कामा नये :

परंतु, राज्य शासनास, पोटकलम (२), खंड (घ) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या कामगारांच्या कोणत्याही किंवा सर्व प्रवर्गांच्या संवधात, प्रयाद्या पाळी कामगारास, पुढील पाळीतील जो कामगार कामावर आला नसेल त्याच्या गैरहजेरीत, पुढील संपूर्ण पाळीचे किंवा तिच्या भागाचे काम करणे शक्य व्हावे, म्हणून खंड (एक) व खंड (दोन) अन्वये लादण्यात आलेले निर्वंद्र कोणत्या परिस्थितीत व कोणत्या शर्तीच्या अधीनतेने, लागू होणार नाहीत ते विहित करण्यासाठी नियम करता येतील;

[(तीन) आठवड्यातील अतिकालिक कामासुद्धा कामाचे एकूण आठ तास साठ तासपेक्षा अधिक असता कामा नयेत];

१. १९७६ चा अधिनियम ११, कलम २७ (ख) (एक) द्वारे, “कलम ५२” या मजकुराएवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

२. वरील अधिनियमाच्या कलम २७ (ख) (दोन) द्वारे, “कलम ५२” या मजकुराएवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

३. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम ११ द्वारे, हा मजकूर जादा दाखल करण्यात आला.

४. १९७६ चा अधिनियम ११, कलम २७ (ख) (तीन) द्वारे, हा मजकूर समाविष्ट करण्यात आला.

५. वरील अधिनियमाच्या कलम २७ (ख) (चार) द्वारे, खंड (ज) नंतर हा खंड समाविष्ट करण्यात आला.

६. १९५४ चा अधिनियम २५ वा द्वारे, पोटकलम (४) ऐवजी हे पोटकलम दाखल करण्यात आले.

७. १९७६ चा अधिनियम ११, कलम २७ (ग) द्वारे, मूळ खंड (तीन) ऐवजी नवीन (तीन) दाखल करण्यात आला.

*[(चार)] कोणत्याही एका तिमाहीत, अंतिकालिक कामाचे एकूण तास पश्चास तासांपेक्षा अधिक असता कामा नयेत.

स्पष्टीकरण.—“तिमाही”याचा अर्थ, दिनांक १ जानेवारी, १ एप्रिल, १ जुलै अथवा १ ऑक्टोबर रोजी मुळ होणारा लागोपान तीन महिन्यांचा कालावधी, अशा होतो।

(५) या कलमान्वये केलेले नियम जास्तीत जास्त *[पाच वर्ष] इतक्या कालावधीपर्यंत असलात राहतोल.

सूट देण्याबाबत ६५. (१) चालविष्यात येत असलेल्या कामाच्या स्वरूपामुळे किंवा इतर परिस्थितीमुळे, कोणत्या-आदेश देण्याचा ही कारखान्यातील किंवा कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यातील कोणत्याही प्रौढ कामगारांच्या अधिकार कामाचे अवधी आगाऊ ठरवून घेणे गैरवाजवी आहे अशी राज्य शासनाची खात्री झाली तर, त्यास लेखी आदेशाद्वारे, योग्य वाटेल त्या मर्यादिपर्यंत व त्या रीतीने, आणि कामाच्या अवधीवर खात्रीपूर्वक नियंत्रण घालता येण्यासाठी इट वाटतील अशा शर्तीच्या अधीनतेने, त्या कारखान्यातील अशा कामगारांच्या संबंधात, कलम ६१ मध्यांल उपबंध शिथिल करता येतील किंवा त्यांत फेरबदल करता येतील.

(२) एखाद्या कारखान्याला किंवा एखाद्या गटातील अगर वर्गातील अगर एखाद्या वर्णनाच्या कारखान्यांत कामाचा अव्यातिक ताण हुलका करता यावा म्हणून त्या कारणासाठी राज्य शासन किंवा राज्य शासनाच्या नियंत्रणाच्या अधीनतेने मुळ निरीक्षक, लेखी आदेशाद्वारे, त्यास आवश्यक वाटतील अशा शर्तीवर त्या कारखान्यातील किंवा कारखान्यांतील कोणत्याही किंवा सर्व प्रौढ कामगारांस कलमे ५१, ५२, ५४ व ५६ यांच्या उपबंधांपैकी कोणत्याही किंवा सर्व उपबंधांपासून सूट देऊ शकेल.

*[(३) पोटकलम (२) अन्वये दिलेली कोणतीही सूट पुढील शर्तीच्या अधीन असेल :—

(एक) कोणत्याही दिवशी कामाचे एकूण तास बारा तासांपेक्षा अधिक असता कामा नयेत;

(दोन) विश्रांतीची मध्यंतरे धरून कार्यकालविस्तार कोणत्याही एका दिवशी तेरा तासांपेक्षा अधिक असता कामा नये ;

(तीन) आठवड्यातील अंतिकालिक कामासुद्धा कामाचे एकूण तास साठ तासांपेक्षा अधिक असता कामा नयेत;

(चार) कोणत्याही कामगाराला सलग सात दिवसांपेक्षा अधिक काल काम करण्याची मुभा देण्यात येऊ नये आणि कोणत्याही एका तिमाहीतील अंतिकालिक कामाचे एकूण तास पंचाहत्तर तासांपेक्षा अधिक असता कामा नयेत.

स्पष्टीकरण.—या पोटकलमामध्ये “तिमाही”यास कलम ६४, पोटकलम (४) मध्ये त्यास असेल तोच अर्थ आहे.]

* * * * *

स्त्रियांना कामावर ६६. (१) कारखान्यातील स्त्री कामगारांना हा प्रकरणाचे उपबंध लागू करताना त्याच्या लावण्यावर आणखी जोडीला आणखी पुढील निर्वंध घालते जातील, उदाहरणार्थ—

निर्वंध.

(क) कोणत्याही स्त्री कामगारास कलम ५४ च्या उपबंधांपासून सूट देता येणार नाही;

(ख) कोणत्याही स्त्री कामगारास कोणत्याही कारखान्यात लकडी ३ ते संधाकाळी ७ या वेळेखेरीज एरव्ही [काम करावयास लावता येणार नाही किंवा तशी मुभा देता येणार नाही] :

परंतु, राज्य शासनास, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे [कोणत्याही कारखान्याच्या किंवा गटाच्या किंवा वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यांच्या] संबंधात खंड (ख) मध्ये घालून दिलेल्या मर्यादांच्या वावतीत बदल करता येईल, परंतु अशा बदलामुळे कोणत्याही स्त्री कामगारास रात्री १० ते पहाटे ५ च्या दरम्यान कामावर लावणे अधिकृत ठरणार नाही अशा रीतीने तो बदल करण्यात आला पाहिजे;

१. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम २७ (ग) द्वारे, मूळ खंड (तीन) ला “खंड (चार)” असा नवीन क्रमांक देण्यात आला.

२. वरील अधिनियमाच्या कलम २७(घ) द्वारे, “तीन वर्षे”या भजकुराएवजी हा भजकूर दाखल करण्यात आला.

३. वरील अधिनियमाच्या कलम २८ (क) द्वारे, मूळ पोटकलम (३) ऐवजी हे पोटकलम दाखल करण्यात आले.

४. वरील अधिनियमाच्या कलम २८(ख) द्वारे, पोटकलम (४) वगळण्यात आले.

५. वरील अधिनियमाच्या कलम २९(एक) द्वारे, “कोणत्याही कारखान्यात कामावर लावता येणार नाही”या भजकुराएवजी हा भजकूर दाखल करण्यात आला.

६. वरील अधिनियमाच्या कलम २९ (दोन) द्वारे, “कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्णनाच्या कारखान्यांच्या”या भजकुराएवजी हा भजकूर दाखल करण्यात आला.

[(ग) आठवड्याच्या सुटीनंतर किंवा इतर कोणत्याही सुटीनंतर करावयाच्या पाळीबदला-
व्यतिरिक्त, पाळांमध्ये कोणताही बदल करता येणार नाही.]

(२) राज्य शासनास नियम करून त्यांदारे, ते विहित करील तेथवर व तसा विहित गतीवर मासे
खारखान्याच्या किंवा मासे डव्यात भरण्याच्या ज्या कारखान्यात कोणत्याही कच्च्या सालाची हानी होऊ
नये म्हणून किंवा तो खराव होऊ नये म्हणून, नियाना पोटकलम (१) मधील निवधात नमूद केलेल्या
तासप्रेक्षा जास्त काळ कामावर लावणे आवश्यक असेल अशा कारखान्यात काम करणाऱ्या सिन्हयाना उक्त
निर्बंधासून मृत देण्याबद्दलचा उपबंध करता येईल.

(३) पोटकलम (२) अन्वये केलेले नियम एकावेळी तीन वर्षांपेक्षा अधिक नमूद इतक्या मुदती-
पर्यंत अमलात राहतोल.

प्रकरण सात

अल्पवयीन व्यक्तींना कामावर लावणे

६७. ज्या बालकाळा चौदावे वर्ष पूर्ण झालेले नाही अशा कोणत्याही बालकास कोणत्याही अल्पवयीन बालकांना
कारखान्यात काम करावयास लावता येणार नाही किंवा तशी मुभा देता येणार नाही. कामावर लावण्यास
मनाई.

६८. ज्या बालकास चौदावे वर्ष पूर्ण झालेले आहे अशा कोणत्याही बालकास किंवा कोणत्याही प्रौढ नसलेल्या
किशोरास—

(क) कलम ६९ अन्वये त्यास अनुलक्षून दिलेले स्वास्थ्य प्रमाणपत्र कारखान्याच्या व्यवस्थाप- बाळगणे.
काच्या ताच्यात असल्याशिवाय, आणि

(ख) अशा बालकाने किंवा अशा किशोराने कामावर असताना अशा प्रमाणपत्राचे संदर्भ-
दर्शक टोकन जवळ बालगले असल्याशिवाय,
कोणत्याही कारखान्यात काम करावयास लावता येणार नाही किंवा तशी मुभा देता येणार नाही.

६९. (१) एखादी अल्पवयीन व्यक्ती कारखान्यात काम करण्यास लायक असल्याबद्दल प्रमाणित स्वास्थ्य प्रमाणपत्रे.
करण्यात आल्यास त्या व्यक्तीला कारखान्यात कामावर लावण्यात येईल अशा अर्थाचा व्यवस्थापकाच्या
सहीचा कागद सोबत जोडून, त्या अल्पवयीन व्यक्तीने किंवा तिच्या आई-वडिलांपेकी कोणीही किंवा
पालकाने अर्ज केल्यानंतर, किंवा ज्या कारखान्यात काम करण्याची कोणत्याही अल्पवयीन व्यक्तीची इच्छा
असेल त्या कारखान्याच्या व्यवस्थापकाने अर्ज केल्यानंतर, प्रमाणन शल्यचिकित्सक अशा व्यक्तीची वैद्यकीय
तपासणी करून, ती व्यक्ती कारखान्यात काम करण्यास योग्य आहे याचिंपर्यंत खाली करून घेईल.

(२) प्रमाणन शल्यचिकित्साने तपासणी केल्यानंतर—

(क) जर त्याची अशी खाली झाली की, अशा अल्पवयीन व्यक्तीला चौदावे वर्ष पूर्ण झालेले
असून तिला विहित केलेली शारीरिक प्रमाण पातळी प्राप्त झाली आहे व असे काम करण्यास ती
लायक आहे तर, ती व्यक्ती बालक म्हणून कारखान्यात काम करण्यास योग्य असल्याबद्दलचे
प्रमाणपत्र ; किंवा

(ख) अशा अल्पवयीन व्यक्तीला पंधरावे वर्ष पूर्ण झालेले असून, कारखान्यात पूर्ण दिवसाचे
काम करण्यास ती लायक आहे अशी त्याची खाली पटल्यास, ती व्यक्ती प्रौढ म्हणून कारखान्यात
काम करण्यास योग्य असल्याबद्दलचे प्रमाणपत्र ;

प्रमाणन शल्यचिकित्सक विहित नमूद्यात मंजूर करू शकेल किंवा त्याचे नूतनीकरण करू शकेल :

परंतु, त्या अल्पवयीन व्यक्तीने जेथे काम करण्याचे ठरविले असेल त्या जागेबाबत आणि ज्या
निर्मितप्रक्रियेत तिला कामावर लावण्यात येईल त्या प्रक्रियेबाबत प्रमाणन शल्यचिकित्सकाला जातीने
माहिती नसेल तर, अशा जागेची तपासणी करीतापर्यंत त्याला या पोटकलमान्वये प्रमाणपत्र मंजूर करता
येणार नाही किंवा त्याचे नूतनीकरण करून देता येणार नाही.

(३) पोटकलम (२) अन्वये मंजूर करावयाचे किंवा नूतनीकरण करून यावयाचे स्वास्थ्य
प्रमाणपत्र हे—

(क) त्यावरील तारखपासून फक्त बारा महिन्यांच्या मुदतीपर्यंत विधिग्राह्य असेल ;

(ख) त्या अल्पवयीन व्यक्तीस ज्या कामावर लावण्यात येईल त्या कामाच्या स्वरूपासंबंधीच्या
शर्तीवर किंवा बारा महिन्यांची मुदत संपर्कापूर्वी त्या अल्पवयीन व्यक्तीची पुन्हा तपासणी करावी
लागेल या शर्तीवर मंजूर करता येईल.

(४) पोटकलम (२) अन्वये मंजूर केलेले किंवा नूतनीकरण करून यावयाचे स्वास्थ्य
प्रमाणपत्र करणारी व्यक्ती, त्यात नमूद केलेला पदावर काम करण्यास यापुढे लायक नाही असे प्रमाणन
शल्यचिकित्सकाचे मत झाले तर, ते प्रमाणपत्र तो रद्द करील.

(५) प्रमाणन: गत्यचिकित्सक एवं देव प्रमाणपत्र मंजुर करण्याचे किंवा त्याचे नूतनीकरण करून देण्याचे किंवा विनंती करण्यात आव्याप्तकारचे प्रमाणपत्र देण्याचे नाकारील किंवा प्रमाणपत्र रद्द करील त्या बाबतीत जी व्यक्तीत त्या प्रमाणपत्रामाठी किंवा त्याचे नूतनीकरण करून मिळण्यासाठी अर्ज कह शकली असती अगा कोणत्याही व्यक्तीने तशी विनंती केल्यास, प्रमाणपत्र नाकारण्याचे हलची किंवा ते रद्द करण्याचे हलची आपली कारणे त्याला लेखी घावी लागतील.

(६) कोणत्याही अल्पवयीन व्यक्तीसंवधीने या कलमाखालील प्रमाणपत्र पोटकलम (३) च्या खंड (३) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या शर्तीवर मंजुर करण्यात किंवा त्याचे नूतनीकरण करून देण्यात आले असेहा त्या बाबतीत, त्या शर्तीअन्वये असेहा ते खेरीजकरून एरव्ही, त्या अल्पवयीन व्यक्तीस कोणत्याही कारखान्यात काम करावयास लावता येणार नाही किंवा तशी मुभा देता येणार नाही.

(७) या कलमाखालील प्रमाणपत्रामाठी घावयाची कोणतीही फी, कारखान्याच्या कायंचालकाला भगवावी लागेल आणि, ती अल्पवयीन व्यक्ती, तिचे आईडील किंवा पालक यांजकडून ती वसूल करता येणार नाही.

किशोरास दिलेल्या ७०. (१) ज्या किशोरास कलम ६९, पोटकलम (२) खंड (३) अन्वये प्रौढ म्हणून कारखान्यात स्वास्थ्य प्रमाण-काम करण्यासाठी स्वास्थ्य प्रमाणपत्र देण्यात आले असेहा जी कारखान्यात कामावर असताना पहाचा परिणाम, प्रमाणपत्राचे संदर्भदर्शक टोकन जवळ बालगीत असेहा किशोर, प्रकरण सहा व आठ यांच्या सर्व प्रयोजनांकरिता प्रौढ म्हणून समजण्यात येईल:

* * * * *

[(१क) जिने वयाची सतरा वर्ष पूर्ण केलेली नाहीत परंतु ज्याना प्रौढ व्यक्तीप्रमाण कारखान्यात काम करण्याचे पावता प्रमाणपत्र देण्यात आले आहे अगा, पौगांडावस्थेतील स्वीला किंवा पुरुषाला कोणत्याही कारखान्यात सकाळी ६ ते संध्याकाळी ७ या वेळाव्यतिरिक्त एरव्ही काम करण्यास भाग पाडायात येणार नाही किंवा परवानाती देण्यात येणार नाही:

परंतु, राज्य शासन शासकीय राजवदातील अधिसूचनेद्वारे, कोणत्याही कारखान्याच्या संवंधात किंवा कोणत्याही गटाच्या किंवा वर्णाच्या कारखान्याच्या संवंधात,—

(एक) या पोटकलमामध्ये यासाठी निर्धारित केलेली मर्यादा कमी अधिक करू शकेल तथापि, अगा कलमामुळे पौगांडावस्थेतील कोणत्याही स्वीम राती १० ते सकाळी ५ या दरम्यान नोकरीस लावण्याचा प्राधिकार प्राप्त होणार नाही;

(दोन) जेव्हे राष्ट्रीय हितसंबंध गुतलेले आहेत अगा आणीबाणीच्या प्रसंगी या पोटकलमाच्या उपबंधापासून कूट इकू शकेल.]

(२) ज्या किशोरास पूर्वोक्त खंड (३) अन्वये कारखान्यात प्रौढ म्हणून काम करण्यासाठी स्वास्थ्य प्रमाणपत्र देण्यात आले नसेहा अगा किशोरास, त्याचे वय काहीही असेहा तरी, या अधिनियमाच्या सर्व प्रयोजनांसाठी वालक म्हणून ममजण्यात येईल.

बालकांसाठी कामाचे ७१. (१) कोणत्याही वालकास कोणत्याही कारखान्यात—

तास. (क) कोणत्याही दिवशी साडेचार तासांपेक्षा अधिक वेळ;

[(ख) राती,

कामावर लावता येणार नाही किंवा तशी मुभा देता येणार नाही.

स्पष्टीकरण—या पोटकलमाच्या प्रयोजनांकरिता “रात” याचा अर्थ, राती १० ते सकाळी ६ या दरम्यानचे कालांतर धरून कमीत कमी लागोपाठ वारा तासांचा कालावधी, असा होईल.]

(२) कारखान्यात कामावर लावलेल्या सर्व बालकांच्या कामाचा अवधी दोन पाळघाइतका मर्यादित राहील आणि अगा पाळघा परस्परव्यापी नसतील किंवा त्याचा प्रत्येकी पाच तासांपेक्षा अधिक विस्तार नसेहा, आणि प्रत्येक वालकास एकाच टप्पण्यात कामावर लावण्यात येईल व तो टप्पण्यात मुख्य निगीक्रकाच्या लेखी पूर्वपरदानगीखेरीजूतीस दिवसाच्या कालावधीत एकापेक्षा अधिक वेळा बदलता येणार नाही.

(३) कलम ५२ चे उपवंध हे, कामगार बालकांनासुद्धा लागू असतील, आणि त्या कलमाच्या उपबंधापासून कोणत्याही बालकाच्या बाबतीत कोणतीही मुट देता येणार नाही.

(४) ज्या कोणत्याही दिवशी एवंदे बालक एवंदा कारखान्यात आधीच काम करीत असेहा त्या दिवशी इतर कोणत्याही कारखान्यात त्या बालकास काम करावयास लावता येणार नाही किंवा तशी मुभा देता येणार नाही.

१. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम २२ द्वारे, बगळण्यात आला.

२. बरील अधिनियमाच्या कलम २२ द्वारे, समाविष्ट करण्यात आले. (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेज्हापासून)

३. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम १९ द्वारे, खंड (३) एवजी हा खंड दाखल करण्यात आला.

[(१) कोणत्याही बालिकेस कोणत्याही कारखान्यात सकाळी ८ ते संध्याकाळी ७ या व्यतिशिक्षित एरव्ही काम करण्यास भाग पाडण्यात येणार नाही किंवा परवानगी देण्यात येणार नाही.]

७२. (१) ज्या कारखान्यात बालकांना कामावर लावण्यात आले असेल अशा प्रत्येक कारखान्यात, बालकांकरिता प्रत्येक दिवशी काणकोणत्या अवघीत बालकांना काम करावे लागेल किंवा त्यांना तशी मुभा देण्यात कामाच्या अवघींयेईल ते स्पष्टपणे दर्शवणारी, कामगार बालकांच्या कामाच्या अवघीवावतची नोटीस कलम १०८, पोट बाबतची नोटीस. कलम (२) च्या उपबंधानुसार लावावी लागेल व ती विनचूक ठेवावी लागेल.

(२) पोटकलम (१) अन्वये आवश्यक असलेल्या नोटीशीत दर्शवावयाचे अवघी कलम ६१ भद्दे प्रौढ कामगारांसाठी ठरवून दिलेल्या गीतीने आगाऊ निश्चित करावे लागतील आणि त्या अवघीत बालकांना काम करावे लागल्यास, तशी कामामुळे कलम ७१ च्या उपबंधांपैकी कोणत्याही उपबंधाचे व्यतिक्रमण होणार नाही अशा प्रकारचे ते असावे लागतील.

(३) कलम ६१ ची पांटकलमे (८), (९) व (१०) यांचे उपबंध, या कलमाच्या पोटकलम (१) अन्वये आवश्यक असलेल्या नोटीशीला सुद्धा लागू असतील.

७३. (१) ज्या कारखान्यात बालकांना कामावर लावण्यात आलिले असेल अशा प्रत्येक कारखान्या- कामगार बालकांची च्या कामगार व्यवस्थापकाला कामगार बालकांची एक नोंदवही राखावी लागेल व ती कामाच्या वेळात नोंदवही, किंवा कारखान्यात कोणतेही काम चालू असेल तेव्हा सर्व वेळी निरीक्षकास केव्हाही उपलब्ध झाली पाहिजे आणि तीत पुढील गोष्टी दर्शविल्या पाहिजेत :—

- (क) कारखान्यातील प्रत्येक कामगार बालकाचे नाव ;
- (ख) त्याच्या कामाचे स्वरूप ;
- (ग) त्याचा समावेश असेल असा कोणताही गट असल्यास तो गट ;
- (घ) त्याचा गट पाळीपद्धतीने काम करीत असेल तेव्हा, त्यास नेमून देण्यात आलेला टप्पागट ; व
- (इ) कलम ६१ अन्वये त्यास मंजूर करण्यात आलेल्या स्वास्थ्य प्रमाणपत्राचा क्रमांक.

[(१ क) कोणत्याही कामगार बालकाच्या नावाची व इतर तपशिलाची नोंद कामगार बालकांच्या नोंदवहीत केल्यावेरीज त्याला कोणत्याही कारखान्यात काम करावयास लावता येणार नाही किंवा काम करण्याची मुभा देता येणार नाही.]

(२) राज्य शासनास, कामगार बालकांच्या नोंदवहीचा नमुना, ती कणा गीतीने ठेवण्यात आली पाहिजे ती रीत व किंवा मुदतीपर्यंत ती जपून ठेवली पाहिजे ती मुदत या गोष्टी विहित करता येतील.

७४. कोणत्याही कारखान्यात कोणत्याही बालकास, बालकांसाठी कामाच्या अवघीसंबंधी त्या कामाचे तास कलम कारखान्यात लावलेली नोटीस व कारखान्यातील कामगार बालकांच्या नोंदवहीत त्याच्या नावासमोर ७२ खालील नोटीस आगाऊ करण्यात आलेल्या नोंदी यास अनुसरून असेल ते खेरीजकरून एरव्ही, कामावर लावता येणार नाही. व कलम ७३ खालील नोंदवही या दोहोरी जुळते असणे.

७५. (क) स्वास्थ्य प्रमाणपत्राशिवाय कारखान्यात काम करणारी एखादी व्यक्ती अल्पवयीन आहे ; वैद्यकीय तपासणी किंवा

(ख) स्वास्थ्य प्रमाणासह कारखान्यात काम करणारी अल्पवयीन व्यक्ती त्यात नमूद फर्माविष्याचा केलेल्या प्रकारचे काम करण्यास यापुढे लायक नाही :

असे निरीक्षकाचे भत असेल त्या बावतीत, तो कारखान्याच्या व्यवस्थापकावर नोटीस बजावून त्या नोटीशीत, अशा व्यक्तीची किंवा, प्रकरणपरत्वे अल्पवयीन व्यक्तीची प्रमाणन शल्यचिकित्सकाकडून तपासणी करण्यास फर्मावि शकेल आणि अशा व्यक्तीस किंवा अल्पवयीन व्यक्तीस, निरीक्षकाने तसा निंदेश दिला तर, त्या व्यक्तीची तशी तपासणी हाईपर्यंत आणि कलम ६१ अन्वये स्वास्थ्य प्रमाणपत्र किंवा प्रकरणपरत्वे, नवीन स्वास्थ्य प्रमाणपत्र मंजूर करण्यात येईपर्यंत किंवा तिची तपासणी करण्याच्या प्रमाणन शल्यचिकित्सक-कडून ती व्यक्ती अल्पवयीन नसल्याचे प्रमाणित करण्यात येईल, कोणत्याही कारखान्यात कामावर लावता येणार नाही अथवा तशी परवानगी देता येणार नाही.

७६. राज्य शासनास पुढील प्रकारचे नियम करता येतील :—

(क) कलम ६१ अन्वये मंजूर करावयाच्या स्वास्थ्य प्रमाणपत्राचे नमुने विहित करणारी, अधिकार.

मूळ प्रमाणपत्रे गहाळ झाल्यास त्यांची दुसरी प्रत देण्याची तरतुद करणारे आणि अशा प्रमाण-पत्रांसाठी व त्यांचे नूतनीकरण करून देण्यासाठी व त्यांच्या अशा दुसऱ्या प्रतीसाठी आकारावयाची फी ठरविणारे ;

१. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम २३ द्वारे, समाविष्ट करण्यात आले (दिनांक १ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

२. १९७६ चा अधिनियम २५, कलम ३० द्वारे, पोटकलम (१) समाविष्ट करण्यात आले.

(६) कारखान्यात काम करणारी बालके व किंशोर यांनी प्राप्त करावयाची शारीरिक प्रमाणप्रतीकी विहित करणारे;

(७) हा प्रकरणात्त्वये प्रमाणन शल्यचिकित्सकांच्या कार्यपद्धतीचे विनियमन करणारे;

(८) कारखान्यात तरुण व्यक्तींस कामगार लावण्याच्या संबंधात प्रमाणन शल्यचिकित्सकांनी जी इतर कामे करणे आवश्यक आहे ती कामे विनिर्दिष्ट करणारे आणि अशा कामांबद्दल अकारावयाची की व ती कोणत्या व्यक्तींनी भरावयाची ते ठरविणारे.

विधीच्या इतर विवक्षित उपबंधांना

७७. या प्रकरणाचे उपबंध बालक सेवायोजन अधिनियम, १९३८ याच्या उपबंधांच्या अविविक्त सन १९३८ चा ५६.

प्रकरणाची प्रयुक्ती.

७८. (१) इतर कोणत्याही विशिन्वये किंवा कोणताही लवाद-निवाडा, [कोणत्याही (समझोतासुद्धा) करार] किंवा सेवा-संविदा यांच्या तरतुदीन्वये, कामगाराला जो कोणताही हक्क मिळाला असेल त्यास वाध येईल अशा रीतीने या प्रकरणाचे उपबंध अंमलात येणार नाहीत:

[परंतु, जर असा लवाद-निवाडा, (समझोतासुद्धा) करार किंवा सेवा-संविदा यामध्ये या प्रकरणात उपबंधित केलेल्या वार्षिक सवेतन रजेपेक्षा अधिक मुदतीच्या वार्षिक सवेतन रजेची तरतुद असेल तर, कामगार या रजेला हक्कदार असेल तिचे ठिरीव प्रमाण असा लवाद-निवाडा, करार किंवा सेवा-संविदा यास अनुसरून असेल, परंतु असा लवाद-निवाडा, करार किंवा सेवा-संविदा यामध्ये ज्यासाठी तरतुद नाही अशा बाबीच्या संबंधात किंवा त्यामध्ये कमी अनुकूल अशी तरतुद असलेल्या बाबीच्या संबंधात कलमे ७९ ते ८२ यांचे उपबंध, शक्य असेल, तेथवर कामगारास लागू होतील.]

(२) शासनाने चालवलेल्या कोणत्याही रेल्वेच्या [कोणत्याही कारखान्यातील] या कामगारांना केंद्र शासनाने भाऊ केलेले रजेसंबंधीचे नियम लागू असतील त्या कामगारांना ह्या प्रकरणाचे उपबंध लागू असणार नाहीत.

वार्षिक सवेतन रजा.

७९. (१) ज्याने एका कॅलेंडर वर्षामध्ये कारखान्यात २४० दिवस किंवा त्याहून जास्त काळ काम केले असेल अशा प्रत्येक कामगारास—

(एक) जर तो प्रौढ असेल तर, पूर्वीच्या कॅलेंडर वर्षात त्याने काम केलेल्या प्रत्येक वीस दिवसांमध्ये एक दिवस,

(दोन) जर तो बालक असेल तर, पूर्वीच्या कॅलेंडर वर्षात त्याने काम केलेल्या प्रत्येक पंधरा दिवसांमध्ये एक दिवस,

या दराने परिणित, करून येतील इतक्या, दिवसांची सवेतन रजा नंतरच्या कॅलेंडर वर्षात अनुज्ञेय असेल.

स्पष्टीकरण १.—या पोटकलमाच्या प्रयोजनाकरिता,

(क) करार किंवा संविदा यानुसार किंवा स्थायी आवेशांवये अनुज्ञेय असल्याप्रमाणे अपरिहार्य कामबंदीचे कोणतेही दिवस,

(ख) स्वी कामगारांच्या बाबतीत, वारा आठवड्यांपेक्षा अधिक नसतील इतके प्रसूतिरजेचे दिवस, व

(ग) या वर्षी रजा घेतली असेल त्याच्या पूर्वीच्या वर्षात अंजित केलेले रजेचे दिवस, हे २४० दिवसांच्या किंवा त्याहून अधिक दिवसांच्या मुदतीची संगणना करण्याच्या प्रयोजनाकरिता, त्या कामगाराने कारखान्यात काम केलेले दिवस आहेत असे समजायात येईल, परंतु ह्या दिवसांबद्दल त्याला रजा अंजित होणार नाही.

स्पष्टीकरण २.—या पोटकलमाच्ये अनुज्ञेय असलेली रजा ही रजेच्या मुदतीस येणाऱ्या किंवा तिच्या सुश्वातीस अथवा शेवटी येणाऱ्या सर्व सुट्या वगळून असेल.

१. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम २० द्वारे, मूळ प्रकरण आठेबजी हे प्रकरण दाखल करण्यात आले.

२. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ३१ (क) (एक) द्वारे, "करार" या मजकुराएवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

३. वरील अधिनियमाच्या कलम ३१ (क) (दोन) द्वारे, मूळ परंसुकाएवजी हे परंतुक दाखल करण्यात आले.

४. वरील अधिनियमाच्या कलम ३१ (ब) द्वारे, "कोणत्याही कर्मशालेतील" या मजकुराएवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

(२) ज्या कामगाराची नोकरी जानेवारीच्या पहिल्या तारखेवरीज इतर विवशी सुरु झाली असेल त्यास, पोटकलम (१) चा खंड (एक) किंवा प्रकरणपरत्वे, खंड (दोन) यामध्ये विलेल्या दराने सवेतन रजा मिळण्याचा हक्क असेल—मात्र त्याने उर्वरित कॅलेंडर वर्षातील एकूण दिवसांपैकी दोन-तृतीयांश इतके दिवस काम केलेले असेल पाहिजे.

[(३) जर कॅलेंडर वर्ष चालू असताना एखादा कामगारास कार्यमुक्त किंवा बडतर्फ करण्यात आले किंवा त्याने आपली नोकरी सोडून दिली किंवा सेवेत असताना त्याला वयनिवृत्त करण्यात आले अथवा त्याचा मृत्यु झाला तर, त्या कामगाराची कार्यमुक्ती, बडतर्फी, नोकरी सोडून देण, वयनिवृत्ती किंवा मृत्यु याच्या लगतपूर्वी तो ज्या ठीव प्रमाणातील रजेस हक्कदार होता त्याएवजी पोटकलम (१) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या दराने परिणित केलेले वेतन मिळण्याचा त्याला किंवा त्याच्या वारसदाराला किंवा प्रकरणपरत्वे, नामनिर्दिष्ट व्यक्तीला हक्क असेल भग, त्या कामगाराला असा रजेचा लाभ घेण्यास पात्र ठरवणाऱ्या पोटकलम (१) किंवा पोटकलम (२) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या संपूर्ण कालावधीमध्ये त्याने काम केलेले नसले तरी चालेल आणि असे प्रदान हे,

(एक) कामगारास कार्यमुक्त किंवा बडतर्फ करण्यात आले असेल किंवा तो आपली नोकरी सोडून गेला असेल त्या बाबतीत, अशा कार्यमुक्तीच्या, बडतर्फीच्या किंवा नोकरी सोडून जाण्याच्या विवसानंतर दुसरा कामाचा दिवस उलटून जाण्याच्या आत; आणि

(दोन) कामगार सेवेत असताना वयनिवृत्त झाला असेल किंवा मरण पावला असेल त्या बाबतीत, अशा वयनिवृत्तीच्या किंवा मृत्यूच्या दिनांकापासून दोन महिने उलटून जाण्याच्या आत; करण्यात येईल.]

(४) या कलमान्वये रजेची परिणित करताना, अर्ध्या दिवसाची रजा किंवा त्वाहून मोठी अपूर्णांश रजा म्हणजे रजेचा एक संपूर्ण दिवस म्हणून गणला जाईल व अर्ध्या दिवसाहून कमी अपूर्णांश वगळण्यात येईल.

(५) जर एखादा कामगाराने कोणत्याही एका कॅलेंडर वर्षात, पोटकलम (१) किंवा प्रकरणपरत्वे, पोटकलम (२) अन्वये त्यास अनुज्ञेय असलेली संपूर्ण रजा घेतली नाही तर, त्याने न घेतलेली कोणतीही रजा, नंतरच्या कॅलेंडर वर्षात त्यास अनुज्ञेय होणाऱ्या रजेमध्ये मिळविष्यात येईल:

परंतु, पुढील वर्षात जमेस धारावयाच्या रजेच्या दिवसाची एकूण संख्या, प्रौढ व्यक्तीच्या बाबतीत तीसपेक्षा अधिक असता कामा नये अणि बालकाच्या बाबतीत ती चालीसपेक्षा अधिक असता कामा नये :

परंतु आणखी असे की, ज्या कामगाराने सवेतन रजेकरिता अर्जे केला असेल, पण ज्यास पोटकलमे (८) व (९) यांत दिलेल्या कोणत्याही योजनेनुसार [किंवा पोटकलम (१०) वे उल्लंघन करून] अशा रजा देण्यात आली नसेल त्या कामगारास, त्यास' [नाकारण्यात आलेली] रजा पुढे जमेस धरण्यास हक्क राहील, आणि त्याबाबतीत कोणतीही मर्यादा असणार नाही.

(६) एखादा कामगारास, ज्या तारखेस आपली रजा सुरु व्हावी अशी त्याची इच्छा असेल त्या तारखेच्या किमान पंथरा दिवस अगोदर त्यास कॅलेंडर वर्षात अनुज्ञेय असलेली सर्व रजा किंवा त्यापैकी कोणतीही आंशिक रजा घेण्यासाठी, कोणत्याही वेळी कारखान्याच्या व्यवस्थापकाकडे लेखी अर्जे करता येईल :

परंतु, जर कामगार हा औद्योगिक विवाद अधिनियम, १९४७, कलम २, खंड (द) यात व्याख्या केल्याप्रमाणे सार्वजनिक उपयुक्ततेच्या सेवेत काम करीत असेल तर, ज्या तारखेस रजा सुरु व्हावी अशी त्याची इच्छा असेल त्या तारखेच्या किमान तीस दिवस अगोदर असा अर्जे करावा लागेल :

परंतु आणखी असे की, कोणत्याही वर्षात तीनाहून अधिक वेळा रजा घेता येणार नाही.

(७) जर एखादा कामगाराची त्यास देय असलेली सवेतन रजा आजारपणासाठी घेण्याची इच्छा असेल तर, जरी त्याने पोटकलम (६) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या मुदतीच्या आत रजेचा अर्जे केलेला नसला तरी, त्यास अशी रजा घावी लागेल आणि अशा बाबतीत, कलम ८१ अन्वये अनुज्ञेय असलेले वेतन रजेकरिता केलेल्या अर्जाच्या तारखेपासून उशिरात उशिरा तिसाच्या दिवशी, घावे लागेल.

(८) कारखान्यात काम सतत चालू राहील अशी खालीशीर व्यवस्था करण्यासाठी कारखान्याचा कार्यवालक किंवा व्यवस्थापक यास कारखान्याच्या औद्योगिक विवाद अधिनियम, १९४७, कलम ३ अन्वये प्रस्थापित केलेल्या कामगार कार्य समितीच्या किंवा इतर कोणत्याही अधिनियमान्वये प्रस्थापित केलेल्या तत्सम समितीच्या सहमतीने किंवा कारखान्यात अशी कोणतीही कामगार कार्य समिती किंवा तत्सम समिती नसेल तर, विहित रीतीने निवडलेल्या तेथील कामगार प्रतिनिधीच्या सहमतीने, ज्याद्वारे या कलमाखालील अनुज्ञेय रजा देण्याबाबत विनियमन करता येईल अशी योजना मुख्य निरीक्षकाकडे लेखी सादर करता येईल.

१. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ३२ (क) द्वारे, मूळ पोटकलम (३) ऐवजी हे पोटकलम दाखल करण्यात आले.

२. वरील अधिनियमाच्या कलम ३२ (ख) (एक) द्वारे हा मजकूर समाविष्ट करण्यात आला.

३. वरील अधिनियमाच्या कलम ३२ (ख) (दोन) द्वारे, "न मिळण्याजोगी रजा" वा मजकूरऐवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

(९) पोटकलम (८) अन्वये सादर केलेली योजना, कारखान्यात ठळक व सोईस्कर ठिकाणी लावावी लागेल आणि या तारखेम ती अंमलात प्रैटल त्या तारखेपासून वारा महिनेपर्यंत ती अंमलात राहील आणि त्यानंतर व्यवस्थापकास, कामगार कार्य समितीच्या किंवा तत्सम समितीच्या सहस्रतीने किंवा, प्रकरणपरत्वे, पोटकलम (८) मध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या कामगार प्रतिनिधीच्या सहस्रतीने एका वेळी, पुढील वारा महिन्यांच्या मुदतीसाठी, फेरबदलानिशी किंवा त्यावाचून, तिचे नूतनीकरण करता येईल आणि तिचे नूतनीकरण करण्यापूर्वी, मुख्य निरीक्षकाकडे नूतनीकरणावइलवी नोटीस पाठवावी लागेल.

(१०) ज्यामुळे पोटकलम (६) च्या उपवंधांचे व्यतिक्रमण होत नसेल असा रजेचा अर्ज नाकारता येणार नाही—मात्र पोटकलमे (८) व (९) अन्वये त्या त्या काळी अंमलात असलेल्या योजनेनुसार असा नकार घावयाचा असेल तर ती बाबत खेरीजकरून.

(११) जर, पोटकलम (१) किंवा, प्रकरणपरत्वे, पोटकलम (२) अन्वये रजा मिळण्याचा हक्क असलेल्या कामगारांची नोकरी, त्याची हक्काची सर्व रजा त्याने घेण्यापूर्वी कार्यचालकाने समाप्त केली तर, किंवा रजेसाठी अर्ज केला असल त्यास यशी रजा मंजर करण्यात आली नसून रजा घेण्यापूर्वी त्याने नोकरी सोडली तर, कारखान्याचा कार्यचालक न घेतलेल्या रजेबद्दल कलम ८० अन्वये प्रदेश असलेली रक्कम त्यास देईल आणि अशी रक्कम कामगारांची नोकरी कार्यचालकाने समाप्त केली असेल त्या वाबतीत, अशा रीतीने नोकरी समाप्त केल्यानंतरचा दुसरा कामाचा दिवस संपण्यापूर्वी, आणि कामगाराने स्वतः नोकरी सोडली असेल त्या वाबतीत, नूतरच्या वेतनाच्या दिवशी किंवा त्यापूर्वी द्यावी लागेल.

(१२) कामगारास कार्य मुक्त किंवा बडतर्फ करण्यापूर्वी देणे आवश्यक असलेल्या कोणत्याही नोटिसीची मुदत मोजताना त्या कामगाराने न घेतलेली रजा विचारात घेता येणार नाही.

रजेच्या मुदतीतील ८०. (१) [कलम ७८ किंवा प्रकरणपरत्वे, कलम ७९] अन्वये कामगारास अनुज्ञेय असलेल्या वेतन रजेबद्दल [तो] त्याच्या रजेच्या लगतपूर्वीच्या महिन्यात जितके दिवस [त्याने प्रत्यक्ष काम केले असेल] त्या दिवसाची कोणतीही अतिकालिक कमाई व बोनस वगळून, परंतु महागाई भत्ता व त्या कामगाराला अनधान्य आणि इतर वस्तू सवलतीच्या दराने विकल्याने मिळण्याचा फायद्याचे रोख सममूल्य धरून जितकी एकूण पूर्णकालिक कमाई असेल तिच्या दैनिक सरासरीइतक्या दराने [वेतन मिळण्यास हक्कदार असेल :]

[परंतु, या कामगाराने त्याच्या रजेच्या लगतपूर्वीच्या कॅलेंडर महिन्यातील कोणत्याही दिवशी काम केलेले नसेल अशा कामगारांच्या वाबतीत, रजेवर जाण्यापूर्वी या कॅलेंडर महिन्यात शेवटचे प्रत्यक्ष काम केलेले असेल त्या महिन्यातील प्रत्यक्ष काम केलेल्या दिवसांमाठी त्याला मिळालेल्या पूर्णकालिक एकूण कमाईच्या दैनिक सरासरीइतक्या दराने त्याला पैसे देण्यात येतील, मात्र त्यात कोणताही अतिकालिक भत्ता आणि बोनस जमेप धरण्यात येणार नाही परंतु, महागाई भत्ता व कामगाराना अनधान्य आणि इतर वस्तू सवलतीच्या दराने त्याद्वारे उपांजित होणाऱ्या फायद्याइतकी रोख रक्कम जमेप धरली जाईल.]

(२) कामगाराला अनधान्य व इतर वस्तू सवलतीच्या दराने विकल्यामुळे त्याला उपांजित होणाऱ्या फायद्याचे रोख सममूल्य हे, जेव्हा-जेव्हा विहित करण्यात येईल तेव्हा तेव्हा, एका प्रमाण कुटुंबास जास्तीत जास्त जितके अनधान्य व इतर वस्तू अनुज्ञेय असतील तितक्या कमाल संगणित आघारे संगणित केले जाईल.

स्पष्टीकरण १.—“प्रभोग कुटुंब” याचा अर्थ, कामगार, त्याचा किंवा तिचा विवाहमार्यी व चौदा वयोविवालील वयाची दोन मुळ धिळून एकूण तीन प्रौढ उपभोग युनिटांचे बनलेले कुटुंब, असा होतो.

स्पष्टीकरण २.—“प्रौढ उपभोग युनिट” याचा अर्थ, चौदा वयोविवालील वयाच्या पुरुषास लागणारे उपभोग युनिट, असा होतो, आणि चौदा वयोविवालील वयाच्या स्त्रीमाठी आणि चौदा वयोविवालील वयाच्या मुलासाठी लागणारे उपभोग युनिट हे प्रौढ उपभोग युनिटच्या अनुक्रमे, ८ व ६ या दराने परिमाणित केले जाईल.

(३) राज्य शासनास—

(क) कामगाराला अनधान्य व इतर वस्तू सवलतीच्या दराने विकल्यामुळे मिळण्याचा फायद्याचे रोख सममूल्य कणा रीतीने संगणित करावे ते, आणि

१. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ३३ (एक) द्वारे, “कलम ७९” यांत्रजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

२. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम २४ द्वारे, मूळ मजकूराएवजी दाखल करण्यात आला (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

३. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ३३ (दोन) द्वारे, “त्याने काम केले असेल” या मजकूराएवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

४. १९८७ चा अधिनियम २०, पाच्या कलम २४ द्वारे, समाविष्ट करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

(ख) या कलमाच्या उपवंधाचे नोंदवित्तीचे पालन होण्याच्या प्रयोजनासाठी कारखान्यामध्ये कोणत्या नोंदवित्ती राखाव्या लागतील ने, विहित करण्यासाठी नियम करता घेतोल.

८१. ज्या प्रौढ कामगाराला कमीत कमी चार दिवस आणि ज्या कामगार चालकाला कमीत विवक्षित बाबतीत कमी पाच दिवस इतकी रजा देण्यात आली असेल त्याला, त्याची रजा मुळ होण्यापूर्वी या रजेच्या रक्कम आगाड देणे, मुदतीबद्दल देय असलेली वेतनाची रक्कम द्यावी लागेल.

१९३६ चा ४. ८२. या प्रकरणाच्ये जी रुक्कम माळकाने दिली पाहिजे परंतु त्याने दिली नसेल अशी कोणतीही देण्यात न आलेले रक्कम वेतन प्रदान अधिनियम, १९३६ याच्या उपवंधाच्ये विलंबित वेतन म्हणून वसूल करता वेतन वसूल करण्याची येईल. पद्धती.

८३. राज्य शासन, विहित करण्यात येईल असा तपशील असलेल्या नोंदवित्ती ठेवण्याबद्दल नियम करण्याचा कारखान्याच्या व्यवस्थापकास निदेश देणारे व निरीक्षकांना तपासणी करता यावी यासाठी अशा नोंदवित्ती अधिकार. उपलब्ध करून देण्यास फरमविणारे नियम कडू शकेल.

८४. कारखान्यातील कामगारांना लागू असलेल्या रजा-नियमांत ज्या फायदांची तरतुद आहे कारखान्यांना सूट ते फायदे या प्रकरणात ज्या फायदांची तरतुद करण्यात आलेली आहे त्या फायदापेक्षा आपल्या मते देण्याचा अधिकार. कमी अनुकूल आहेत असे नाही याबद्दल राज्य शासनाचे समाधान होईल त्या वाबतीत, ते लेखी आदेशाद्वारे आदेशात विनिर्दिष्ट करण्यात येईल. अशा शर्तीच्या अधीनतेने, कारखान्यास या प्रकरणाच्या सर्व किंवा कोणत्याही उपवंधापासून सूट देऊ शकेल.

[स्पष्टीकरण.—या कलमाच्या प्रयोजनासाठी कोणत्याही रजा नियमांद्वारे तरतुद केलेले फायदे हे या प्रकरणात ज्या फायदांची तरतुद करण्यात आलेली आहे त्या फायदापेक्षा कमी अनुकूल आहेत किंवा कसे हे ठरवताना एकांदर फायदे विचारात घ्यावे लागतील.]

प्रकरण नं५

विशेष उपबंध

८५. (१) राज्य शासनास शासकीय राजपत्रात अधिसूचना प्रसिद्ध करून असे जाहीर करता विवक्षित परिवास्तुना येईल की, या अधिनियमाचे सर्व किंवा त्यापैकी कोणतेही उपबंध, ज्या जागेत शक्तीच्या महाव्याने किंवा अधिनियम-लागू त्याशिवाय निर्मिती प्रक्रिया चालवली जात असेल किंवा सामान्यतः चालवली जाते अशा कोणत्याही करण्याचा अधिकार. जागेस लागू होतील, मग—

(एक) ते काम शक्तीच्या सहाय्याने करण्यात येत असल्यास त्यात कामावर लावलेल्या व्यक्तीची संख्या दहापेक्षा कमी असली व ते काम शक्तीच्या सहाय्यावाचून करण्यात येत असल्यास ही संख्या विसाहन कमी असली; किंवा

(दोन) त्यांठिकाणी काम करण्याच्या व्यक्तींना तेथील मालकाने नोकरीवर ठेवलेले नाही, पण अशा मालकाच्या परवानगीने किंवा त्याच्याशी करार करून त्या काम करीत आहेत असे असले तरी हरकत नाही:

परंतु, निर्मिती प्रक्रिया माळकाने फक्त आपल्या कुटुंबियांच्याच सहाय्याने चालवलेली नसली पाहिजे.

(२) अशा रीतीने जागा जाहीर करण्यात आल्यानंतर, ती या अधिनियमाच्या प्रयोजनासाठी कारखाना म्हणून समजप्पात येईल आणि मालक हा कार्यचालक म्हणून व त्यात काम करणारी कोणतीही व्यक्ती कामगार म्हणून समजप्पात येईल.

स्पष्टीकरण.—या कलमाच्या प्रयोजनासाठी “मालक” या संज्ञेत, परिवास्तु याच्या ताव्यात आहे असा पट्टेदार किंवा गहाणाशारक यांचा समावेश होईल.

८६. जेव्हे निर्मितप्रक्रिया चालवण्यात येत असून जी शिक्षण, [प्रशिक्षण देण्याच्या, संशोधन] सार्वजनिक संस्थांना किंवा सुधारणा करण्याच्या प्रयोजनासाठी चालविष्टात येत असलेल्या सार्वजनिक संस्थेला संलग्न असेल सूट देण्याचा अशा कोणत्याही कार्यशाळेस किंवा कामाच्या जागेस राज्य शासन त्यास आवश्यक वाटतील अशा जातीवर अधिकार ह्या अधिनियमाच्या सर्व किंवा त्यापैकी कोणत्याही उपवंधापासून सूट देऊ शकेल:

परंतु, संस्थेवर नियतवण ठेवण्याच्या व्यक्तींनी संस्थेत कामावर लावलेल्या किंवा संस्थेत जाणाच्या किंवा संस्थावासी व्यक्तीच्या कामाचे तास, भोजनाची मध्यांतरे व मुट्ठ्या यांचे विनियमन करण्यासंबंधीची योजना राज्य शासनास मंजुरीसाठी सादर केली असून, योजनेतील उपबंध या अधिनियमाच्या तत्सम

१. १९३६ चा अधिनियम १४, कलम ३४ द्वारे, स्पष्टीकरण जादा दाखल करण्यात आले.

२. वरील अधिनियमाच्या कलम ३५ द्वारे, “प्रशिक्षण देण्याच्या” या मजकुराएवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

उपबंधावेका कमी अनुकूल नाहीत अशी राज्य धासनाची खाली झाल्याखेरीज कामाचे तास व सुट्टाया सांबँथीच्या उपवधापासून कोणतीही सुट दिली जाणार नाही.

धोक्याची कामे. ८७. प्रखाच्या कारखान्यात करप्पान येणाऱ्या कोणत्याही [निर्मितिप्रक्रियेमुळे किंवा कामामुळे] त्या कामावर लावलेल्या कोणत्याही व्यक्तीना शारीरिक इजा, विषबाधा किंवा गोग होण्याचा गंभीर धोका आहे असे राज्य शासनाचे मत झाले तर, राज्य शासनास ऊ कोणत्याही कारखान्यात किंवा कोणत्याही वर्गाच्या किंवा वर्गनाऱ्या कारखान्यांत अशा [निर्मितिप्रक्रिया किंवा काम] चालू असल यास लागू होणारे पृष्ठील प्रकारचे नियम करता येतील :—

(क) अशी '[निमित्प्रक्रिया किंवा काम] विनिर्दिष्ट कर्त्तव्य ते धोक्याचे स्थृत जाहीर करणारे;

(६) अग्री [निमित्प्रक्रिया किंवा काम] करण्यास स्तिथा, किंसोर किंवा बालके योना कामावर लावण्यास मनाई करणारे किंवा त्यावर निर्बंध घालणारे;

(ग) अशी [निर्मितिप्रक्रिया किंवा काम] करण्यासाठी कामावर लावलेल्या किंवा लावले जावे म्हूऱून प्रयत्न करणाऱ्या व्यक्तीच्या नियतकालिक वैद्यकीय तपासणीचा उपबंध करणारे आणि अशा कामावर नेमल्या जाण्यास लायक म्हूऱून झांना प्रमाणित करण्यात आले नसेल अशा व्यक्तीना कामावर नेमण्यास प्रतिबंध करणारे, [अणि कारखान्याच्या कार्याचालकाने अशा वैद्यकीय तपासणीची फी भरावी असे कर्मविणारे];

(घ) अशी^१ [निर्मितिप्रक्रिया किंवा काम] करण्यासाठी नेमलेल्या किंवा अशी^२ [निर्मिति-प्रक्रिया किंवा काम] चालू असेल अशा ठिकाणाच्या जबळपास कामावर लावलेल्या मर्व व्यक्तीचे संरक्षण करण्यासाठी उपबंध करणारे;

(इ) असा [निमित्प्रक्रियेच्या किंवा कामाच्या] संबंधात कोणतेही विनिर्दिष्ट साहित्य उपयोगात आणण्याम अथवा तशा प्रक्रिया अनुसरण्याम मनाई करणारे, त्यांवर निर्बंध धालणारे किंवा त्यांने नियंत्रण करणारे;

"[च] निमित्प्रक्रियेचे किंवा कामाचे धोकादायक स्वरूप विचारात घेऊन कल्याण-विषयक जादा सुविधांची व स्वच्छताविषयक जादा सोयींची तरतुद करण्यात व मरक्षक माध्यन-सामग्री व कपडे पुरवाऱ्यास फरमविणारे व त्यांवधीची मानके नमद करणारे;]

१८५. (१) निरीक्षकाला जेव्हा असे आढळून पेइल की, कारखान्यातील किंवा त्याच्या भागातील कामावर लावण्यास परिस्थिती अशी आहे की, जी मुळे तेथे कामावर लावलेल्या व्यक्तींना किंवा जवळपास राहणाऱ्या जनतेला प्रतिबंध करण्याची इंजा पोचण्याचा किंवा मन्त्र येण्याचा गंभीर धोका आहे, तेव्हा त्याबाबतीत तो, कारखान्याच्या कार्य- शक्ती चालकास लेखी आदेशाद्वारे ज्या तपशीलाच्या बाबतीत कारखाना किंवा त्याचा भाग हा अशा गंभीर धोक्याचे कारण आहे, असे त्यास वाट असेल, तो तपशील कल्ठून शकेल आणि धोका नष्ट केला जाई- तोपर्यंत किमान काम पार पाडण्यासाठी आवश्यक असतील इतक्या किमान व्यक्ती वगळता, कोणाही व्यक्तीम कारखान्यात किंवा त्याच्या भागात कामावर लावण्यास कार्यचालकास प्रतिबंध कॅल शकेल

(२) निरीक्षकाने पोटकलम (१) अन्वये काढलेल्या कोणत्याही आदेशाचा प्रभाव हा मुख्य निरीक्षक नंतर आदेशावारे बाढवील असा तीन दिवसांच्या मध्यीपर्यंत अमेल.

(३) निरीक्षकाच्या पोटकलम (१) खालील आणि मुख्य निरीक्षकाच्या पोटकलम (२) खालील आदेशामुळे व्यधित झालेल्या कोणत्याही व्यक्तीला उच्च व्यायालयात अपेल करण्याचा अधिकार राहील

(४) जिच्या नोकरीवर पीटकलम (१) अन्वये काढलेल्या आदेशामुळे परिणाम झाला जाहे, अशी कोणतीही व्यक्ती, वेतन व अन्य लाभ मिळाण्यास हक्कदार असेल आणि जेव्हा शक्य असेल तेव्हा आणि विहित रीतीनिसार त्या व्यक्तीला पर्यायी काम देणे, हे कार्यचालकाचे कर्तव्य असेल.

१. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ३६ वरे “कामामुळे” या मजकुराएवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

२. वरील अधिनियमाच्या कलम ३६ (क) इरे, “काम” हा शब्द त्याच्या व्याकरणिक फेरफारांसह जिथे जिथे आला असेल तिथे तिथे त्या मजुकरापेही तो मजुकर दाखल करण्यात आला.

३. वरील अविनियमाच्या कलम ३६(ख) द्वारे वा संशोधन समाविष्ट करण्यात आला

४. वरील अधिनियमांच्या याच्या कलम ३६(क) द्वारे, “कोम” हा शब्द त्याच्या व्याकरणिक भेदांमध्ये जिथे जिथे आला असेल तिथे तिथे त्या मजकुरापेंवजी हा मजकुर हास्तल करण्यात आला

५ वरीक अधिकारात्मक कलम ३६ (म) हाथे लंड (इ) वेत्ता हे लंड समाविष्ट करण्या

६. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम २५द्वारे वगळण्यात आला (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व
सेवनारपास)

३. वरील अधिनियमाच्या कलम २६ द्वारे, समविष्ट करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी नंदेश्वरापान)

(५) पोटकलम (४) च्या उपबंधामुळे औद्योगिक विवाद अधिनियम, १९६७ खालील पक्षकारांच्या अधिकारास हानी पोन्हार नाही.]

८८. [(१)] एखादा कारखान्यात एखादा अपघात होऊन त्यामुळे मृत्यु घडला असेल, किंवा विवक्षित अपघातां- इजा झालेली व्यक्ती अपघाताच्या अगतनंतर अठडेचाळीस तास किंवा त्यांक्षेत्र अधिक वेळपर्यंत आपले बाबत नोटीस करून करण्यास जीमुळे वसमर्थ होईल अशी कोणतीही शारीरिक इजा तिला झाली असेल किंवा या बाबतीत विहित करण्यात येईल अशा कोणत्याही स्वरूपाचा अपघात झाला अमेल तर, कारखान्याच्या व्यवस्थापकाला अशा अपघाताची नोटीस विहित करण्यात येतील अशा प्राधिकरणाकडे, आणि अशा नमुन्यात व अशा मुदतीत पाठवावी लागेल.

[(२) पोटकलम (१) खाली देण्यात अलेली नोटीस मृत्युस कारणीभूत झालेल्या अपघाताशी संबंधित असेल त्या बाबतीत, अशी नोटीस याला पाठवाय्यात आली अमेल ते प्राधिकरण नोटीस मिळाल्या- पासून एका महिन्याच्या आत अपघाताच्या घटनेची चौकशी करील किंवा असे प्राधिकरण म्हणजे निरीक्षक नसेल तर ते निरीक्षकास उक्त मुदतीच्या आत चौकशी करावयास लावील.

(३) राज्य शासनाला या कलमाखालील चौकशीच्या कार्यपद्धतीचे विनियमन करणारे नियम करता येतील.]

[८९. एखादा कारखान्यामध्ये, विहित करण्यात येईल अशा स्वरूपाची कोणतीही धोकादायक विवक्षित घटना घडले त्या बाबतीत—मग अशा घटनेमुळे कोणतीही शारीरिक इजा झालेली असो वा नसो किंवा धोकादायक निःसमर्थता आलेली असो वा नसो—कारखान्याचा व्यवस्थापक त्यावृद्धलची नोटीस विहित करण्यात घटनांची नोटीस येईल अशा प्राधिकरणाना आणि अशा नमुन्यात व अशा मुदतीत पाठवावी लागेल.]

९०. (१) कारखान्यातील कोणत्याही कामगारास [तिसऱ्या अनुसूचीत] विनिर्दिष्ट केलेला कोण- विवक्षित रोगावाबत ताही रोग जडला तर, त्या कारखान्याच्या व्यवस्थापकाला त्यावृद्धलची नोटीस विहित करण्यात येईल नोटीस. अशा प्राधिकरणाकडे आणि अशा नमुन्यात व अशा मुदतीत पाठवावी लागेल.

(२) जी व्यक्ती एखादा कारखान्यात कामावर लावलेली आहे किंवा होती अशा व्यक्तीवर कोणताही वैद्यकव्यवसायी ओषधीपत्राचार करीत असेल आणि [तिसऱ्या अनुसूचीत] विनिर्दिष्ट केलेला कोणताही रोग त्या व्यक्तीला झालेला असेल किंवा झाला आहे असे वैद्यकव्यवसायीस वाटत असेल तर, त्या वैद्यकव्यवसायीला विलंब न लावता पुढील गोटी नमूद केलेला लेखी अहवाल मुळ्य निरीक्षकाकडे पाठवावा लागेल :—

(क) रोग्याचे नाव व त्याचा डाक पत्ता;

(ख) रोग्याला जो रोग झाला आहे असे त्यास वाटत असेल त्या रोगाचे नाव; व

(ग) जेथे रोगी कामगार असेल किंवा लगतपूर्वी कामाला होता त्या कारखान्याचे नाव व पत्ता.

(३) उक्त व्यक्तीला [तिसऱ्या अनुसूचीत] विनिर्दिष्ट केलेला रोग झाला आहे यावृद्ध प्रमाणन गल्य-चिकित्सकाने दिलेल्या प्रमाणपत्रावरून किंवा अन्यथा मुळ्य निरीक्षकाची खात्री होईल अशा रीतीने पोटकलम (२) खालील अहवालास पुढी मिळाली असेल त्याबाबतीत, त्या व्यक्तीला विहित करण्यात येईल अशी फी वैद्यकव्यवसायीकडे भरावी लागेल, आणि अशा रीतीने भरलेली फीची रक्कम, ज्या कारखान्यात असताना व्यक्तीस रोग झाला असेल त्या कारखान्याच्या कार्याचालकाङ्कडून जमीन महसुलाच्या घक्काकीप्रमाणे वसूल करता येण्यासारखी असेल.

(४) जर पोटकलम (२) च्या उपबंधांचे पालन करण्यात एखादा वैद्यकव्यवसायी कसूर करील तर, तो "[एक हजार रुपयांपर्यंत] असू शकेल इतम्या द्रव्यदंडास पाल्य होईल.

१. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ३७ द्वारे, मुळ्य अधिनियमाचे कलम ८८ याला त्या कलमाचे पोटकलम (१) असा नवीन क्रमांक देण्यात आला.

२. वरील अधिनियमाच्या कलम ३७ द्वारे, अशा प्रकारे नवीन क्रमांक देण्यात आलेल्या पोटकलम (१) मत्तर ही पोटकलमे समाविष्ट करण्यात आली.

३. वरील अधिनियमाच्या कलम ३८ द्वारे, हे कलम समाविष्ट करण्यात आले.

४. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम २७ द्वारे, मुळ भजकुराएवजी समाविष्ट करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेज्ज्ञापासून).

५. वरील अधिनियमाच्या कलम २७ द्वारे, मुळ भजकुराएवजी समाविष्ट करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेज्ज्ञापासून).

[(५) केंद्र शासनास, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेवरूपे, तिसऱ्या अनुसूचीत भर घालता येईल किंवा फेरफार करता येतील आणि अशी कोणतीही भर किंवा फेरफार हे जण काही या अधिनियमावृत्ते करण्यात आले असल्याप्रमाणे परिणामक हातील.]

अपघाताच्या किंवा १०. (१) राज्य शासनास, तसे करणे इष्ट वाटल्यास, एखाद्या कारखान्यात झालेल्या कोणत्याही रोगाच्या प्रकरणाची अपघाताच्या कारणाची किंवा [तिसऱ्या अनुसूचीत] विनिर्दिष्ट केलेला रोग कारखान्यात असताना जडला आहे चौकशी करण्यावृद्ध अद्यवा जडला असल्याचा संशय असेल अशा कोणत्याही प्रकरणाची चौकशी करण्यासाठी सधार अक्ती निवेद देण्याचा नियुक्त करता येईल आणि त्यास अशा चौकशीच्या वेळी न्यायसहायक म्हणून काम करण्यासाठी विश्वाचे अधिकार किंवा विशेष ज्ञान असलेली एक किंवा अशा अधिक अवक्ती नियुक्त करता येतील.

(२) या कलमान्वये चौकशी करण्यासाठी नियुक्त केलेल्या व्यक्तीम, साक्षीदाराना हजर राहण्यास भाग पाडण्याच्या आणि दस्तऐवज व स्वतः समूद करण्याची सक्ती करण्याच्या प्रयोजनासाठी, विधाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ या अन्वये दिवाणी न्यायालयास असलेले सर्व अधिकार असतील आणि १९०८ चा १० तसेच, चौकशीच्या प्रयोजनासाठी आवश्यक असेल तेथवर या अधिनियमाखाली निरीक्षकाला असलेल्यांपैकी कोणत्याही अधिकाराचा वापर त्या व्यक्तीला करता येईल, आणि चौकशी करणारी व्यक्ती कोणतीही माहिती हजर करण्याचिष्ठी ज्या ज्या व्यक्तीला फरमावील ती प्रत्येक व्यक्ती कोणतीही माहिती हजर करण्याचिष्ठी ज्या ज्या व्यक्तीला फरमावील ती प्रत्येक व्यक्ती भारतीय दंड संहिता १८६० चा ४५. यांच्या कलम १७६ च्या अर्थानुसार तसे करण्यास कायदेशीरपणे बांधलेले आहे असे समजले जाईल.

(३) या कलमान्वये चौकशी करण्याच्या व्यक्तीला, अपघाताची किंवा, प्रकरणपरत्वे, रोगाची कारणे आणि कोणतीही सहवरी परिस्थिती नमूद करून व स्वतः किंवा कोणत्याही न्यायसहायकास जे अभिप्राय देणे याप्य वाटेल असे अभिप्राय जोडून एक अहवाल राज्य शासनाकडे पाठवावा लागेल.

(४) या कलमान्वये दिलेला कोणतीही अहवाल किंवा त्यातील कोणतेही उतारे राज्य शासनास, स्वतःला योग्य वाटल्यास प्रसिद्ध करण्याची व्यवस्था करता येईल.

(५) या कलमाखालील चौकशीच्या कामकाजाचे विनियमन करण्यासाठी राज्य शासनाला नियम करता येतील.

नमुने घेण्याचा ११. (१) निरीक्षक हा कारखान्याच्या नेहमीच्या कामाच्या वेळेच्या दरम्यान केळाही, कारखान्याच्या कार्यालक किंवा व्यवस्थापक किंवा त्यावेळी कारखाना ज्या व्यक्तीच्या हुक्मतीखाली आहे असे दिसत असेल अशा अन्य व्यक्तीस सूचना दिल्यानंतर, कारखान्यात उपयोग करण्यात येत असलेल्या किंवा उपयोग करण्याचे उद्देश्य असलेल्या कोणत्याही पदार्थाचा पुरेसा नमुना यात यापुढे उपबंधित केलेल्या रीतीने घेऊ शकेल; मात्र अशा उपयोगामुळे,

(क) या अधिनियमाच्या अथवा तदन्वये केलेल्या कोणत्याही नियमांच्या उपबंधाचे अतिक्रमण होत आहे अशी निरीक्षकाची समजूत असली पाहिजे, किंवा

(ख) कारखान्यातील कामगारास शारीरिक इजा होण्याचा किंवा त्याच्या आरोग्यास अपाय होण्यास संभव आहे असे निरीक्षकाचे मत असले पाहिजे.

(२) निरीक्षक पोटकलम (१) अन्वये नमुना वेईल त्याकावतीत, त्या पोटकलमान्वये ज्यास सूचना देण्यात आली आहे त्या व्यक्तीच्या समक्ष—मात्र ती व्यक्ती बुद्ध्या गैरहजर राहिली असेल तर गोष्ट वेगळी—तो त्या नमुन्याचे तीन भाग करील आणि ते पक्के मोहोरवंद करील व त्यावर योग्य अशी खून करील, तसेच तो अशा व्यक्तीस आपली स्वतःची मोहोर लावण्यास व त्यावर खून करण्यास परवानगी देईल.

(३) वर म्हटल्याप्रमाणे ज्या व्यक्तीला सूचना देण्यात आली असेल त्या व्यक्तीकडे निरीक्षकाने तशी मारगांपी केली असता, या कलमान्वये घेण्यात आलेल्या नमुन्याचे भाग पाडण्यासाठी, ते मोहोरवंद करण्यासाठी व त्यावर खून करण्यासाठी आवश्यक ती साधने पुरवावी लागतील.

(४) निरीक्षक—

(क) नमुन्याचा एक भाग पोटकलम (१) अन्वये ज्या व्यक्तीला सूचना देण्यात आली आहे त्या व्यक्तीस ताबडतोब देईल;

(ख) दुसरा भाग विश्लेषणासाठी व त्यासंबंधी अभिप्राय देण्यासाठी ताबडतोब सरकारी विश्लेषकाकडे पाठवील;

(ग) तिसरा भाग एखाद्या न्यायालयात त्या पदार्थाच्या संबंधात कार्यवाही सुरु केली असल्यास त्या न्यायालयात सादर करण्यासाठी स्वतःजवळ ठेवून घेईल.

१. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम २७ द्वारे, नविन पोटकलम समाविष्ट करण्यात आले.

२. त्रीतील अधिनियमाच्या कलम २८ द्वारे, मूळ मञ्जकुराएवजी समाविष्ट करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेजापासून).

(५) जो दस्तऐवज म्हणजे या कलमान्वये विश्लेषणासाठी व त्यावर अधिनियम देण्यासाठी सरकारी विश्लेषकाकडे पाठविलेल्या कोणत्याही पदार्थांवंशीचा त्या सरकारी विश्लेषकाची स्वाक्षरी असलेला अहवाल असल्याचे दिसते असा कोणताही दस्तऐवज त्या पदार्थाच्या संबंधात सुरु करण्यात आलेला कोणत्याही कार्यवाहीत पुरावा म्हणून वापरता येईल.

[१९क. (१) मुख्य निरीक्षक किंवा महानिदेशक, कारखानेविषयक सल्ला सेवा व कामगार सुरक्षा व संस्था किंवा भारत सरकारचा महानिदेशक, आरोग्य सेवा यास अथवा राज्य शासन किंवा मुख्य निरीक्षक व्यावसायिक किंवा महानिदेशक, कारखानेविषयक सल्ला सेवा व कामगार संस्था, किंवा महानिदेशक, आरोग्य सेवा आरोग्यविषयक हा या संबंधात ग्राधिकृत करील अशा अन्य कोणत्याही अधिकाऱ्यात, कारखान्याच्या कार्यचालकाला पाहणी, किंवा व्यवस्थापकाला किंवा त्या त्या वेळी जी व्यक्ती कारखान्याचा प्रभारी म्हणून दिसत असेल अशा अन्य कोणत्याही व्यक्तीला लेडी नोटीस दिल्यानंतर, कारखान्याच्या नेहमीच्या कामाच्या वेळेच्या दरम्यान केवहाही किंवा त्याला आवश्यक वाटेल अशा इतर कोणत्याही वेळी सुरक्षेची व व्यावसायिक आरोग्याची पाहणी करता येईल आणि अशा कार्यचालकास किंवा व्यवस्थापकास किंवा अन्य व्यक्तीस अशा पाहणीसाठी सर्व प्रकारच्या सोयी उपलब्ध करून घाव्या लागतील, त्यामध्ये, संयंव व घंत्रसामग्रीची तपासणी व चाचणी, आणि नमुने व पहाणीशी संबंध अशी इतर आधारसामग्री गोळा करणे यासाठी लागणाऱ्या सोयोंचा समावेश असेल.

(२) पोटकलम (१) खालील पाहणीवे काम अधिक सूकर करण्यासाठी प्रत्येक कामगार पाहणी करण्याचा व्यक्तीने, त्याला तसे फर्माविले तर, अशा व्यक्तीला आवश्यक वाटेल अशी वैद्यकीय तपासणी करून घेण्यासाठी हजर राहील आणि त्याच्याकडे असलेली व पाहणीशी संबंध असलेली सर्व माहिती पुरवील.

(३) पोटकलम (२) खाली वैद्यकीय तपासणी करून घेण्यासाठी किंवा माहिती पुरवण्यारासाठी कामगाराने खर्च केलेल्या कोणत्याही वेळाच्या संबंधात, वेतन व अतिकालिक कामावृद्धिले जादा वेतन यांची परिणामन करण्याच्या प्रयोजनार्थ, अशा कामगाराने त्या वेळात कारखान्यात काम केले असे मानण्यात येईल.]

[स्पष्टीकरण.—या कलमाच्या प्रयोजनार्थ, पोटकलम (१) अन्वये, सर्वेक्षण करण्याचा व्यक्तीने राज्य शासनाला सादर केलेला अहवाल, (कोणताही असल्यास) हा या अधिनियमान्वये निरीक्षकाने सादर केलेला अहवाल असल्याचे मानण्यात येईल.]

प्रकरण दहा

शिक्षा व कार्यपद्धती

१२. या अधिनियमात अन्यथा स्पष्ट शब्दात उपवंधित केलेल्या वाढी सोडून आणि कलम १३ च्या अपराधांवृद्धली उपवंधांच्या अधीनतेने, जर कोणत्याही कारखान्यात किंवा कारखान्याच्या संबंधात, या अधिनियमाच्या सर्वसाधारण दंड किंवा तदन्वये केलेल्या कोणत्याही नियमांच्या कोणत्याही उपवंधांचे किंवा तदन्वये दिलेल्या कोणत्याही लेखी आदेशाचे व्यतिक्रमण करण्यात आले असेल तर, त्या कारखान्याचा कार्यचालक आणि व्यवस्थापक यांची प्रत्येकाला अपराधावृद्ध दोपी धरण्यात येईल आणि ते [दोन वर्षांपर्यंत] असू शकेल इतक्या मुदतीच्या कारवासास, किंवा [एक लाख] रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास किंवा दोन्ही शिक्षांस आणि दोषसिद्धीनंतर असे व्यतिक्रमण चालू राहिण्यास, व्यतिक्रमण चालू राहील अशा प्रत्येक दिवसागणिक [एक हजार रुपयांपर्यंत] असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास पावळ होताल :

[परंतु, प्रकरण चारचा कोणताही उपवंध अथवा त्याखाली किंवा कलम ८७ खाली केलेला कोणताही नियम यांच्या व्यतिक्रमणामुळे मृत्युमध्ये किंवा गंभीर शारीरिक इजेमध्ये पर्यंवसान होणारा असा अपघात घडलेला असेल त्या वावतीत द्रव्यदंड, मृत्युस कारणीभूत होणाऱ्या अपघाताच्या वावतीत [पंचवीस हजार रुपयांपेक्षा] व गंभीर शारीरिक इजेस कारणीभूत होणाऱ्या अपघाताच्या वावतीत [पाच हजार रुपयांपेक्षा] कमी असणार नाही.

१. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ३९ द्वारे, हे कलम समाविष्ट करण्यात आले.

२. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम २९ द्वारे, हे स्पष्टीकरण समाविष्ट करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

३. वरील अधिनियमाच्या कलम ३० द्वारे, मूळ मजकुराएवजी घातले. (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

४. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ४० (द्य.) द्वारे, हे परंतुक आणि स्पष्टीकरण समाविष्ट करण्यात आले.

५. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम ३० द्वारे, मूळ मजकुराएवजी घातले. (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

स्पष्टीकरण.—या कलमामध्ये आणि कलम १४ मध्ये “गंभीर शारीरिक इजा” याचा अर्थ, उजा इजेसुळे परिणामी कोणत्याही अवयवाची उपयुक्तता कायमचो गमवावी लागणे किंवा त्याला कायमची इजा गोहवणे किंवा दृष्टी अथवा थवणणाऱ्यां कायमची गमवावी लागणे किंवा तिळा कायमची इजा पोहवणे किंवा कोणतेही हाड मोडणे किंवा तमा परिणाम होणे सर्वथा संभाव्य असेल ती इजा असा आहे, परंतु, त्यामध्ये हाताच्यां किंवा पायाच्या कोणत्याही वोटाच्या पेरावे हाड किंवा सांधा मोडणे (एकापेक्षा अधिक हाडे किंवा सांधे मोडणे नव्हे) याचा समावेश होणार नाही.]

[१३. (१) जेव्हा एखादा परिवास्तुतील निरनिराळ्या इमारती या निरनिराळे कारखाने म्हणून,

रीमिस्त्रीत राळ्या कायचालकांना भाडेपट्ट्याने दिल्या असतील तेव्हा, त्या परिवास्तुचा मालक हा गोचमार्ग, तिवास्तुच्या निराळे निचारा, पाणोपुरवटा, दिवावनी व स्वच्छता यांसारख्या समाईक सोयी व सेवा याची त्रितीयत्व, सोडाणाऱ्या, त्या सुरित्यतीत ठेण्यास दायी असेल.

व्यवस्था करणी.

(१) च्या उपबंधांची अंमलवजावणी करण्याच्या संबंधात परिवास्तुच्या मालकाला

(२) पोटकलम । यस राज्य शासनाच्या नियंत्रणाच्या अधीनतेने अधिकार असेल.

आदेश देण्याचा मुद्य निरीक्षक, स्वतंत्र किंवा स्वप्रंपूर्ण असे मजले किंवा गाळे निरनिराळ्या कायचालकांना स्वतंत्र कारखाने म्हणून वापरून तिक्रमण झाल्यास, त्या परिवास्तुचा मालक हा जणू या अधिनियमाच्या उपबंधांचे कोणत्याही प्रकारे अपार्ण जवाबदार राहील.

काही कारखान्याचा कायचालक किंवा व्यवस्थापक असल्याने

(एक) गोचकूप, मुताच्या व धूण्याच्या सोयी—जेव्हे वर हा प्रयोजनांसाठी समाईक पाणी-

पुरवठा चालू ठेवण्याचा संवंध असेल तथेव;

(दोन) मालकाची मालकी असलेला आणि कायचालकांडे खासकरून सामाईक्यासाठी किंवा त्याच्या उपयोगांसाठी स्वाधीन करण्यात न आलेल्या यंत्रसामग्रीला व संयंत्राला कुपग घालण;

(तीन) मजले किंवा गाळे याकडे जाण्यास सुरक्षित साधने आणि जीवंते व सर्वांसाठी असलेले जाण्या येण्याचे माग हे सुरित्यतीत व स्वच्छ ठवण;

(चार) आग लागल्यास त्या प्रसंगी वाळगावयाची सावधानी;

(पाच) पाळणे व लिंग सुरित्यतीत ठेवणे; आणि

(सहा) या जीवंते पुरवलेला इतर कोणत्याही समाईक सुवर्जनी नोंद राखणे.

(४) पोटकलम (३) च्या उपबंधांची अंमलवजावणी करण्याच्या संबंधात परिवास्तुच्या मालकाला आदेश देण्याच्या मुद्य निरीक्षकास, राज्य शासनाच्या नियंत्रणाच्या अधीनतेने, अधिकार असेल.

(५) मालकाच्या दायित्वासंबंधातील पोटकलम (३) चे उपबंध हे कोणत्याही परिवास्तुत सामाईक गोचकूप, मुताच्या व धूण्याच्या सोयी यांपहित असलेले स्वतंत्र कझ निरनिराळे कारखाने म्हणून वापरण्या करिता निरनिराळ्या कायचालकांना भाडेपट्ट्याने दिले असतील त्या वाबतीत लागू होतील.

परंतु, शीवकप, मुताच्या व धूण्याच्या सोयी यांचे व्यवस्था करण्याच्या व त्या सुरित्यतीत ठेण्याच्या संबंधातील आवश्यक गोट्टाचे पालन करण्यासही मालक दायी असेल.

(६) कलम ४६ किंवा कलम ४८ च्या उपबंधांची अंमलवजावणी करण्याच्या संबंधात पोटकलम

(५) मध्य विनिर्दिष्ट कलेल्या परिवास्तुच्या मालकाला आदेश देण्याचा मुद्य निरीक्षकास, राज्य शासनाच्या नियंत्रणाच्या अधीनतेने, अधिकार असेल.

(७) कोणत्याही परिवास्तुतील एखादा कझ किंवा छारी यांचे भाग, स्वतंत्र कारखाने म्हणून वापरण्याकरिता निरनिराळ्या कायचालकांना भाडेपट्ट्याने दिले असतील तेव्हा, त्या परिवास्तुस्वा मालक, पुढील उपबंधांचे कोणत्याही प्रकारे व्यतिक्रमण झाल्यास त्यावृद्ध जवाबदार असेल:

(एक) प्रकरण तीन—कलमे १४ व १५ खेरीजकरून;

(दोन) प्रकरण चार—कलमे २२, २३, २४, ३४, ३५ व ३६ खेरीजकरून:

परंतु, कलमे २१, २४ व ३२ यांच्या उपबंधांच्या संबंधा मतेलकाचे दायित्व, त्याच्या नियंत्रणाखाली असलेल्या गोट्टांना असे उपबंध जेथेवर लागू असतील यव र मर्यादित असेल:

परंतु आणवी असे की, कायचालक हा, त्याच्या मालकाचे किंवा त्याने पुरविलेले स्वतंत्र व यंत्रसामग्री यांच्या संबंधात, चौथ्या प्रकरणाच्या उपबंधांचे पालन करण्यासाठी जवाबदार असेल;

(तीन) कलम ४२.

(८) पोटकलम (७) च्या उपबंधांची अंमलवजावणी करण्याच्या संबंधात, परिवास्तुच्या मालकाला आदेश देण्याचा मुद्य निरीक्षकास, राज्य शासनाच्या नियंत्रणाच्या अधीनतेने, अधिकार असेल.

१. १९५४ चा अधिनियम २५, कलम २१ द्वारे, मूळ कलम १३ ऐवजी हे कलम दाखल करण्यात आले.

(१) पोटकलमे (५) व. (७) यांच्या संवधात या अधिनियमाच्या उपर्यांयेकी कोण याही उप-
वंधाच्या प्रयोगनार्थ रोजग री कामगारांच्या एकूण संघेची संगणना करताना संपूर्ण परिवास्तु हा एकच
कारखाना आहे असे समजाप्यात येईल.

१४. [(१)] ज्या कोणायाही व्यक्तीस कलम २३ अन्वये शिक्षापाल असलेल्या कोणत्याही अपराधां पुर्वीच्या दोष-
बद्दल दोषी ठरविण्यात आले असेल अशी व्यक्ती त्याच उपर्युक्त व्यतिक्रमणाचा अंतभाव असलेला अपराध दिला.
कैल्याबद्दल पुढी होणी ठरी तर, ती व्यक्ती नंतरच्या दोषसिद्धीअंती [(तीन वर्द्धापैर्यत] असू शकेल
इतक्या मुदतीचा कारावास, किंवा [(दहा हजार] रुपयांपेक्षा कमी नसेल परंतु [(दोन लाख] रुपयांपैर्यत
असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास, किंवा दोन्ही शिक्षांस पात्र होईल :

^१[परंतु, न्यायालयसं न्यायिनिर्णयमध्ये कोणतीही पुरेशी व विशेष कारणे नमूद करून^२ [दहा हजार] हयपंथेका कमी असेल इतका द्रव्यदंड वसवता येईल:

परंतु आणखी असे की, प्रकरण चारच्या अथवा त्याखाली किंवा कलम ८७ खाली केलेल्या कोणदाही नियमाच्या उपबंधांपकी कोणत्याही उपधाच्या व्यतिक्रमणामुळे मृग्यूमध्ये किंवा गंभीर शारीरिक इजेमध्ये पर्यावर्सन होणारा असा अपघात घडलेला असेल त्या बावतीत द्रव्यरुद्ध, मृत्युस कारणीभूत होणाऱ्या अपघाताच्या बावतीत [पस्तीस हजार] रुपयांपेक्षा व गंभीर शारीरिक इजेस कारणीभूत होणाऱ्या अपघाताच्या बावतीत [दहा हजार] रुपयांपेक्षा कमी असणार नाही.]

*[(२) पोटकलम (१) च्या प्रयोजनांसाठी, ज्या अपराधावद्दल त्या व्यक्तीला त्यानंतर दोपी ठरवण्यात आले असेल तो अपराध घडण्याच्या लगतपूर्व कोन वर्षांहून अधिक काळापूर्वी करण्यात आलेल्या कोणत्याही दोषसिद्धीची कोणतीही दब्खल घेतली जाणार नाही.]

१५. जो कोणतीही व्यक्ती या अधिनियमाद्वारे किंवा तदन्वये निरीक्षकास प्रदान करण्यात निरीक्षकास अडा आलेल्या कोणत्याही अधिकाराचा तो वापर करत असताना त्यास वढुद्या अडथळा कील, किंवा या वेळ्यावद्दल शिक्ष अधिनियमान्वये किंवा त्याबाली केलेल्या कोणत्याही नियमांन्वये राखण्यात आलेल्या त्याच्या नाव्यातील कोणत्याही नोंदवहा किंवा इतर दस्तऐवज निरीक्षकाने मार्गितले असता ते सादर करण्यात कमुर करील, किंवा कारखान्यातील कोणत्याही कामगारास निरीक्षकापुढे हजर व्हावे लागू नये अगर निरीक्षकाकडन त्याची तपासणी होऊ नये अशात्त हेते त्याची ओळख गुत राखील किंवा त्यास प्रतिवंध करील ती व्यक्ती [सहा] महिल्यांपर्यंत असू शकेल इतव्या मुदतीच्या कारावासास त किंवा [दहा हजार] रुपयांपर्यंत असू शकेल इतव्या द्रव्यदंडास, किंवा दोन्ही शिक्षांस पात्र होईल.

१६. जी कोणतीही व्यक्ती, या अधिनियमान्वये शिक्षापात्र असलेल्या कोणत्याही अपराधावद्दल कलम ११ खाली खटला भरव्याच्या प्रदोजनासाठी जेथवर आवश्यक असेल तेवढे खेरीजकरून एरव्ही, कलम ११ अन्वये विश्लेषणाचा ति केलेल्या विश्लेषणाचा निकाल प्रसिद्ध करील किंवा कोणत्याही व्यक्तीजवळ प्रकट करील ती व्यक्ती, '[सहा] गैरपणे जातीर महिन्यापर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासास किंवा '[दहा हजार] रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या केल्यावद्दल शिक्षा द्रव्यदंडास, किंवा दोन्ही शिक्षांस पात्र होईल.

१. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ४१(क) द्वारे, मुळ्य अधिनियमातील कलम १४ ला त्या कलमाचे 'पोटकलम (१)' असा नवीन क्रमांक देण्यात आला.
 २. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम ३१, द्वारे मूळ मजकुराएवजी समाविष्ट करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).
 ३. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ४१(क) (दोन) द्वारे, मूळ परंतुकाएवजी हे परंतुक दाखल करण्यात आले.
 ४. वरील अधिनियमाच्या कलम ४१ (ख) द्वारे, नवीन क्रमांक देण्यात आलेल्या पोटकलम (१) नंतर हे पोटकलम समाविष्ट करण्यात आले.
 ५. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम ३२ द्वारे, मूळ मजकुराएवजी दाखल करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).
 ६. वरील अधिनियमाच्या कलम ३३ द्वारे, मूळ मजकुराएवजी दाखल करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).
 ७. वरील अधिनियमाच्या कलम ३४ द्वारे, मूळ मजकुराएवजी दाखल करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

(२) पोटकलम (एक) घट्ये निर्देशित केलेली कसूर किंवा उल्लंघन जर दोषसिद्धीच्या तारखेनंतर एक वर्षपैक्षा अधिक काळ चालू राहिली तर अपराधी; दहा वर्षांपर्यंत असू शकेल इतक्या कालावधीच्या कारावासाच्या शिक्षेस पावळ होईल.]

कामगारांनी केलेले १७. (१) कलम १११ च्या उपवंशांच्या अधीनतेने जर कारखान्यात कामावर लावलेला अपराध कोणताही कामगार, कामगारावर कोणतेही दायित्व किंवा कर्तव्य लावण्याचा या अधिनियमाच्या किंवा तदन्वये केलेल्या कोणत्याही नियमांच्या किंवा आदेशांच्या कोणत्याही उपवंशाचे व्यतिक्रमण करील तर, तो [पाचशे] रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास पावळ होईल.

(२) कोणताही कामगार पोटकलम (१) अन्वये शिक्षापात्र अपराध केल्यावद्दल दोषी ठरेल त्यावावतीत, कारखान्याचा कार्यचालक किंवा व्यवस्थापक हा त्या व्यतिक्रमणाच्या संवधारील अपराधावद्दल दोषी आहे असे समजप्पात मेणार नाही. मात्र त्या अपराधास प्रतिवंध करण्यासाठी हरप्रकारे वाजवी उपाय योजन्यात त्याने कसूर केली होती असे सिद्ध करण्यात आले तर गोष्ट वेगळी.

बोटधा स्वास्थ्य १८. जी कोणतीही व्यक्ती दुसऱ्या व्यक्तीस कलम ७० अन्वये देण्यात आलेल्या स्वास्थ्य प्रमाणपत्राचा प्रमाणपत्राचा त्याच कलमान्वये आपणास देण्यात आलेले प्रमाणपत्र म्हणून जाणूनवूजून उपयोग करील उपयोग केल्यावद्दल किंवा तसा उपयोग करण्याचा प्रयत्न करील किंवा जी कोणतीही व्यक्ती स्वतःसाठी असे प्रमाणपत्र शिक्षा मिळवून त्या प्रमाणपत्राचा जाणूनवूजून दुसऱ्या व्यक्तीस उपयोग करू देईल किंवा उपयोग करू देण्याचा प्रयत्न करू देईल, ती व्यक्ती, [दोन] महिन्यांपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासास किंवा [एक हजार] रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास, किंवा दोन्ही शिक्षांस पावळ होईल.

बालकाळा दोन १९. एखाद्या बालकाने ज्या दिवशी एखाद्या कारखान्यात काम केले असेल त्याच दिवशी त्याने टिकाणी कामावर दुसऱ्या कारखान्यात आधीच काम केलेले असेल तर, त्या बालकाची आई किंवा त्याचे वडील अथवा लावण्याम परवानगी त्याचा पालक अथवा त्याच्यावर तावा किंवा नियंत्रण असणारी अथवा त्याच्या वेतनावून कोणताही दिल्यावद्दल शिक्षा प्रत्यक्ष कायदा मिळविणारी व्यक्ती, [एक हजार] रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदंडास पावळ होईल— मात्र बालकाने त्याप्रमाणे काम केले तेव्हा त्याला आईची वा वडिलांची किंवा पालकांची किंवा अशा व्यक्तीची संमती किंवा मूकानुमतीही नव्हती असे त्यायालयाला दिसून आले तर गोष्ट वेगळी.

* * * * *

विवक्षित बाबतीत १०१. एखाद्या कारखान्याच्या कार्यचालकावर किंवा व्यवस्थापकावर या अधिनियमान्वये शिक्षापात्र कार्यचालकास किंवा अपराध केल्याचा दोपारोप करण्यात येईल त्यावावतीत, कार्यचालकाने किंवा व्यवस्थापकाने योग्य रीतीने व्यवस्थापकास तकार केल्यावर आणि तसे करत्याच्या आपल्या हेतुसंबंधी अभियोक्त्यास किमान तोत पूर्ण दिवसांची दायित्वावून सूट लेली नोटीस दिल्यावर, ज्या दुसऱ्या कोणत्याही व्यक्तीवर प्रत्यक्ष अपराधी म्हणून त्याचा आरोप असेल त्या व्यक्तीस, आरोपाच्या सुभावणीसाठी नेमलेल्या वेळी, त्यायालयासमोर आणविण्याचा कार्यचालकाला किंवा व्यवस्थापकाला हक्क असेल; आणि जर अपराध घडल्याचे सिद्ध झाल्यावर, कारखान्याच्या कार्यचालकाने किंवा, प्रकरणपरत्वे, व्यवस्थापकाने—

(क) या अधिनियमाची अंमलवजाबणी करवून घेण्याच्या कामी आपण यथायोग्य दक्षता घेतली होती, आणि

(ख) उक्त दुसऱ्या व्यक्तीने प्रस्तुत अपराध केला तेव्हा त्यावद्दल आपणास त्याची माहिती नव्हती, आपली त्यास संमती नव्हती किंवा मूकानुमतीही नव्हती,

असे त्यायालयाला समाधानकाऱ्यक वाटेल अज्ञा रीतीने सिद्ध केले तर, ती दुसरी व्यक्ती त्या अपराधावद्दल दोषी ठरवली जाईल आणि ती जणू काही कारखान्याचा कार्यचालक किंवा व्यवस्थापक असल्याप्रमाणे तशाच शिक्षेस पावळ होईल आणि कार्यचालक किंवा, प्रकरणपरत्वे, व्यवस्थापक अशा अपराधांच्या संवधात या अधिनियमाखाली कोणत्याही दायित्वापासून मुक्त होईल:

परंतु, वर म्हटल्याप्रमाणे सिद्ध करण्याचा प्रयत्न करीत असताना कारखान्याच्या कार्यचालकाची किंवा प्रकरणपरत्वे व्यवस्थापकाची, शपथेवर साक्षतपासणी करता येईल आणि त्याची व त्याच्या पुर्णर्थं तो बोलवील अशा कोणत्याही साक्षीदाराची साक्ष ज्या व्यक्तीवर तो प्रत्यक्ष अपराधी म्हणून आरोप करील त्या व्यक्तीच्या वक्तीने व अभियोक्त्याकडून उलटतपासणी केली जाण्यास पावळ असेल:

१. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम ३५ द्वारे, मूळ मजकुराएवजी दाखल करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

२. वरील अधिनियमाच्या कलम ३६ द्वारे, मूळ मजकुराएवजी दाखल करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

३. वरील अधिनियमाच्या कलम ३७ द्वारे, मूळ मजकुराएवजी दाखल करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

४. वरील अधिनियमाच्या कलम ३८ द्वारे, वगळण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

परंतु आणखी असे की, कार्यचालकाकडून किंवा व्यवस्थापकाकडून प्रत्यक्ष अपराधी म्हणून आरोप करण्यात आलेल्या व्यक्तीस आरोपाची सुनावणी करण्यासाठी नेमलेल्या वेळेस न्यायालयापुढे हजर करता येत नसेल तर, न्यायालय तीन महिन्यांपेक्षा अधिक नसेल इतक्या कालावधीपर्यंत वेळेवेळी सुनावणी तहकब करील आणि उक्त कालावधीच्या अंदेशास सुद्धा प्रत्यक्ष अपराधी म्हणून आरोप करण्यात आलेली व्यक्ती न्यायालयापुढे आणता येत नसेल तर, न्यायालय कार्यचालकाच्या किंवा व्यवस्थापकाच्या विलळ असलेला आरोपीच्या सुनावणीचे काम सुरु करील आणि अपराध सिद्ध झाल्यास कार्यचालकास किंवा व्यवस्थापकास दोषी ठरवील.

१०२. (१) जेव्हा कारखान्याचा कार्यचालक किंवा व्यवस्थापक या अधिनियमाखालील शिक्षापात्र आदेश देण्याचा अपराधाबद्दल दोषी ठरविण्यात आला असेहे तेव्हा, न्यायालय कोणतीही शिक्षा देताना त्याबोवरच न्यायालयाचा लेखी आदेशाद्वारे, या गोष्टीच्या संबंधात तो अपराध घडला असेल त्या गोष्टी, आदेशात विनिर्दिष्ट अधिकार, केलेल्या मुदतीत (ही मुदत न्यायालयास योग्य वाटल्यास आणि त्यावावतीत अर्ज करण्यात आल्यास वेळेवेळी वाढविता येईल) निस्तरणासाठी विनिर्दिष्ट करण्यात येतोल असे उपाय योजन्यास त्याला फर्मवू शकेल.

(२) पोटकलम (१) अन्वये आदेश देण्यात आला असेल त्यावावतीत, कारखान्याचा कार्यचालक किंवा, प्रकरणपरत्वे व्यवस्थापक हा, न्यायालयाने दिलेल्या मुदतीत अगर मुदत वाढविलेली असल्यास अशा कोणत्याही वाढीव मुदतीत, अपराध चालू राहिल्याबद्दल या अधिनियमान्वये जबाबदार असणार नाही. मात्र अशी मुदत किंवा, प्रकरणपरत्वे, वाढीव मुदत संपत्त्यावर, जर न्यायालयाच्या आदेशाचे पूर्णपणे पालन करण्यात आले नसेल तर, कार्यचालकाने किंवा, प्रकरणपरत्वे, व्यवस्थापकाने आणखी अपराध केला असल्याचे समजप्पात येईल; आणि न्यायालय त्याला त्याबद्दल सहा महिन्यांपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीचा कारवास भोगण्याची किंवा अशी मुदत संपत्त्यावर असा आदेश अमलात न आणलेला प्रत्येक दिवसागणिक शंभर स्पष्टपर्यंत असू शकेल इतका द्रव्यदंड भरण्याची किंवा पूर्वोक्तानुसार असा कारवास भोगण्याची आणि द्रव्यदंडही भरण्याची अशा दोन्ही शिक्षा देऊ शकेल.

१०३. जर कोणतीही व्यक्ती भोगनाच्या किंवा विश्रांतीच्या मध्यतराबेरीज एरव्ही काम चालू कामावर असल्या-असता किंवा यंत्रासामग्री चालू असता कोणत्याही वेळी कारखान्यात दिसून आली तर, ती या अधिनियमा-संबंधी गृहीतक. च्या आणि तदन्वये केलेल्या नियमांच्या प्रयोगनासाठी त्यावेळी त्या कारखान्यात कामाला आहे असे, त्याविसू सिद्ध करण्यात येईपर्यंत, समजप्पात येईल.

१०४. (१) जेव्हा कोणतीही छृती किंवा अऱ्हती ही एखादी व्यक्ती, विवक्षित वयाच्या आतील वय सिद्ध करण्याची असती तर, या अधिनियमान्वये शिक्षापात्र अपराध ठरली असतो आणि अशी व्यक्ती सऱ्हतदर्शनी अशा जबाबदारी. वयाच्या आतील आहे असे न्यायालयाचे भत असेल तेव्हा, अशी व्यक्ती अशा वयाच्या आतील नाही हे सिद्ध करण्याची जबाबदारी आरोपीवर राहील.

(२) प्रमाणन शल्यचिकित्सकाने एखादा कामगारासंबंधी लेखी अधिकथन करून त्यात त्याने, आपण त्या कामगारास जातीने तपासले आहे व तो अधिकथनात दखल केलेल्या वयाच्या आतील आहे असे आपणास वाटते असे लिहून दिल्यास, ते अधिकथन या अधिनियमाच्या व तदन्वये केलेल्या नियमांच्या प्रयोगनांसाठी त्या कामगाराच्या वयावावतचा पुरावा म्हणून ग्राह्य ठरेल.

[१०४क. या अधिनियमाच्या कोणत्याही उपसंबंधाचे किंवा त्या अन्वये त्यार केलेल्या नियमांच्या व्यवहार्यतेची मर्यादा उपबंधाचे उल्लंघन केल्याच्या आणि एखादी गोष्ट करण्याच्या कर्तव्याचे किंवा आवश्यकतेचे पालन शाब्दीत करण्याची करण्यात कसूर केल्याचा ज्यात अंतभाव आहे अशा अपराधावावतच्या कोणत्याही कायवाहीत, जिने अशा जबाबदारी. कर्तव्याचे किंवा आवश्यक गोष्टीचे पालन करण्यात कसूर केल्याचा आरोप अमेल त्या व्यक्तीला, ते कर्तव्य किंवा आवश्यक गोष्ट पुरी करणे खाजगीरीत्या व्यवहार्य नव्हते किंवा प्रकरणपरत्वे, ते कर्तव्य वा गोष्ट पूर्ण करण्यासाठी तिने सर्व व्यवहारी उपाय अवलंबले होते, हे सिद्ध करावे लागेल.]

१०५. (१) या अधिनियमाखालील अपराधावावत निरीक्षकाने किंवा त्याच्या लेखी पूर्वमंजुरीनिशी अपराधांची दखल तकार केली असल्याबेरीज, कोणतेही न्यायालय त्याची दखल घेणार नाही. घेणे.

(२) इलाखा शहर दंडाधिकाराच्या किंवा प्रथम श्रेणी दंडाधिकाराच्या न्यायालयाहून कमी दर्जीवे कोणतेही न्यायालय या अधिनियमान्वये शिक्षापात्र असलेल्या कोणत्याही अपराधाची दखल घेणार नाही.

१०६. या अधिनियमान्वये शिक्षापात्र असलेला जो कोणताही अपराध करण्यात आला असल्याचे खटल्यांची मुदत. अभिकथन केलेले असेल ती घडल्याची माहिती निरीक्षकास मिळाल्याच्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या आत त्याबद्दल तकार करण्यात आल्याशिवाय कोणतेही न्यायालय अशा अपराधाची दखल घेणार नाही:

परंतु, तो अपराध निरीक्षकाने दिलेल्या लेखी आदेशाचे पालन न केल्यावावतचा असेल त्या बाबतीत अपराध ज्या तारखेस घडला असे अभिकथन केलेले असेल त्या तारखेपासून सहा महिन्यांच्या आत त्याबाबत तकार करता येईल.

१. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम ३९ द्वारे, नवीन कलम समाविष्ट करण्यात आले. (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

[व्यष्टीकरण—या कलमाच्या प्रयोजनांसाठी—]

(क) चाल राहणाऱ्या अपराधाच्या वाबतीत, ठरवून दिलेली मुदत ही अपराध ज्या कालावधीत चालू राहिला असेल त्या कालावधीतील प्रत्येक क्षणाच्या संदर्भात मोजण्यात येईल;

(ख) कारखान्याच्या कार्यचालकाने किंवा व्यवस्थापकाने केलेल्या अर्जाविळन कोणतीही कृती करण्यासाठी कालावधी मंजूर करण्यात आला असेल किंवा वाढवून देण्यात आला असेल त्या वाबतीत अशा रीतीने मंजूर केलेला किंवा वाढवून दिलेला अवधी समात काल्याच्या दिनांकापासून मुदत मोजण्यात येईल.]

[अपराधासाठी १०६८. या अधिनियमाखालील किंवा त्याअन्वये तयार केलेल्या नियमांखालील कोणत्याही संघ-कार्यवाही इ. त्राच्या कार्यचालनावावतच्या अपराधासंवंधित, कोणत्याही न्यायालयाला अधिकारिता प्रदान करण्याच्या विचारात घेण्याची प्रयोजनार्थ, जेंपे ते संबंध त्यावेळी असेल तेच स्थळ, असा अपराध घडल्याचे स्थळ मानले जाईल.]

अधिकारिता.

प्रकरण अकरा

पुरवणी

अपिले. १०७. (१) ज्या कारखाना-व्यवस्थापकावर निरीक्षकाने या अधिनियमाच्या उपर्याखान्वये लेखी आदेश बजावला आहे त्यास किंवा कारखान्याच्या कार्यचालकास, आदेश बजावल्याच्या तारखेपासून तीस दिवसांच्या आत, त्या आदेशाविरुद्ध विहित प्राधिकरणाकडे अपोल करता येईल आणि अशा प्राधिकरणास राज्य शासनाने यावावत केलेल्या नियमांच्या अधीनतेने, तो आदेश कायम करता येईल, त्यात फेरवदल करता येईल किंवा तो फिरवता येईल.

(२) या संबंधात राज्य शासनाने केलेल्या नियमांच्या अधीनतेने (न्यायसहायकांच्या मदतीने सुनावणी करता येणार नाही असे अपिलांचे वर्ग त्या नियमांद्वारे विहित करता येतोल), अपोल प्राधिकरणास, न्यायसहायकांच्या मदतीने, अपिलांचा सुनावणी करता येईल किंवा अपोल-विनतोअर्जात तशी मागणी करण्यात आल्यास, त्याप्रमाणे सुनावणी करावी लागेल व उक्त न्यायसहायकांची एक न्यायसहायक अपोल प्राधिकरणाकडून व दुसरा, संबोधित उद्योगांच्याचे प्रतिनिधित्व करण्यासाठी, विहित करण्यात येईल अशा मंडळाकडून नियुक्त करण्यात येईल:

परंतु, अपिलांच्या सुनावणीसाठी उरविण्यात आलेल्या वेळेपूर्वी अशा मंडळाने कोणत्याही न्यायसहायक नियुक्त केलेला नसेल तर, अथवा अशा रीतीने नियुक्त केलेला न्यायसहायक अशा सुनावणीच्या वेळी हजर राहिला नाही तर, अशा अपोल प्राधिकरणास अशा न्यायसहायकांच्या मदतीवाचून किंवा तसे योग्य वाटल्यास कोणत्याही न्यायसहायकांच्या मदतीवाचून अपिलांचा सुनावणीचे काम चालविता येईल—मात्र तो न्यायसहायक पुरेशा कारणामुळे हजर राहू शकला नाही यावावत अपोल प्राधिकरणाची खात्री झाली तर गोष्ट वेगळी.

(३) राज्य शासन यावावत जे नियम करील त्या नियमांच्या अधीनतेने आणि कोणत्याही प्रकरणात अंशतः पालन करण्याच्या अथवा तात्पुरते उपाय घोजण्याच्या संबंधात ज्या शर्ती लादणे अपोल प्राधिकरणास योग्य वाटेल त्या भारींवर, अपोल प्राधिकरण त्यास योग्य वाटेल तर, ज्या आदेशाविरुद्ध अपोल करण्यात आले असेल तो आदेश अपिलांचा निकाल हीईपर्यंत तहकूब करू शकेल.

नोटिसा लावणे. १०८. (१) या अधिनियमानुसार किंवा त्याखाली कोणत्याही कारखान्यात ज्या नोटिसा लावणे आवश्यक असेल त्या नोटिसांच्या भरीला, या अधिनियमाचे व तदन्वये केलेल्या नियमांचे विहित करण्यात येतोल असे गोष्वारे अंतर्भूत असलेली आणि निरीक्षक व प्रयोगान शास्त्रविक्रितिसक यांची नावे व पत्तेदेखील नमूद करणारी एक नोटीस, प्रत्येक कारखान्यात लावावी लागेल.

(२) या अधिनियमानुसार किंवा त्याखाली कारखान्यात ज्या नोटिसा लावणे आवश्यक असेल अशा सर्व नोटिसा इंग्रजीत व कारखान्यांतील वटुसंख्य कामगारांस समजत असलेल्या भाषेत असाव्या लागतील व त्या कारखान्याच्या मुऱ्य प्रवेशद्वारावर किंवा जवळपास कोणत्यातरी ठळक व सोयोस्कर ठिकाणी लावाच्या लागतील आणि त्या सर्व नोटिसा व्यवस्थित व सुवाच्च स्थितीत टेवाच्या लागतोल.

(३) मुऱ्य निरीक्षक, कोणत्याही कारखान्याच्या व्यवस्थापकावर लेखी आदेश बजावून त्याद्वारे कारखान्यांतील कामगारांचे आरोग्य, सुरक्षितता किंवा कल्याण यासंबंधात इतर कोणतीही नोटीस किंवा भित्तिकल कारखान्यात लावण्यास फरमावू शकेल.

१. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ४३ द्वारे, हे साप्टीकरण समाविष्ट करण्यात आले.

२. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम ३९ द्वारे, नवीन कलम समाविष्ट करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

१९३. राज्य शासन, कारखान्याच्या मालकांवर, कार्यचालकांवर किंवा व्यवस्थापकांवर या नोंदिता घासाणे. अधिनियमाखालील आदेश कशा रीतीने वजावध्यात यावेत ते विहित करणारे नियम करू शकेल.

१९०. राज्य शासन, या अधिनियमाच्या प्रयोजनार्थ आपल्या मते आवश्यक असतील अशी प्रतिवेदने. प्रासंगिक किंवा नियतकालिक प्रतिवेदने सादर करण्यास कारखान्याचे मालक, कार्यचालक किंवा व्यवस्थापक योंना फर्माविणारे नियम करू शकेल.

१९१. (१) कारखान्यातील कोणत्याही कामगाराने,—

कामगारांची आबंदने.

(क) कारखान्यातील कामगारांचे आरोग्य, सुरक्षितता किंवा कल्याण साधण्यासाठी कारखान्यात उपलब्ध करण्यात आलेल्या कोणत्याही उपकरणात, सुखसोयीच्या साधनात किंवा इतर वस्तूतः जाणूनबुजून व्यत्यय आणता किंवा त्याचा दुरुपयोग करता कामा नये;

(ख) आपल्या स्वतःच्या किंवा दुपत्त्याच्या जीवितास ज्यायोगे धोका निर्माण होईल असे कोणतेही कृत्य जाणूनबुजून आणि वाजवी कारणावाचून करता कामा नये; आणि

(ग) कारखान्यातील कामगारांचे आरोग्य किंवा सुरक्षितता साधण्यासाठी कारखान्यात उपलब्ध करण्यात आलेल्या कोणत्याही उपकरणाचा किंवा इतर वस्तूचा वापर करण्याकडे जाणूनबुजून दुर्लक्ष करता कामा नये.

(२) कारखान्यात कामावर टेवलेला कोणताही कामगार या कलमाच्या किंवा तदन्वये केलेल्या कोणत्याही नियमच्या किंवा आदेशाच्या उपबंधांपैकी कोणत्याही उपबंधाचे व्यतिक्रमण करील तर, तो तीन महिन्यांपर्यंत असू शकेल इतक्या मदतीच्या कारावासास, किंवा शंभर रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या इव्वादंडास, किंवा दोन्ही शिक्षांस पाव होईल.

[१९१क. प्रयेक कामगारास पुढील अधिकार असतील,—

कामगारांचे

(एक) कामगारांचे कामावर असतानाचे आरोग्य आणि सुरक्षितता या संबंधी कार्यचालक-अधिकार, इ. कडन साहिती प्राप्त करणे,

(दोन) कारखान्यात जेथे शक्य असेल तेथे प्रशिक्षण मिळविणे, किंवा मुळ्य निरीक्षकाने रीतसर मान्यता दिलेल्या, व जेथे कामगारांचे कामावर असतानाचे आरोग्य आणि सुरक्षितता यासाठी प्रशिक्षण देण्यात येते अशा प्रशिक्षण केंद्रात किंवा संस्थेत प्रशिक्षण घेण्यासाठी कार्यचालक-कडून स्वतःचे नाव पुरस्कृत करवून घेणे,

(तीन) त्यांच्या आरोग्य संरक्षणासाठी किंवा कारखान्यातील सुरक्षिततेच्या बाबतीत पुरेशी तरतुद नसल्याच्या प्रकरणी प्रत्यक्षपणे किंवा त्यांच्या प्रतिनिधीमाफत निरीक्षकाकडे प्रतिवेदन करणे.]

१९२. राज्य शासन, या अधिनियमाच्या कोणत्याही उपबंधांवये विहित करावयाच्या किंवा विहित नियम करण्याचा करता येईल अशा किंवा या अधिनियमाची प्रयोजने अंमलात आणण्यासाठी इष्ट म्हणून समजण्यात येईल संवैसाधारण अधिकार. अशा कोणत्याही बाबींची तरतुद करण्यासाठी नियम करू शकेल.

१९३. केंद्र सरकार, या अधिनियमाच्या उपबंधांची अंमलवजावणी करण्यासाठी राज्य शासनास निदेश देण्याचे केंद्राचे अधिकार.

१९४. कलम ४६ च्या उपबंधांच्या अधीनतेने, या अधिनियमाच्या उपबंधांवये कार्यचालकाने सुविधा व सुखसोयी करावयाच्या कोणत्याही व्यवस्थावद्दल किंवा पुरवावयाच्या सुविधावद्दल किंवा तेथे पुरवावयाच्या कोणत्याही यांवद्दल आकार न साधनसामग्रीवद्दल किंवा उपकरणावद्दल कोणत्याही कामगाराकडून कोणतीहो फी किंवा आकार वसूल घेणे. करता येणार नाही.

१९५. [(१)] या अधिनियमांवये केलेले सर्व नियम शासकीय राजपत्रात प्रसिद्ध केले जातील, आणि नियम प्रसिद्ध करणे. ते पूर्वप्रकाशनाच्या शर्तीस अधीन असतील; आणि सर्वसाधारण वाक्खंड अधिनियम, १८९७ याचे १८९७ चा १०. कलम २३, खंड (३) अन्वये विनिर्दिष्ट करावयाची तारीख ही प्रस्तावित नियमांचा भमुदा ज्या तारखेस प्रसिद्ध करण्यात आला असेल त्या तारखेपासून [पंचेन्ड्रीस दिवसांच्या] आतोल असणार नाही.

१. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम ४१ द्वारे, हे नवीन कलम समाविष्ट करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

२. वरील अधिनियमाच्या कलम ४२ द्वारे, पुनः कमांकित केले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

३. वरील अधिनियमाच्या कलम ४२ द्वारे, मूळ मजकुराएवजी समाविष्ट करण्यात आले (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

[(२) राज्य शासनाने या अधिनियमान्वये केलेला प्रत्येक नियम तो तपार करण्यात आल्यानंतर होईल तिकां लक्षकर राज्य विधानमंडळासमोर मांडण्यात येईल.]

सरकारी कारखान्यांस १९६. अन्यथा उपवंधित केले नसेल तर, हा अधिनियम केंद्र सरकारच्या किंवा कोणत्याही राज्य अधिनियम लागू होणे. शासनाच्या मालकोच्या कारखान्यांस लागू असेल.

अधिनियमान्वये काम १९७. या अधिनियमान्वये सद्भावपूर्वक केलेल्या किंवा करण्याचे योजलेल्या कोणत्याही कृतीबहुल करण्याच्या व्यथीना कोणत्याही व्यक्तीविश्वद्व कोणत्याही दावा, खटला किंवा इतर वैध कार्यवाही दाखल करता येणार नाही. संरक्षण.

माहिती प्रकट १९८. (१) कोणत्याही निरीक्षकाला आपली पदीय कर्तव्ये करीत असताना त्यास माहीत होईल करण्यावर निवंध. अशी कोणतीही वस्तुनिषितीविषयक किंवा वाणिज्यविषयक धंदासंबंधीची किंवा कोणत्याही प्रक्रिये-संबंधीची कोणतीही माहिती, या अधिनियमाच्या अंमलबजावगोसंबंधात किंवा या अधिनियमाच्या प्रयोजनांकस्ती आवश्यक असेल तेवढे खेरोजकरून एरव्ही त्याला नोकरीत असताना किंवा नोकरी सोडल्यानंतर प्रकट करता येणार नाही.

(२) पोटकलम (१) मधील कोणतीही गोष्ट अशा धंदाच्या किंवा प्रक्रियेच्या मालकाकडून लेखी पूर्वसमती घेऊन अथवा या अधिनियमास अनुसूल असलेल्या कोणत्याही वैध कार्यवाहीच्या (लक्षावधून) प्रयोजनार्थ किंवा या अधिनियमास अनुसूल किंवा अन्यथा करता येईल अशा कोणत्याही फौजदारी कार्यवाहीच्या प्रयोजनार्थ किंवा पूर्वेक्त अशा कार्यवाहीच्या कोणत्याही इतिवृत्ताच्या प्रयोजनार्थ करावयाच्या कोणत्याही माहितीप्रकटनास लागू होणार नाही.

(३) जर कोणताही निरीक्षक पोटकलम (१) च्या उपवंधाचे व्यतिक्रमण करील तर, तो सहा महिन्यांपर्यंत असू शकेल इतक्या मुदतीच्या कारावासास, किंवा एक हजार रुपयांपर्यंत असू शकेल इतक्या द्रव्यदण्डास किंवा दोन्ही शिकांस पात्र होईल.

[१९८क. (१) प्रत्येक निरीक्षक पोटकलम (१) च्या उपवंधाचे व्यतिक्रमण करील तर, तो सहा तक्तार त्याच्या निरसनास आणुन देण्यात येईल, तिचा मूळ स्रोत गोपनीय ठेवील.

(२) या अधिनियमान्वये तपासणी करीत असताना कोणताही निरीक्षक, कार्यवालकाकडे, व्यवस्थापकाकडे किंवा प्रतिनिधीकडे, ती तपासणी तक्तारीस अनुलक्षून करण्यात आली आहे, ही गोष्ट प्रकट करण्यार नाही:

परंतु, या पोटकलमातील कोणतीही गोष्ट, ज्या व्यक्तीने तक्तार केलेली आहे त्या व्यक्तीने तिचे नाव प्रकट करण्यास संमती दिली असेल अशा कोणत्याही प्रकरणी लागू होणार नाही.]

१९७० चा अधि- [१९९. कंदाटी कामगार (विनियमन व निर्मूलन) अधिनियम, १९७० यामध्ये या अधिनियम ३७ वामध्ये नियमाच्या उपवंधांशी विसंगत असे काहीही अंतर्भूत असले तरी ते उपवंध परिणामक होतील] [किंवा काहीही अंतर्भूत त्या त्या वेळी जो कोणताही विविध अंमलात असेल तो परिणामक होईल.]]

असले तरी हा

अधिनियम परिणामक असणे.

निरसन व व्यावृती.

१२०. या कलमास जोडलेल्या तक्त्यात दिलेल्या अधिनियमिती याद्वारे निरसित झाल्या आहेत:

परंतु, उक्त अधिनियमिती अन्वये करण्यात आलेली जी कोणतीही गोष्ट, हा अधिनियम त्यावेळी अंमलात असता तर त्या अन्वये करता आली असती ती कोणतीही गोष्ट या अधिनियमान्वये करण्यात आलेली आहे असे समजायात येईल.

तक्ता : (निरसित अधिनियमिती) निरसन व विशेषण अधिनियम, १९५० (१९५० चा ३५) कलम २ व अनुसूची पहिली यांद्वारे निरसित.

१. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम ४२ द्वारे, हे नवीन पोटकलम समाविष्ट करण्यात आले. (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

२. वरील अधिनियमाच्या कलम ४३ द्वारे, हे नवीन कलम समाविष्ट करण्यात आले. (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

३. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ४४ द्वारे, हे कलम समाविष्ट करण्यात आले.

४. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम ४४ द्वारे, हा नवीन मजकूर समाविष्ट करण्यात आला. (१ डिसेंबर, १९८७ रोजी व तेव्हापासून).

[" पहिली अनुसूची

[कलम २ (ग. ख.) पदा.]

धोक्यान वरिष्ठ दोणाच्या औद्योगिक प्रक्रियाची सूची

१. लोहयुक्त धातू उद्योग—
लोहांड आणि पोलाद एकातियाकृत केलेले
फेरां—संमिश्रण
विशेष पोलाद
२. अलोहयुक्त धातू उद्योग—
प्राथमिक धातू उद्योग म्हणजे जस्त. जिसे, तांबे, मऱ्यनिज आणि अऱ्युमिनिअम
३. स्थापित (लोहयुक्त आणि अलोहयुक्त) बालूने स्वच्छ किया गुळगुळीन/उडवडीन करायामहे औतीव व फारंरिंग करणे आणि मुसंगाचा वार करणे.
४. कोळसा (कोकसह) उद्योग—
कोळसा लिन्नाईट, कोक इ.
इधन वायू (कोल वायू, प्रोड्युसर गॅस, वॉटर गॅसमह)
५. वीज निर्मिती शक्ती उद्योग
६. लगदा आणि कागद (कागद उत्पादितांमह) उद्योग
७. खन उद्योग—
नायदोजन
फॉस्फेटिक
मिश्रण
८. सिमेट उद्योग
पोर्टलैंड सिमेट (स्लॅग सिमेट, पडज्ञीलोना सिमेट आणि ल्यांच्या उत्पादितांमह)
९. पेट्रोलियम उद्योग—
तेल शुद्धिकरण
बंगण तेल आणि चरबीचे तेल
१०. पेट्रो-रायायनिक उद्योग
११. औषधे आणि औषधनिमिण चिपयक उद्योग—
नशिली द्रव्ये, औषधे आणि औषधनिमिण
१२. किणवन उद्योग (आमवानी आणि दारकाळग)
१३. रघर (कृतिस) उद्योग
१४. रंग आणि रंगद्रव्य उद्योग
१५. चम योग्यन उद्योग
१६. विद्युत विलेपन उद्योग
१७. रायायनिक उद्योग—
कोळसा भट्टी उप उत्पादन आणि आमवानी उत्पादने
औद्योगिक वायू (नायदोजन, औक्सीजन, अमिटिलोन, आगोन, कार्बन डायोसाईड, हायड्रोजन, स्लफर, स्लफर डायोक्साईड, नायट्रेस औक्साईड, हॅलोजनऐड, हायड्रो-कार्बन, ओक्सीन इ.)
—औद्योगिक कार्बन
—अल्कलीज आणि अमिडम
—कोमेट्स आणि डायकोमेट्स
१८. १९८३ चा अधिनियम २०, कलम ४, दारे, अनुसूची पहिली व दुसरी समाविष्ट करायात आली.

- गिरे आणि त्याचे भिश्रुण
 - विद्युत रासायनिक (मोडिंगम आणु, पोटेंशिलम आणि मैंपिनिअम, क्लोरेट्स, रोगेन्होरेट्स आणि पेरॉक्साइड)
 - जलविद्युत उत्पादन (कृतिम अपघर्षक, कैलिंगम काळहिड्स)
 - नायट्रोजेनम संयुगे (सायनाईट्स, सायनामार्ट्स आणि इतर नायट्रोजेनम संयुगे)
 - फॉस्फरस आणि त्याची संयुगे
 - हॅलोजन्स आणि हॅलोजनयुक्त मंयुगे (क्लोरिन, फ्लोरिन, ब्रोमीन आणि आयोडिन)
 - स्कोटके (ओयोगिक स्कोटके आणि विस्कोटन यंदे आणि प्रज्वलक यांमह)
१८. कीटनाशके, वृक्षाशके, शाकनाशी आणि इतर कीटनाशक उद्योग
१९. शुद्धिम राळ आणि प्लास्टिक
२०. मानव—निर्मित तंतू (सेल्युलोजिक आणि नॉन-सेल्युलोजिक उद्योग)
२१. विद्युत संचाची निर्मिती आणि दुरुस्ती
२२. काच आणि मृत्तिका शिळा
२३. धातूचे पेण आणि लकाकी
२४. अॅम्पेट्रॉम व त्याच्या उत्पादिताची निर्मिती, हातलाणी आणि संस्करण
२५. वनस्पती आणि प्राणी यांच्यापासून नेल व चरवी काढणे
२६. वेळेत व वेळेनमध्ये अंतर्भूत असलेले एदाये यांची निर्मिती, हातलाणी आणि उपयोग करणे
२७. कार्बनडाय मलफाइड्स अंतर्भाव असलेल्या निर्मिती प्रक्रिया व क्रिया
२८. इंटरमिजीएट्स ह असलेली रंजके व रंजकसामग्री
२९. यांची ज्वालाग्रही द्रव्ये आणि वाय.

दुसरी अनुसूची

(कलम ४१ इ पहा)

पर्यावरण कार्यामर्थाल मध्यवर्ती रासायनिक गदार्थाची अनुज्ञेय पानढी

प्रदार्थ	काळ—भारोक		लघू सत्र	
	भरासारी संहतीकरण	उद्भासन मर्यादा (८ तास)	उद्भासन मर्यादा (१५ मिनिट)*	
(१)	पी.पी.एम. (२)	प्रमजी/एम (३)	पी.पी.एम. (४)	प्रमजी/एम (५)
अॅस्टेलॉहाईड	१००	१८०	१५०	२००
अॅस्टिक आम्ल	१०	२५	१५	३०
अॅस्टोन	५००	१०८०	१०००	२३.३५
अॅकेलीन	०.१	०.२५	०.३	०.८
अॅकेलीनट्राईक-स्कीन	२	४.५		
अल्ट्रीन-स्कीन		०.२५		०.३५
अल्लाईल क्लोराईड	१	१	२	३
अमोनिय	०.२५	१८	३५	३०
अॅनिलीन-स्कीन	२	१०	५	२०
अॅनिसाईडीन (ओ.पी.जो.नम्स) स्कीन	०.१	०.५	०.५	

पदार्थ	पी.पी.एम.	एम्जी/एम् ^१	पी.पी.एम.	एम्जी/एम् ^२
आर्सेनिक आणि संयुगे (ॲंज अॅस)	०.२	२५	७५	
बेन्जोन	१०	२०	२५	
वेरिलियम		०.००२	...	
बोरेनाई ट्रिप्लोराईड	०.१	०.३	...	
ब्रोमीन	०.१	०.७	०.३	२
व्हुटेन	८००	११००	...	
व्हुटेन (मेथायलेथाईल केटोन एम.ड.के.)	२००	५९०	३००	८८५
एन-व्हुटाईल ॲसेटेट	१५०	७९०	२००	९५०
एन-व्हुटाईल अल्कोहोल-स्कीन	सी५०	सी१५०	...	
द्वितीयक/तृतीयक व्हुटाईल ॲसेटेट	२००	१५०	२५०	१११०
व्हुटाईल मसेप्टन	०.५	१.५	...	
कॅडमिअम-भूकटी आणि क्षार (ॲंज सीडी)	...	०.०५	...	०.२
कॅल्शिअम ऑक्साईड	...	२	...	
काबेरोईल (सेव्हीन)	...	५	...	१०
काबोफ्युरन (प्युॅडन)	...	०.१	...	
कार्बन डाय सल्फाईड-स्कीन	१०	३०	...	
कार्बन मोनाइसाईड	५०	४०	४००	४४०
कार्बन ते ट्रॅक्लोरोइल-स्कीन	एम५	३०	२०	१२५
कार्बोनाईल क्लोरोइड (फॉसजेन)	०.१	०.४	...	
क्लोरोबेन्झेन (मोनाक्लोरो-बेन्झेन)	७५	३५०	...	
क्लोरोयडेन स्कीन	...	०.५	...	
क्लोरीन	१	३	३	९
क्लोरोफॉर्म	१०	५०	५०	२२५
वाय-क्लोरोमेथाईल ईथर	०.००१	०.००५	...	
कोमिक ॲसिड आणि क्रोमेट्स (ॲंज- सीआर)	...	०.०५	...	
क्रोम-साल्ट्स (ॲंज सीआर)	...	०.०५	...	
कॉपर फ्युम	...	०.२	...	
कॉटन डस्ट, रॉ	...	०.२	...	०.६
क्रोसोल, सर्व समघटक-स्कीन	५	२२	...	
सायनाईड्स (ॲंज सीएन) स्कीन	...	५	...	
सायनोजेन	१०	२०	...	
डी.डी.टी. (डिफ्लोरीडीफेनाईल ट्री- क्लोरोयेथीन)	...	१	...	३
डेमेटोन-स्कीन	०.०१	०.०३	०.३	
डायाक्सीनाईन-स्कीन	...	०.१	...	०.३
डीव्हुटाईल फिथेलेट	...	५	...	१०
डायक्लोरोज (डीडीब्हीपी) स्कीन	०.१	१	०.३	३
डायल्डीन-स्कीन	...	०.२५	...	०.७५
डायनिट्रोबेन्झेन (सर्व सम घटक) स्कीन.	०.१५	१	०.५	३
डायनायट्रोटोल्यूयेन-स्कीन	...	१.५	...	५
डायोफेनाईल	०.२	१.५	०.६	४
एंडोसल्फान (थायोडेन)-स्कीन	...	०.१	...	०.४
एन्ड्रीन-स्कीन	...	०.१	...	०.३
इथिल ॲसिटेट	४००	१४००	...	
इथिल अल्कोहोल	१०००	११००	...	
इथिलेमिन	१०	१८	...	
फ्लोराईड्स (ॲंज एफ)	...	२.५	...	
क्लोरीन	१	२	२	४
फॉर्मिक ॲसिड	५	१	...	
हायड्रेक्सिन-स्कीन	०.१	०.१	...	
हायड्रोजेन क्लोरोइड	सी५	सी७	...	
हायड्रोजेन सायनाईड-स्कीन	सी१०	सी१०	...	

पदार्थ	पी.पी.एम.	एम.जी/एम. ^१	पी.पी.एम.	एम.जी/एम. ^२
हायड्रोजन क्लोरोराईड (अंज एफ.)	३	२.५	६	५
हायड्रोजन पेराक्साइड	१	१.५	२	३
हायड्रोजन सल्फाईड	१०	१४	१५	२१
गेंसोलीन	३००	१००	५००	१५००
आयोडिन	सी ०.१	सी १
आर्यन ऑक्साईडप्युम (फी २ ओ ३) (वेंज-फी).	...	५	...	१०
आयसोएमिल ऑसिटेक	१००	५२५	१२५	६५५
आयसोएमिल अल्कोहोल	१००	३००	१२५	४५०
आयसोब्युटाईल अल्कोहोल	५०	१५०	७५	२२५
लेड अकार्बनी बाफारा आणि भुकटी (अंज पीबी)	...	०.९५	...	०.४५
लाइन्डेन स्कीन	...	०.५	...	१.५
मेलेथिन-स्कीन	...	१०
मॅग्नेज (अंज एम.एम.)-भुकटी आणि संयुगे.	...	सी ०५
प्यूम	...	१	...	०.३
मकर्युरी (अंज एच.जी.)-स्कीन अल्कली संयुगे.	...	०.०९	...	०.०३
सर्व रूपात अपवादनीय अल्कली क्वेपर अर्रिल आणि इनओर्मेनिक संयुगे	...	०.०५
मेथिल अल्कोहोल (मेथेनोल)-स्कीन मेथिल सेलोजाहॉब स्कीन (२ मेथांक्सी एथेनोल).	२००	२६०	२५०	३१०
मेथिल आयसोब्युटाईल केटोन-स्कीन	५०	२०५	७५	३००
मेथिल आयसोसायनेट	०.०२	०.०५
नॅपथेलीन	१०	५०	११	७५
निकेल कार्बोनिल (अंजनी)	०.०५	०.३५
नायट्रिक ऑसिड	२	५	४	१०
नायट्रिक आॅक्साईड	२५	३०	३५	४५
नायट्रोबैक्सीन-स्कीन	१	५	२	१०
नायट्रोजन-डायाक्साईड	३	६	५	१०
ऑईल मिस्ट, मिनरल्स	...	५	...	१०
ओवसां	०.१	०.२	०.३	०.६
पैरिथिओन-स्कीन	...	०.१	...	०.३
फिनांल-स्कीन	५	११	१०	३८
फोरेट (धायमेट)-स्कीन	...	०.०५	...	०.२
फोर्स्झोन (कार्बोनिल-क्लोरोराईड)	०.१	०.४
फॉस्फीन	०.३	०.४	१	१
फॉस्फरस (पिवटा)	...	०.१	...	०.३
फॉस्फरस पट्टेक्लोरोराईड	०.१	१
फॉस्फरस ट्रायक्लोरोराईड	०.२	१.५	०.५	३
पिक्रीक ऑसिड-स्कीन	...	०.६	...	०.३
पाथरिडीन	५	१५	१०	३०
सायलेन (सिलीकॉनटेंट्रोहाइड्रे)	५	७
सोडीयम हायड्रोक्साइड	...	सी २
सायरेन, मोनोमर (फेनायलेथायलेन)	५०	२१५	१००	४२५
सल्फर डायाक्साईड	२	५	५	१०
मल्फर हेक्साफ्लोरोराईड	१०००	६०००	१२५०	७५००
सल्फूरिक ऑसिड	...	१
टोल्यून (टोल्युओल)	१००	३७५	१५०	५६०
ओ-ट्युल्याडीन-स्कीन	२	१
ट्रीब्युटाईल फॉस्फेट	०.२	२.५	०.८	५
ट्रायक्लोरोइथिलीन	५०	२७०	२००	१०८०
युरेनियम, नॅचरल (अंज यू)	...	०.२	...	०.५

पदार्थ	पी.पी.एम.	एम.जी/एम. ^३	पी.पी.एम.	एम.जी/एम. ^३
विहनाईल क्लोराईड	५	९०		
वेलिंग फ्युमज		५		
झायलिन (ओ-एम-पी-समघटक)	१००	४३५	१५०	६५५
झिरोनियम संयुगे. (अंज ब्रेडआर)		५		१०

सी कमाल मर्यादा दर्शविते.

*लागोपाठच्या दोन उद्भासनातील अंतर किमात ६० मी. इतके असावे व दिवसातून जास्तीत जास्त ४ वेळा उद्भासने करावीत.

पदार्थ

अनुज्ञेय वेळ-भारांक सरासरी
(८ तास)

संहतीकरण

(१) सिलिका

- (क) क्रायस्टेलिन
(ख) क्वार्टझ

(१) धूली मापन संज्ञा

१०६००

मी.पी.पी.सें.मी.

टक्के क्वार्टझ + १०

(२) धूली श्वसन योग्यता संज्ञा

१०

मी. प्रॅ./मी.

टक्के श्वसन योग्य क्वार्टझ + २

(३) धूलीची एकूण संज्ञा

१०

मी. प्रॅ./मी.

टक्के क्वार्टझ + ३

(२) क्रिस्टेबेलिट

क्वार्टझ विरुद्ध अर्धीश मर्यादा देणे.

(२) ड्रायडमाईट

क्वार्टझ विरुद्ध अर्धीश मर्यादा देणे.

(३) सिलिका एकीफ्रूट

क्वार्टझसाठी सम मर्यादा.

(४) (क) ड्रायपोली

क्वार्टझ विरुद्ध वाब-२ मर्यादा
सूबाप्रमाणे सम मर्यादा देणे.

(ख) अॅमॉरफस

७०५ मी. पी. पी. सें. मी.]

[तिसरी अनुसूची]

(कलमे ८९ व ९० पहा)

अधिसूचित करता येण्यासारख्या रोगांची यादी.

१. शिशापासून विषवाधा—शिशापासून तयार केलेल्या कोणत्याही पदार्थामुळे किंवा शिशाच्या कोणत्याही संयुगामुळे होणारी विषवाधा अगर त्याचे परिणामी रोग धरून.
२. लेड टेट्राइथिलपासून विषवाधा.
३. फॉस्फरसपासून विषवाधा किंवा त्याचे परिणामी रोग.

१. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम ४६ द्वारे, या अनुसूचीला “तिसरी अनुसूची” असा नवीन क्रमांक दिला.

भाग बारा—२७३

४. पांचापासून विषबाधा किंवा त्याचे परिणामी रोग.
५. मैंगनीजपासून विषबाधा किंवा त्याचे परिणामी रोग.
६. आसेनिकपासून विषबाधा किंवा त्याचे परिणामी रोग.
७. नायट्रसच्या धूभापासून विषबाधा.
८. कार्बन बायसल्फाइडपासून विषबाधा.
९. वेश्विनमासून विषबाधा—वेश्विनचा कोणताही समजातीय किंवा त्याचे नेट्रो किंवा अमिडोसाधित पदार्थ यांमुळे होणारी विषबाधा किंवा त्याचे परिणामी रोग धरून.
१०. क्रोमद्रवणन किंवा त्याचे परिणामी रोग.
११. काल्पुळी.
१२. सिलिकॉसिस.
१३. ऑलिफेटिक सीरीजचे हॅलोजेन किंवा त्याच्या हायड्रोकार्बनचे हॅलोजेनसाधित पदार्थ यांपासून विषबाधा.
१४. (क) रेडियम किंवा इतर किरणोत्सर्गी पदार्थ,
(ख) क्रोमियम—किरणे,
यांमुळे दिसून येणारी विष्टीची लक्षणे.
१५. बाह्यत्वचा ग्रंथीचा प्रथमावस्थातील कर्करोग. (ऑपियेलिओमॅट्स कॅन्सर).
१६. विषयुक्त रक्तक्षय.
१७. विषारी पदार्थामुळे होणारी विषयुक्त कावील.
१८. तेलामुळे उठणारे पुराळ किंवा खनिज तेले आणि खनिज तेले हा मुख्य घटक असलेली मिश्रणे यांमुळे होणारे चर्मरोग.
१९. बायसिओनॉसिस.
२०. ऑरबेस्टासिस.
२१. रसायने व रंग यांच्या प्रत्यक्ष संपर्कामुळे उद्भवणारे व्यवसायकजन्य किंवा संपर्कजन्य चर्मरोग. रसायने व रंग दोन प्रकारचे असतात—मूलक्षेत्रक व ऑर्लिंजिक संवेदनकारक.
२२. आवाजामुळे श्ववणशक्ती गमावणे (अत्यंत तार स्वरातील आवाज ऐकावा लागल्यामुळे).]
- [२३. बेरीलियम पॉयझनींग.
२४. कार्बन मोनाक्साइड.
२५. कोल मायनरस न्युमोकोनीआॉसिस.
२६. फॉसजीन पॉयझनींग.
२७. व्यवसायजन्य कर्करोग (ऑक्यूप्रेशनल कॅन्सर).
२८. आयसोसायनेट पॉयझनींग.
२९. टॉक्सीक नेफ्रायटीस.]

१. १९७६ चा अधिनियम १४, कलम ४५ द्वारे, हे क्रमांक व नोंदी समाविष्ट करण्यात आल्या.

२. १९८७ चा अधिनियम २०, कलम ४६ द्वारे, नवीन मजकूर समाविष्ट करण्यात आला.